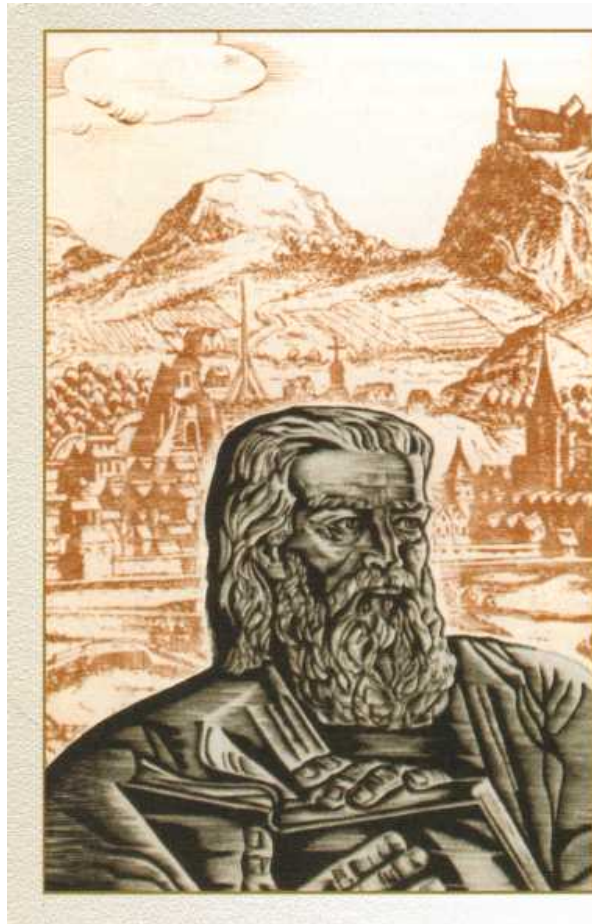

МИКОЛА ШУЛЬСЬКИЙ

**ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ В ОЦІНЦІ
ІВАНА ФРАНКА**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ ІМЕНІ С.З. ГЖИЦЬКОГО

МИКОЛА ШУЛЬСЬКИЙ

ІВАН ВИШЕНСЬКИЙ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА

ЛЬВІВ 2016

УДК 82 (477)

ББК 83.3 Ук

Ш - 96

Рецензенти: *І.Р. Михасюк* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства Львівського національного університету імені Івана Франка

Є.М. Палига – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємства та маркетингу Української академії друкарства

М.М. Дзера – кандидат історичних наук, професор кафедри філософії, педагогіки і права Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького

Рекомендовано до друку вченою радою Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького (протокол № 3 від 18 травня 2016 р.)

Шульський Микола Григорович

Іван Вишенський в оцінці Івана Франка: Монографія / М.Г. Шульський. – Львів: 2016. – 256 с.

У монографії проведено дослідження життя і діяльності видатного українського мислителя епохи відродження Івана Вишенського в оцінці Івана Франка. При цьому значну увагу сконцентровано на специфічні особливості функціонування різних сфер суспільних відносин на зламі XVI і XVII століть минулого тисячоліття і одержані результати співставленні із реаліями сьогодення. Саме такий напрям дослідження різнобічної спадщини Великого Каменяря про свого видатного земляка Іван з Вишні дозволив діалектично поєднати подих минулих і сучасних епох.

Для виконання поставлених завдань щодо розкриття обраної теми досліджень використано діалоговий підхід до викладання і аналізу зібраних матеріалів, що дозволив більш глибоко і всебічніше вникнути в суть Франкових творів про Івана Вишенського. Все це в комплексі дало можливість співставити минуле із сьогоденням та дещо заглянути у майбутнє.

Розраховано на науковців, викладачів навчальних закладів, студентів та широкого кола читачів, які проявляють інтерес до подій минулого в історії розвитку нашої держави.

ISBN 978-966-654-437-0

© Шульський М.Г., 2016 р.

ПЕРЕДМОВА

*Присвячується 160-річчю від
дня народження Івана Франка*

*Велике значення Івана Вишенського
лежить деінде. Він будив в
южноруській суспільності свого часу
голос власного сумління, заставляв її
поперед усього вглянути у власне
нутро, ставив перед нею ідеали
моральні... глибоко гуманні і поступові
ідеали, котрі й нині не втратили своєї
живучої сили.*

Іван Франко

Різні історичні епохи народжують різних особистостей, які своєю діяльністю проводять ті зміни, які відбуваються в розвитку різних сфер суспільних відносин і таким чином залишають нам цінні наукові спадщини про минуле. У своїх дослідженнях ми обрали епоху середньовіччя, а в ній – відому особистість Івана Вишенського, який у своїй творчості відобразив характерні особливості цього періоду розвитку людства. Саме завдяки його титанічній діяльності ми маємо можливість, як часто виражаються сьогоднішні нащадки середньовічного мислителя, доторкнутися до подій минулої епохи і оцінити її подих з позиції сьогодення.

Видатні особистості минулого, як правило, не залишаються непомітними для наступних поколінь. Творчий спадок, який вони залишили нащадкам, є цінним матеріалом для проведення всебічних досліджень минулого сучасниками. Одержані результати не тільки дають можливість оцінити те, що відбулось з позиції сьогодення, але, і це є чи не найважливішим для сучасності, використати все цінне, що напрацьоване минулими поколіннями, в сьогоднішніх умовах функціонування різних сфер суспільних відносин. Адже без минулого неможливий ефективний розвиток сучасного суспільства і тим більше спрогнозувати його функціонування на майбутнє.

Життя і діяльність І. Вишенського досліджували ціла плеяда як маловідомих, так і видатних особистостей, важливе місце серед яких займає постать І. Франка. Він залишив нам чи не найбільший творчий доробок про свого видатного земляка Івана з Вишні. Досить також зауважити, що періоди, в яких жили й творили І. Вишенський, І. Франко і ми, мають багато як відмінних, так і спільних ознак. Назвемо лише те, що є характерно-спільним для тих періодів. Це, перш за все те, що наші предки знаходились і знаходимося ми на зламі віків і тисячоліть. Так, зокрема, І. Вишенський жив і здійснював діяльність у другій половині XVI і початку XVII століття; І. Франко – відповідно: друга половина XIX і початок XX століття і ми – в кінці II-го і початку III-го тисячоліття. І, як свідчить історія, на зламі століть та тисячоліть відбуваються епохальні перетворення, зміни і переміни. Результати подій минулого і тим більше сучасного періодів розвитку людства є тому підтвердженням.

Глобальні перетворення, як відомо, народжують і формують видатних особистостей в конкретних історичних періодах розвитку різних сфер суспільних відносин. Прикладом цих процесів може бути діяльність І. Вишенського, І. Франка та інших видатних діячів минулих епох. Безумовно, щоб вникнути в суть минулого у сучасних умовах слід вивчити не тільки те, що відбулось, але і проаналізувати праці дослідників його, звернувши при цьому особливу увагу на результати дослідження відомих діячів минулого. У наших дослідженнях це постать І. Франка, який, як було згадано вище, залишив нащадкам неоцінену творчу спадщину (як у прозових, так і віршованих творах) про І. Вишенського. Саме суть їх і передбачено було дослідити у даній публікації.

Проведення дослідження життя і діяльності І. Вишенського в оцінці І. Франка проведено у двох архіважливих напрямках. По-перше, безпосередньо на основі вивчення творів Великого Каменяря, а по-друге – використання цінної інформації про І. Вишенського, що міститься у Франкових листах до своїх рідних, друзів і знайомих. Ці два напрями не суперечать один одному, а

діалектично доповнюють їх, адже, якщо досліднику в міру об'єктивних і суб'єктивних причин не вдалося відобразити одержані результати досліджень у конкретних публікаціях, то це цілком реально можна навести в листах. Листи пишуться конкретним особам, а твори – цілому загалу. Те, що автор листа подає інформацію своєму знайомому не завжди він зможе зробити це для широкого кола читачів. У цих аспектах зворотнього шляху немає і не може бути, адже та особа, кому надісланий лист, може бути також і читачем, однак не кожен читач може бути адресатом листа. Саме врахування цих специфічних особливостей і обумовило використання інформації Франкових листів про І. Вишенського у процесах наших досліджень.

І насамкінець, поставимо цілком закономірно таке питання, а чи вдалося нам охопити весь спектр Франкових досліджень про свого видатного земляка у його творах і листах? Відповімо прямо і неоднозначно, що ні. Більше того, ми не ставили перед собою таку мету, а основне завдання полягало в тому, щоб привернути увагу сучасників до видатних особистостей минулих епох, важливе місце серед яких займає постать І. Вишенського в оцінці І. Франка. Одночасно зауважимо, що результати наших досліджень вказують на те, що і Франковий геній не зміг у повному обсязі відобразити різнобічну діяльність І. Вишенського. Про це, до речі зауважити, що і сам Великий Каменярь вказував на це. Саме із-за цих обставин виникає цілком об'єктивна необхідність проведення подальших досліджень діяльності видатного мислителя епохи середньовіччя І. Вишенського сучасним поколінням не тільки в оцінці І. Франка, але і в працях інших дослідників. І ці рамки, на наше переконання, слід значно розширити, не тільки акцентуючи увагу на діячах середньовіччя, видатним вітчизняним представником якого був І. Вишенський, але звернути увагу на тих особистостей, діяльність яких відображена у Франкових творах на різних етапах розвитку людського суспільства.

Частина 1

1. ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА

Найцікавішим представником православ'я є афонський чернець Іван Вишенський, виходець із галицької Вишні, аскет і одночасно народний трибун. Він завжди торкає глибокі особисті струни і ґрунтує свою полеміку на гуманних твердженнях про високі стислі обов'язки людини.

Іван Франко

Иоанн Вишенский принадлежит, бесспорно, к самым оригинальным явлениям южнорусской литературы. Иоанн был велик и плодотворен не в силу своих аскетических и византийских идеалов, но в силу формы своих сочинений и метода религиозной пропаганды.

Іван Франко

Оці дві знамениті Франкові цитати (українською і російською мовами) дозволяють найбільш повно усвідомити сучасному і майбутнім поколінням українців значення діяльності нашого визначного полеміста епохи середньовіччя Івана Вишенського. Це є важливим у державотворчих процесах України як в умовах сьогодення, так і на стратегічну перспективу. Отже, великим людям – велика шана і повага від їхніх нащадків. Це – аксіома розвитку суспільних відносин.

1.1. Початки життя і діяльності І. Вишенського

Коли що в життю Івана Вишенського цікаве й навчаюче для нас, так се те, що, дійшовши до мужеської дозрілості, він покинув сей світ певно не з біди і не для безтрудового прожитку, але для того, що яким чи таким способом дійшов до переконання, що сей світ зіпсований.

Іван Франко

Досліджуючи творчість Івана Франка, можна пересвідчитись в тому, що значну увагу у своїй діяльності він зосереджував на описі життєвих шляхів видатних людей світової цивілізації, серед яких помітне місце займає Іван Вишенський. Про цю непересічну людину багато написано і сказано. Не оминув своєю увагою її діяльність і І. Франко. Не забули про І. Вишенського нащадки: у середині минулого століття вони підготували і опублікували в повному обсязі: «Повне видання творів Вишенського вийшло тільки за радянських часів. Тв: Твори». – К., 1959; Сочинения [Вступ. стаття И.П. Еремина]. – М., 1955 [1, с. 401]. Привертає увагу в цій цитаті те, що в Москві повне зібрання творів І. Вишенського (1955) появилось значно раніше, ніж у Києві (1959), хоча у всіх виданнях його називають українським письменником-полемістом. На наше переконання, поява українського видання значно пізніше російського зумовлена тим, що всякі дозволи на друкування творів тих чи тих діячів минулого видавали у Москві – столиці СРСР. І тут немає нічого дивного, адже надцентралізація – це основа виникнення, формування і функціонування тоталітарного Радянського Союзу, де, як стверджувалося, «все і вся контролювалось із центру».

Із вищесказаного цілком закономірно постає питання: чому в радянський період саме таку особливу увагу приділили цьому «видатному українському письменнику-полемісту»? Відповідь на питання знаходимо безпосередньо у самих виданнях цього періоду, в яких стверджується, що він «виступав проти польсько-католицької реакції, проти уніатства, викриваючи польських і українських феодалів-кріпосників, гостро критикував тогочасний суспільно-економічний лад. Вишенський проповідував ідею рівності людей, але розумів її як рівність перед богом» [2, с.330]. Таке гостре і водночас однобічне трактування його діяльності цілком вписувалося в ідеологічні основи тодішнього авторитарного режиму. Крім того, важливо відзначити, що «у світогляді Вишенського помітні матеріалістичні тенденції, що впливали з його демократизму й антиклерикалізму» [2, с.330]. Адже матеріалістичне вчення, за колишньої соціалістичної системи, було єдиноправильне і єдинооб'єктивне, а всі інші ігнорувалися.

Парадоксальним у біографії і творчості І. Вишенського є те, що хоча до нас дійшла деяка частина його праць, але значна частина його творів залишилася поза увагою сучасників. Варто також відмітити, що не встановлені точні дати життя автора, не збереглося й жодного портретного зображення його (хоча на Львівщині, там, де він народився, встановлене погруддя письменника). В енциклопедичних виданнях різних періодів, у творах низки авторів, зокрема й І. Франка, дані щодо дати народження та смерті І. Вишенського різняться. Так, зокрема, у вищезгаданих виданнях стверджується, що він народився близько 1545-1550 рр. у м. Судова Вишня, тепер Львівської області, і помер після 1620 р. [1, с. 401; 2, с.330]. Зіставляючи різні джерела про І. Вишенського, можна пересвідчитись, що майже у всіх них зазначено, що він народився у період «між 1545-1550 рр.», однак, щодо дати його смерті є досить суттєві розбіжності. Для прикладу, наведемо лише одне друковане джерело, а саме – матеріали з Малої філологічної енциклопедії, виданої у 2007 р., де вказується, що І. Вишенський помер «між 1621 і 1633, Афон, Греція» [3, с.61].

Щодо кількості творів І.Вишенського, що дійшли до нас, також немає єдності думок. За різними даними, ним написано 13, 17 18 праць або більше. Так, зокрема, у Малій радянській енциклопедії вказано, що він «написав понад 20 полемічних творів, направлених проти католицизму». [7, с. 723]. У творах І. Франка цьому питанню приділено значну увагу і стверджується, що «число їх виносить, вичислюючи більші і дрібніші, 19. Однак ж можемо сказати напевне, що се ще не все, написане нашим автором» [8, с.14]. Із цим Франковим твердженням варто погодитись. Серед головних праць І. Вишенського слід виділити такі: «Посланіє до всьх обще в Лядской земли живущих», «Посланіє к утькшим от православное веры епископам», «Обличение діавола - миродержца», «Кратко – словный отвѣт Феодула», «Зачапка мудрого латынника з глупым русином» та інші.

У більшості друкованих видань про І. Вишенського його, як було згадано раніше, називають українським письменником-полемістом, деякі автори доповнюють це словом «видатний». Окремі дослідники цінної спадщини І. Вишенського виходять за встановлені межі класичного

тлумачення його діяльності, розширюючи діапазон його творчості й акцентуючи увагу на окремих галузях знань. Так, зокрема, відомий економіст С. Злупко зосередив увагу на економічних поглядах І. Вишенського, підкреслюючи, що «В українській суспільно-економічній думці кінця XVI – початку XVII ст. чільне місце займає видатний економіст Іван Вишенський, твори якого висвітлюють період ренесансно-реформаційних рухів, що були в Україні» [4, с.43]. Сказане вчений підтверджує збірником його праць «Книжка», в якому відображено економічний світогляд І. Вишенського [5]. Слід також зазначити, що С. Злупко писав про І. Вишенського не лише у своїй відомій економічній хрестоматії, яка вийшла уже після смерті дослідника, але й в інших своїх творах [6]. До цього слід також додати, що Степан Миколайович значну увагу у своїй науковій діяльності приділяв дослідженню творчості І. Франка. Велика кількість праць економічного спрямування С. Злупка підтверджують сказане.

У своїй творчості І. Франко зосередився на дослідженні життя й діяльності, як часто він висловлювався, свого видатного земляка Івана з Вишні. Це зацікавлення реалізувалось у великій кількості Франкових творів про нього. Для підтвердження сказаного наведемо матеріали із коментарів до тридцятого тому 50 - томного видання творів Великого Каменяра: «Постать визначного українського письменника Івана Вишенського викликала у І.Я. Франка особливий інтерес. Починаючи з 1889 р., він пише ряд робіт, присвячених Вишенському: «Иоанн Вишенский. (Новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности)». – «Киевская старина», 1889, кн. 4, с. 141 – 151; «Сочинения Иоанна Вишенского». – «Киевская старина», 1889, кн. 4, с. 21 – 63 (прилож.); «Іван Вишенський. Руський писатель XVI віку». – «Хлібороб» (Коломия), 1892, 15 квітня, с. 59 – 60; 1 травня, с. 73 – 75; 15 січня, с. 82 – 83; 1 червня, с. 89 – 90, та передрук з «Хлібороба» (Коломия, 1892; див. у нашому виданні, т. 27, 28)» [8, с. 661].

Водночас зазначимо, що «Івану Вишенському І. Франко присвятив і одну з найкращих своїх поем – «Іван Вишенський», яка була надрукована у збірці «Із днів журби», Львів. 1900 (див, т. 3 нашого видання). Книжка «Іван Вишенський і його твори», Львів, 1895, яка була водночас магістерською

дисертацією Франка, викликала багато рецензій» [8, с. 661-662]. Крім того зауважимо, що згадка про І. Вишенського міститься не тільки в названих Франкових творах, але в численних його листах до друзів, рідних і знайомих, про що буде детально висвітлено в наступній частині цієї праці.

Такий підхід до вивчення оцінки І. Франком І. Вишенського обумовлений тим, що у листах Великого Каменяра часто згадується його прізвище і подати цей значний за обсягом матеріал в одному розділі неможливо. Враховуючи наведене, виділення інформації з листів в окрему складову цієї публікації дає змогу повніше відобразити ставлення І. Франка до свого знаменитого земляка Івана з Вишні, твори і діяльність якого він цінував, а ним особливо пишався.

Отже, з позиції сьогодення неможливо розглянути весь спектр Франкової спадщини про І. Вишенського в одній, навіть ґрунтовній публікації. На наше глибоке переконання, для цього слід провести глибокі й всебічні дослідження, матеріалів яких було б достатньо для підготовки не однієї, а декількох монографій. Враховуючи це, ми висвітлимо в цій публікації фрагментарно тільки те, що, на наш погляд, є суттєвішим і найважливішим для характеристики життя й діяльності І. Вишенського.

Спершу розглянемо працю І. Франка, про яку згадувалося вище, – «Іван Вишенський і його твори», – з якої дізнаємось, що «видання творів Івана Вишенського розпочинається тільки у 1865 році. За його життя ані опісля до того року не було видано нічого» [8, с. 12]. Ці Франкові твердження вимагають деяких уточнень. В енциклопедичних виданнях радянського періоду сказано, що І. Вишенський «При житті опублікував тільки одне послання в т. зв. «Острозькій книжці» (1598). За зразком цієї «Книжки» Вишенський склав свою «Книжку», куди ввійшли 10 його творів кінця 16 ст.; останні 6 творів написані 1600-16 (всі опубліковані у 19 ст.)» [9, с. 130]. Отже, категоричне Франкове твердження, що «за його життя [І. Вишенського] ані опісля до того року не було видано нічого» піддається сумніву. Зі свого боку додамо, що московський Кремль часто вважав за доцільне оцінювати визначних діячів різних слов'янських народів. Варто зауважити, що сьогодні Москва також пильно стежить за розвитком

державотворчих процесів у країнах СНД. Одначе повернімось до І. Вишенського з позицій оцінки його діяльності в умовах сьогодення. Передусім звернемо нашу увагу на те, скільки років минуло перш, ніж його твори були надруковані нащадками. Це свідчить про те, що народ ретельно оберігав його рукописні праці, а це, своєю чергою, вказує на їхню цінність, актуальність і популярність серед тодішніх, теперішніх та майбутніх поколінь. Слід також зауважити, що у своїх творах І. Франко дійшов висновку, що все-таки одна праця І. Вишенського була надрукована за його життя.

Перш, ніж продовжити опрацювання матеріалів Франкових праць про І. Вишенського, важливо з'ясувати, які підходи і яким чином використовував Великий Каменяр для оцінки життєвого шляху і діяльності свого знаменитого земляка Івана з Вишні. Питання є принциповим у розкритті теми пропонованої публікації. Поза тим, слід враховувати також особливість творів Великого Каменяра, в яких він піднімає актуальні питання для свого часу і для сьогодення. У пропонованому дослідженні застосуємо принцип «питання наші – відповіді Франкові». Такий методологічний прийом використовуватимемо для аналізу усіх творів, які тією чи тією мірою присвячені життю й діяльності І. Вишенського.

Безумовно, ці архіважливі проблеми характерні для оцінки діяльності не тільки І. Вишенського, але й інших відомих особистостей, що відображені у працях І. Франка (всебічний аналіз його творів дає можливість констатувати те, що Великий Каменяр майже не залишив поза своєю увагою життя і діяльність як вітчизняних, так і зарубіжних визначних діячів минулого), є істотним напрямом дослідження його творчості, який тією чи тією мірою репрезентує діяльність видатних особистостей не тільки вітчизняної, але й світової історії. У цій публікації сконцентруємо увагу на одній особі – І. Вишенському та на Франкових творах, у яких подано оцінку його діяльності. Так що ж враховував І. Франко у вивченні діяльності І. Вишенського? Відповіді на це питання знаходимо в монографії І. Франка «Іван Вишенський і його твори» [8], матеріали якої у діалоговій формі представлені в таблиці 1.1.

**І. Франко про особливості оцінювання
діяльності І. Вишенського [8, с. 54]**

№ п/п	Питання, сформувані нами	Відповіді з тексту Франкового твору
1	Що врахував І. Франко, оцінюючи діяльність І. Вишенського?	При оцінюванні догматики нашого автора конечно треба мати перед очима сей його погляд; він охоронить нас від односторонності тих критиків, котрі закидали Вишенському поверховість, брак освіти, брак переконуючої сили в порівнянні з аргументацією Бронського, Суразького та Копистенського
2	Що забували враховувати критики?	Критики ті забували про одну важну річ, що коли названі писателі в своїх книжках на аргументи противників відповідають тільки контраргументами, на цитати – цитатами, на виводи історичні – виводами, значить, звертаються тільки до розуму, до переконання
3	Які кроки робить І. Вишенський?	То Вишенський робить щось іншого, він порушує душу, апелює до чуття морального, старається усю істоту чоловіка подвинути в напрямі своїх думок і ідеалів
4	Які особливості діяльності тодішніх письменників?	І коли тамті писателі, далеко ученіші, основніші і систематичніші, лишаять нас холодними, а й сучасній їм суспільності давали в руки не більш як теологічні рапіри до фехтування з противниками в диспутах, то велике значення Івана Вишенського лежить деінде
5	В чому полягала специфіка творчості І. Вишенського?	Він будив в южноруській суспільності свого часу голос власного сумління, заставляв її поперед усього вглянути у власне нутро, ставив перед нею ідеали моральні, де в чім, може, застарілі і не пригожі для життя, але де в чім глибоко гуманні і поступові
6	Якими були ідеали І. Вишенського?	Моральна гармонія чоловіка, т. є. згідність діл з віруваннями, любов до простого люду і співчуття з його долею, сміле визнання правди і встоювання за свої переконання і т. і., ідеали, котрі й нині не втратили своєї живучої сили
7	До яких висновків дійшов І. Франко, оцінюючи діяльність І. Вишенського?	Отим то ми думаємо, що оцінювання Вишенського виключно як теолога, як полеміста провадить до невірних виводів і не відповідає суті діла, не обхапує найважливіших прикмет його таланту і діяльності. Я швидше назвав би його моралістом, і то найбільшим, майже самотнім южноруським моралістом того часу

Не будемо деталізувати матеріал, наведений у таблиці, однак звернемо увагу на ті висновки, які узагальнив І. Франко, щодо підходів до оцінювання І. Вишенського. Можна повністю погодитися з Великим Каменярем у тому, що Іван з Вишні є «моралістом, і то найбільшим, майже самотнім южноруським моралістом того часу». Щоб переконатися у правдивості Франкового твердження, слід детально дослідити твори І. Франка

про життя і діяльність І. Вишенського. Передусім за все звернемо увагу на його працю «І. Вишенський і його твори».

Водночас зазначимо, що розвідка І. Франка «Іван Вишенський і його твори» є науковою працею, в якій детально вивчено творчу спадщину І. Вишенського та його життєвий шлях. Для її написання І. Франко використав значні за обсягом і глибокі за суттю матеріали досліджень різних авторів і на основі цього сформував власні погляди на, не до кінця з'ясовані питання з життя І. Вишенського. На основі проведеного аналізу аргументовано та узагальнено одержані результати.

Для більш наочного та якомога повнішого викладу основних складових цієї Франкової праці сучасним читачам, нами детально проаналізовано її текст. Суть методологічного підходу полягає в тому, що виклад результатів дослідження проведено у вигляді діалогу між нами і Франковим текстом (табл. 1.2): ми формулювали конкретні питання (вони розміщені у таблиці ліворуч) і знаходили відповіді на них у Франковій праці (ця інформація подана праворуч у таблиці). Саме такий прийом дозволяє стисло, дотримуючись логічної послідовності, викласти суть Франкового дослідження про життя і діяльність І. Вишенського. Отже, через порівняння минулого й сучасного найповніше, на наше переконання, відображається суть Франкової спадщини про видатних особистостей та значення їхньої діяльності для нащадків в умовах сьогоденішніх державотворчих процесів в Україні.

Виклад матеріалу Франкової праці відповідає хронології життєвого шляху І. Вишенського. Автентичність тексту І. Франка збережено, тобто подано таким, яким він був у первісній друкованій версії. Отож, почнемо дослідження діяльності І. Вишенського з дати його народження. Коли порівняємо дані енциклопедичних видань з датами, представленими в таблиці 1.2, то переконаємось, що суттєвих рівнобіжностей між ними немає, за винятком, як згадувалося раніше, дати смерті. І. Франко стверджує, що І. Вишенський прожив «70-75 літ від роду». Можливо, й так, але твердження інших авторів, їх погляд теж слід враховувати. А вони, як відомо, продовжують

**Коли, де, в якій сім'ї народився І. Вишенський,
і яку освіту він здобував [8, с.177-178]**

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з тексту Франкового твору
1	Коли народився І. Вишенський і яка хронологія його життя?	Щодо часу, коли родився наш автор, то, певно, не помилимося, приймаючи яко дату 1545-1550 роки. В такому разі хронологія його життя розкладалась би ось як: в часі 1576-1580, то єсть, маючи 30-35 літ, він покинув світ і пішов на Афон, а вмер около р. 1620, то єсть 70-75 літ від роду
2	Де народився І. Вишенський?	Нема ніякого сумніву, що писатель наш родився в Вишні, дієцезії Перемиської. Місцевостей з такою назвою в тій дієцезії маємо три: Судова Вишня і дві Вишеньки. З тих трьох місцевостей тільки одна називається Вишнею
3	Якою була роль в часі І. Вишенського м. Судова Вишня?	Се є містечко Судова Вишня, положене при залізній дорозі майже на половині дороги між Львовом і Перемишлем. Містечко се за часів польських грало значну роль в житті політичнім нашої країни... було збірним місцем сеймиків воєводства руського, військ «кварцянних» і «рочків» судових, відки й пішла прилога «Судова»
4	Яке походження прізвища «Вишенський»?	Чи назва «Вишенський» була властивою, родовою назвою нашого автора, про се можна би трохи сумніватися. На своїх творах він підписувався різно: «Іоанн мних з Вишні» або з польською флексією «з Вишней»..., «странник реченный Вишенский»
5	Яким все-таки є справжнє прізвище автора?	Рішає тут свідоцтво сучасних: Гната з Любарова, авторів луцького «Совьщанія о облачестіи», а в кінці того, хто переписував «Позорище мисленное» з автографа нашого автора, всі вони згідно звать його Вишенським, значить, се мусила бути його справжня родова назва, а його власні підписи «з Вишні» свідчать тільки про місце його вродження
6	З якої родини походив І. Вишенський?	Про суспільний стан родичів Вишенського не знаємо нічогосінько. З пізніших колій його життя можемо догадуватися тільки, що не мусив він походити з зовсім простих і зовсім бідних родичів, коли міг одержати хоч яку-таку освіту, міг вибратися із свого гнізда на ширший світ, а живучи у Луцьку, міг оставати в досить інтимній приязні з якимось вищим духовним католицьким
7	Яку освіту здобув І. Вишенський?	Хто небудь були його родичі... вони старалися, мабуть, дати свому синові хоч яку-небудь шкільну освіту. Яко православні русини, вони, певно, дали йому не більш того, що давала тодішня «приходська» школа: науку читання, писання, часословця, псалтирі і церковного співу

його життєвий шлях більше, ніж на десять років (між 1621 і 1633, Афон, Греція [3, с. 61]).

Іван Франко дотримується думки, що І. Вишенський народився в м. Судова Вишня, вказуючи, що поселень у цій місцевості з назвою «Вишні»

було три. До речі, слід зауважити, що правдивість Франкових тверджень доводить наявність таких назв на території сучасної Львівської області. Цінним у праці І. Франка є те, що він не тільки вказує, що І. Вишенський народився в м. Судова Вишня, але й подає інформацію про роль і значення цього міста в історичному минулому Галичини, досліджує походження назви «Судова».

Місто Судова Вишня збереглося і до наших днів. Біля нього проходить міжнародна траса, яка з'єднує Україну з країнами Євросоюзу. Проте, реалії свідчать, що в умовах сьогодення це місто не відіграє такої ролі, як у минулих століттях, адже, як писав І. Франко, «містечко се за часів польських грало значну роль в житті політичній нашої країни... було збірним місцем сеймиків, воеводства руського, військ «кварцяних», «рочків» судових...» (табл.1.2). Є й інша, особливість, більш суттєва, і вона полягає в тому, що Іван Вишенський був неординарною особистістю, якою може гордитися не тільки м. Судова Вишня, м. Острог, Галичина, але й Україна в цілому. Як тут не згадати Франкові слова вдячності, сказані на адресу свого видатного земляка: «З того погляду Іван Вишенський може ще й нашому поколінню служити прикладом твердості і стійкості характеру, прямоті та ясності в вислові своїх поглядів і згідності між переконаннями та цілим своїм життям» [13, с. 423]. Ось таку оцінку дав геніальний І. Франко відомому в минулому і маловідомому для сучасного покоління письменнику-полемісту І. Вишенському.

І. Франко послідовно розвиває свої наукові розвідки щодо походження прізвища «Вишенський», стверджуючи, що воно було «властивою, родовою назвою нашого автора». Ми цілком погоджуємося з думкою І. Франка.

Привертають увагу подальші Франкові дослідження прізвища Вишенський. Слід зауважити, що вони співзвучні із сьогоднішніми тлумаченням. Для підтвердження сказаного наведемо цитату з Довідника з історії України, що вийшов із друку у 2001 р.: «Вишенський Іван (Іоанн, русин, речений Вышенский, Иоанн Мных Вышенский, Иоанн инок с Вишни)» [9, с. 110]. Свої твори він зрідка підписував: «Іоанн мних з

Вишні», або з польською флексією «З Вишні»... «странник реченный Вишенский». Відмінності деякі, правда, є, однак вони не є суттєві.

Водночас варто зауважити, що у наведеній цитаті правильно написано прізвище «Вишенський» українською і «Вышенский» російською мовами. Однак, аналізуючи енциклопедичні видання, а також попередні праці про українського письменника-полеміста, можна пересвідчитися в тому, що цього не завжди дотримувалися. Так, зокрема, у виданні «Малой советской энциклопедии», це прізвище пишеться правильно – через російське «ы» – «Вышенский» [7, с. 723], проте в «Большой советской энциклопедии» це саме прізвище представлено через російське «и» – «Вишенский». Звідки така відмінність у трактуванні одного й того ж прізвища? Відповідь на поставлене питання можна знайти у творах І. Франка, який у російськомовних працях про І. Вишенського писав це прізвище не через «ы», що відповідає українській вимові, а через російське «и» [12, с. 130]. Це саме ми зустрічаємо також і в перекладі з української мови на російську у п'ятому томі п'ятитомного російськомовного видання творів І. Франка [31, с. 127 - 146]. Слід також, напевно, взяти до уваги й те, що російські перекладачі Франкових творів брали до уваги російськомовні твори Великого Каменяра про І. Вишенського. І тут не має нічого випадкового, адже твори І. Франка є першоджерелом для будь-якого перекладача чи дослідника його творчості. Аргументи досить вагомі.

Отже, різні написання прізвища І. Вишенського російською мовою зумовлені насамперед наявністю російськомовних Франкових творів про І. Вишенського, в яких автор припустився деяких неточностей, не змінивши українське «и» на російське «ы». Ці помилки слід виправляти нині, і російською прізвище Івана з Вишні писати як «Вышенский», а не «Вишенский». Неточності в діях минулих поколінь завжди виправляють нащадки. Це аксіома, яка не вимагає ніяких пояснень, а лише напруженої та інтенсивної праці.

Іван Франко у своїх дослідженнях життєвого шляху І. Вишенського звертав увагу не тільки на дату й місце його народження, походження

прізвища «Вишенський», але й проникав у проблеми історичного минулого його родини, з'ясовував, яку освіту здобув майбутній письменник-полеміст.

Таблиця 1.3

**Подальші кроки діяльності І. Вишенського в Україні
[8, с. 178-181]**

№	Питання, поставлені нами	Відповіді із Франкового тексту
1	Що допомогло І. Вишенському вийти в люди?	А що майже самотній спосіб вийти в люди для такого худобахотка в тих часах був дістатися на двір якого можливого пана, то ми схильні до припущення, що й наш автор, будучи школярем, чим-небудь звернув на себе увагу якого протектора – чи доброю пам'яттю, дотепом, чи гарним голосом або чим-небудь подібним – і як чи так дістався на двір якогось православного магната
2	Чий це був двір, хто був його власником?	Найшвидше міг це бути двір князя Острозького, для якого автор наш, очевидно, почувався до якогось пієтизму, коли його ім'я поставив на чолі зі своїх перших посланій, і то без жадної внутрішньої, речової потреби
3	Де здобув освіту І. Вишенський і звідки почав свою діяльність?	Поки що ми мусимо стояти при гіпотезі, що Вишенський не де, як при дворі Острозького докінчував своє образование і дороблявся хліба. Життя при дворі такого великого пана, як Острозький, котрий з маєтків своїх мав мільйон річного доходу, а при дворі давав притулок тисячам найрізніших людей, шляхти, вчених, артистів і простих ошуканців та пройдисвітів, було, без сумніву, великою школою для молодого чоловіка
4	Які умови життя були при дворі князя К. Острозького?	Не треба думати, що життя там йшло для нього в розкоші і вигодах; навпаки, тут він привчався і не доїдати, і не досипляти, змушений був неухильно держатися на острозі, догоджувати тисячам дрібних і великих забаганок, прислугувати всякому, зносити часті, не раз прямо самодурські униження і оскорби
5	Що дало особисто для Вишенського перебування при дворі князя?	Та зате вчився заглядати на дно життя, відрізнявати правдивий блиск від фальшивого, міг користатися з товариства людей учених і бувалих, стикався неухильно з людьми найрізніших станів, від простих підданих хліборобів аж до примасів та сенаторів і королів, і все це мусило значно розширити круг його відомостей і поглиблювати його світогляд
6	В яких рисах характеру І. Вишенського це проявлялося?	Особливо коли у нього самого була душа не лакейська, а схильна до вдумчивості, критики та глибоко моральна. Тільки такою всесторонньою школою життя ми можемо вяснити собі те обширне знання світу і людей... його невеликій, тай то, здається, досить пізно набутій книжковій ученості
7	Чим вирізнявся І. Вишенський з поміж інших діячів?	Тим знанням дійсного життя, звичаїв і характерів людських Вишенський різко і корисно відзначувався від других сучасних і пізніших писателів духовного походження, хоч і значно вченіших від нього, від такого Василя Суразького, Кирила Транквіліона, З. Копистенського та Галятівського
8	З якими відомими людьми познайомився І. Вишенський у цей період?	Крім інших випадкових знайомостей, можемо припускати, що тут познайомився Вишенський з Герасимом Данилевичем Смотрицьким, писарем гродським, а пізніше ректором острозької «академії», а також з Іваном Княгиницьким, пізнішим схимонахом Йовом, основателем скитського монастиря

Безумовно, ми цілком погоджуємося з Франковим твердженням про те, що відомостей про його родичів є обмаль, проте з логічних міркувань І. Франко цілком об'єктивно робить висновок, що І. Вишенський «не мусив він походити з зовсім простих і зовсім бідних родичів, коли міг одержати хоч яку-таку освіту». З цього приводу дещо уточнимо, що письменник здобув не «яку-таку освіту», як стверджує І. Франко, а, на наше переконання, добру освіту, адже без неї він би не зміг зробити того, що зробив і, напевно, нинішнє покоління не згадувало б свого знаменитого земляка, ім'я якого пройшло крізь тернисті століття минулих і не завжди однозначних, а часто суперечливих історичних епох. Стосовно нашого твердження щодо його належної освіти можна навести інформацію з енциклопедії, в якій зазначено, що: «Вишенський був високоосвіченою людиною – «начитан в священном писании» [1, с. 401]. Це є наші припущення і не всі з ними можуть погодитися. І це закономірно, адже скільки дослідників стільки й думок, поглядів і тверджень. Така діалектика людського пізнання. І це слід врахувати під час вивчення діяльності видатних людей минулого в оцінці відомих особистостей наступних поколінь.

Ми не повністю погоджуємося з І. Франком, який робить висновок, що родичі І. Вишенського «дали йому не більше того, що давала тодішня «приходська» школа: науку читання, писання, часословця, псалтирі і церковного співу». І. Вишенський у цей період життя, на наше переконання, одержав значно міцніші знання, зокрема з релігії, ніж про це пише І. Франко. І подальша його робота підтверджує наші припущення: фундамент підготовки І. Вишенського був досить міцним. До речі, що про це свідчить оцінка І. Франком його діяльності в Україні, основні складові якої представлені в таблиці 1.3.

У цей період, як стверджував І. Франко, можливістю для виходу у світ «такого худобахолка», як І. Вишенський, міг бути двір заможного пана. Враховуючи природні здібності майбутнього письменника до навчання, співу, добру пам'ять чи особливі риси характеру, він міг привернути увагу

«якогось православного магната» і найімовірніше «міг се бути двір князя Острозького». Ми цілком погоджуємося з припущенням І. Франка щодо перебування І. Вишенського при дворі цього відомого українського магната. Досить також нагадати, що інформація, подана І. Франком про князя К. Острозького, повністю відповідає історичній дійсності. Так, зокрема, енциклопедичні дані про цю особу стверджують: «Острозький Костянтин (Василь) Костянтинович (1526-1608) – князь, український магнат, київський воєвода, культурний діяч. Власник володінь на Волині, Київщині, Поділлі і в Галичині, які давали прибуток щороку понад 1 млн. злотих» [10, с. 417]. Маючи такі прибутки, він дійсно міг давати «притулок тисячам найрізніших людей, шляхти, вчених, артистів і простих ошуканців та пройдисвітів». Серед цих людей і був І. Вишенський, що, без сумніву, було «великою школою для молодого чоловіка».

І. Вишенський при дворі князя К. Острозького пізнав різні сторони життя, що супроводжувалися часто самодурськими приниженнями «та знущанням», «тут він привчався і недоїдати, і недосипляти... та зате вчився заглядати на дно життя, відрізнявати правдивий блиск від фальшивого». Ось така настирливість у досягненні поставлених цілей та «знання дійсного життя, звичаїв і характерів людських», як підкреслює І. Франко, вказує на те, що І. Вишенський «різко і корисно відзначувався від других сучасних та пізніших писателів духовного походження».

1.2. Особистості, що вплинули на формування світогляду І. Вишенського

Значну роль у житті письменника-полеміста відігравали відомі особистості того періоду, з якими він заприятелював, праці яких він вивчав, перебуваючи при дворі князя К. Острозького. І. Франко називає їх поіменно.

Водночас варто зауважити, що Великий Каменяр надав великого значення дослідженню стану розвитку української культури в кінці XVI століття, «аж до козацької хуртовини 1648 р. Се була пора дуже важна в

**Перелік осіб, діяльність яких вплинула на формування
світогляду І. Вишенського**

№ п/п	Прізвище, ім'я та дати народження і смерті	Коротка характеристика діяльності
1	Суразький (чи Острозький) Василь (роки народження і смерті невідомі)	Автор кількох творів, зокрема умовно названої «Книжиці в шести відділах» (дійшла без заголовка; Острог, 1588), яка справила велике враження на Івана Вишенського [8, с. 662]
2	Ставровецький (Транквіліон) Кирило – (р.н. невід. – п. 1646)	Український письменник, церковно-освітній діяч, друкар-видавець. З 17 ст. – провідний діяч Львівського братства. Автор книги «Зеркало богословій» (1618), збірника проповідей «Євангеліє учителное» (1619), в якому продовжив традиції І. Вишенського. У 1626 перейшов до унії, перебував на посаді Чернігів. архимандрита до смерті [29, с. 36]
3	Копистенський Захарія (псев. – Азарія; р.н. невід., Перемишль – 21. III. 1627)	Український письменник, культурний і церковний діяч. Автор «Часослова» (1617), трактатів «Книга про віру єдину...»(1619-21), «Книга про правдиву єдність православних християн» (бл. 1625), полемічно-публіцистичного твору «Палінодія, або Книга оборони...» (1619-22), спрямованого проти католицизму й унії, казань, перекладів церковних творів тощо [28, с. 193]
4	Смотрицький Герасим Данилович (роки народження і смерті невідомі, припускають, що помер у 1594 або в 1601 р.)	Український письменник-полеміст, педагог, ректор Острозької школи, редактор першої друкованої повної слов'янської Біблії (Острог, 1580-1581) і автор «Передмови та віршів, уміщених у ній» [8, с. 669]
5	Смотрицький Мелетій (світське ім'я – Максим) Герасимович (близько 1572 – 1630)	Український письменник – полеміст, філолог і церковний діяч. Автор праці «Грамматіки славенския правильное синтагма» (Єв'є, 1619), полемічного твору польською мовою «Тренос, або плач східної церкви...» (1610) та ін. [8, с. 667]
6	Іов (Йов) Княгиницький (світське ім'я – Іван, 1550 – 1621)	Чернець, друг Вишенського, український культурно-освітній діяч, засновник Манявського скиту (1612) – монастиря поблизу села Маняви (тепер Богородчанського району Івано-Франківської області) [8, с. 663]
7	Галятовський Іоанікій (р.н. невід. – п. 12. I. 1688)	Український письменник, громадсько-політичний і культурний діяч. Освіту здобув у Києво - Могилянській колегії. У 1657 – її ректор. Автор збірників проповідей і оповідань: «Ключ розумья» (1659); «Небо новое» (1665) та полемічно-публіцистичних трактатів. Виступав проти уніатів, папства (кн. «Бесіда») [28, с. 415]

історії духовного розвою України, пора, в котрій у нас зародилась і почала гарно розвиватися перша всеукраїнська, дійсно національна література» [13, с. 175-176]. Хто ж були ці діячі, які забезпечили такий високий рівень

розвитку «всеукраїнської, дійсно національної літератури». І. Франко називає майже їх усіх: «Такі писателі, як Герасим Смотрицький, Василь Суражський, Христофор Бренський, Іван Вишенський, Кирило Ставровецький, Захарія Копистенський, Мелетій Смотрицький, Якуб Гаватович, Іоаникій Галятовський і др., виходили хто з Червоної Русі, хто з Волині, чи з Придніпрянщини, працювали і писали раз у Львові, потім у Вільні, Острозі, Луцьку, Києві і Чернігові» [13, с. 176]. Якою мовою писали ці письменники – представники усієї України – Русі? Відповідь на це питання дає І. Франко, підкреслюючи, що вони «писали мовою по-тодішньому близькою до живої мови шляхти і заможного міщанства, мовою зрозумілою по всіх - усядах Русі – України» [13, с. 176].

Так писав І. Франко про видатних діячів тодішньої України, серед яких знайшлося місце і для І. Вишенського. Згадаємо й ми про деяких особистостей минулого, особливо про тих, чії прізвища подані у Франковому творі (таблиця 1.3). Зібрана і певним чином опрацьована інформація наведена в таблиці 1.4. Нам відомі не всі дати народження і навіть смерті всіх із перелічених діячів. Хоча це не так і важливо. Адже народження – це не наша заслуга, а заслуга батьків, а кінець життя земного визначає Всевишній – це Його воля. А ось від того, як розпорядиться кожна людина відведеним їй часом, залежить пам'ять про неї у наступних поколіннях. Видно, добру пошану заслужили люди, згадувані І. Франком, щоб результати їхньої роботи пам'ятали нащадки.

Серед таких людей і Василь Суразьський (за іншими даними Суражський або Острозький), про якого історія не зберегла ні даних щодо дня народження, ні про день смерті. Однак дійшли до нас його праці. Написані ним книги, як зазначає І. Франко, читати було важко, особливо «Книжицю в шести відділах» (1588), «яка справила велике враження на Івана Вишенського».

Ставровецький (Транквіліон) Кирило – рік народження також невідомий, проте значний вплив на розвиток тодішніх суспільних відносин

мала його багатогранна діяльність. До сказаного про нього в таблиці 1.4 додамо, що він викладав слов'янську і грецьку мови у братських школах Львова і Вільна, мав власну пересувну друкарню, писав не тільки прозу, але й вірші. Важливим є також і те, що не тільки І. Вишенський вивчав його твори, але й Кирило Ставровецький продовжував славі діянню видатного українського полеміста І. Вишенського. Збірка доповідей «Євангеліє учителное...», що надруковані у 1619 р., є підтвердженням цього.

З. Копистенський – відомий український письменник, культурний і церковний діяч. Він, так як і І. Вишенський, походив із Галичини (родом із Перемишля). Рік його народження невідомий. До речі, донедавна дослідники не могли встановити і точної дати смерті З. Копистенського. Про це можна дізнатися зі статті І. Франка «Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов 1470-1700», у якій сказано: «Про Захарія Копистецького говорять 5 документів (ч. 493, 523, 546, 582 і 585), всі досі не надруковані, але не маловажні: з ч. 546 можемо догадатися, що вчений, автор «Палінодії» умер в першій половині 1627 р. Як звісно, довгий час думали вчені, що він умер 8 цвітня 1626 р.» [26, с. 666-667]. Цей, на перший погляд, малозначний факт вказує на те, що І. Франко, досліджуючи як окремі суспільні явища, так і діяльність окремих особистостей, звертав особливу увагу на малопомітні події, тобто комплексно вивчав об'єкт аналізу, а це, в підсумку, дозволяло йому всебічно вникнути в суть проблеми. Цей факт є цінним і для сучасних дослідників, адже дає можливість сподіватися, що результатом дослідження стане відновлення не однієї сторінки нашої забутої історії. І. Франко, вивчаючи творчу спадщину І. Вишенського, часто порівнював його твори з працями З. Копистенського. Про це та про інші складові діяльності архімандрита Києво-Печерської лаври Азарія (псевдонім З. Копистенського) буде сказано далі.

Значний інтерес у вивченні впливу різних чинників на формування світогляду І. Вишенського становить також діяльність Смотрицьких: батька

Герасима Даниловича і сина Мелетія (світське ім'я Максим) Герасимовича. Біографічні матеріали про них, які наведені в таблиці 1.4, використані із коментарів до 30-го тому 50 томного видання Франкових творів. Ця інформація, хоча відображає здебільшого суть їхньої діяльності, однак неповно. З огляду на ці обставини, дещо доповнимо їхні характеристики. Почнемо зі Смотрицького-старшого – Герасима Даниловича. У коментарях до творів І. Франка про нього зазначено, що роки народження і смерті невідомі, однак висловлене припущення, що помер у 1594 р. або 1601 р. В енциклопедичних виданнях ці відомості конкретизовано. Так, зокрема, уточнено дати життя: «перша половина 16 ст., с. Смотрич, тепер смт. Дунаєвецького р-ну Хмельницької області – жовтень 1594, м. Острог». [32, с. 280]. Крім того, сказано, що він український і білоруський діяч, який був першим ректором Острозької школи, брав участь не тільки у виданні Острозької біблії (разом з І. Федоровим), але й був автором «Букваря» (1578), а також полемічних трактатів «Ключ царства небесного» і «Календаря римського нового», виданого однією книжкою в Острозі 1587 [32, с. 280].

Дати життя сина Герасима Смотрицького – Мелетія також уточнені: народився близько 1572, у тому ж селі Хмельницької області, що й батько, а помер у с. Дермань 17 (27). XII. 1633 [32, с. 280]. При цьому зауважимо, що в Українському енциклопедичному словнику (1968 р.) дату народження вказано приблизно 1578 р. [27, с. 307]. Найбільш імовірною датою народження, на наше переконання, є «близько 1572», а не 1575 р.

Хоча в діяльності обох Смотрицьких є багато спільного, проте є й відмінності. Для повнішого відображення багатогранної роботи Мелетія Смотрицького ми зібрали інформацію з енциклопедичних видань, певним чином опрацювали її і в діалоговій формі подали в таблиці 1.5. Отже, Смотрицький - молодший здобував освіту і підвищував свій науковий рівень у різних закладах як на території Речі Посполитої, так і у відомих університетах Німеччини.

Хронологія життя і діяльності Мелетія Смотрицького [32, с. 280]

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді з тексту енциклопедичного видання
1	Коли і де народився та помер М. Смотрицький?	Близько 1572, с. Смотрич, тепер смт. Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл. – 17 (27). XII. 1633, с. Дермань, тепер Здолбунівського р-ну Рівненської обл.
2	Де навчався М. Смотрицький?	Навчався в Острозькій школі й Вільській єзуїтській, академії, після закінчення якої вчителював у Литві
3	За яких обставин він їздив за кордон?	Як вихователь сина князя Б. Соломерецького, їздив до Німеччини, слухав лекції у Броцлавському, Лейпцизькому, Віттенберзькому й Нюрнберзькому ун-тах, одержав ступінь доктора медицини
4	Коли повернувся з-за кордону і які посади обіймав?	Повернувшись із-за кордону, з 1608 оселився у Вільні. Згодом жив у Києві, був ректором Київської братської школи
5	Які подальші його життєві кроки?	В 1617 у Вільні постригся в ченці. З 1620 – архієпископ полоцький, єпископ вітебський і мстиславський, архімандрит віленський православного Свято-духівського монастиря
6	Коли М. Смотрицький почав письменницьку діяльність?	Як письменник-полеміст почав діяльність у 1596. У 1610 під псевдонімом Теофіл Ортолог видав книгу «Тренос» («Плач»), спрямовану проти католицизму
7	Коли М. Смотрицький здійснив подорож по святих місцях і коли прийняв унію?	У 1624-26 здійснив подорож по святих місцях Близького Сходу. Повернувшись до Києва, він спершу таємно (1627), а потім відкрито (1628) прийняв унію
8	Як представлено М. Смотрицького сучасному поколінню його нащадків?	Український і білоруський письменник, філолог, церковний і освітній діяч. Син Г. Д. Смотрицького

На відміну від батька, який «був писарем у Кам'янці-Подільському, з 1578 – ректором Острозької академії» [32, с. 280], Мелетій Смотрицький працював не лише вчителем у Литві, а й очолював Київську братську школу, обіймав високі посади у структурах церковної ієрархії (архієпископа, єпископа, архімандрита). Його батько не дожив до Брестської церковної унії (1596 р.), помер у жовтні 1594 р. Саме через цю обставину невідомо, як би він вчинив у цих надто складних умовах церковних стосунків, проживши ще, скажімо, з десяток років. Син же жив в умовах унії понад 38 років – час, достатній для об'єктивної оцінки цього церковного об'єднання та прийняття відповідальних і важливих рішень. І він висловив свою позицію – прийняв рішення щодо прийняття унії – спочатку таємно (1627 р.), а згодом і відкрито (1628 р.).

Як свідчать дослідження матеріалів, обидва Смотрицькі займалися викладацькою і літературною діяльністю, зробили значний внесок у розвиток освіти в Україні – батько видав «Буквар» (1578), син – підручник слов'янської мови «Грамматика слов'янська» (Єв'є, 1619 р.); обидва, народилися в одному й тому ж селі Смотрич, і знайшли свій останній притулок на території однієї й тієї ж Рівненської області України, хоча в різних, однак територіально наближених та відомих у минулому і не менш знаних сьогодні населених пунктах (батько – в м. Острозі, син – у с. Дермані). Інформація про них уміщена в енциклопедичних виданнях майже з однаковою характеристикою їх діяльності: батько – «український і білоруський письменник, педагог і культурно-освітній діяч», син – «Український і білоруський письменник, філолог, церковний і освітній діяч». І є цілковита впевненість у тому, що з працями обох Смотрицьких був обізнаний І. Вишенський.

Досліджуючи творчість І. Вишенського, І. Франко назвав ще одного відомого діяча XVII століття Іоанікія Галятовського, який залишив помітний слід у розвитку України, рік народження його, як і багатьох інших видатних особистостей минулого, невідомий. До того, що сказано про І. Галятовського в таблиці 1.4, додамо те, що він навчався у Києво-Могилянській колегії, після закінчення якої залишився там викладати. Обіймав високі посади в церковній ієрархії. Зокрема, протягом 1669-1688 рр. був архімандритом Єлецького православного монастиря в Чернігові й написав його історію. Його перу належать також численні праці, присвячені різним сферам суспільних відносин, зокрема роботи релігійного змісту. З творами І. Галятовського І. Вишенський, безумовно, не був обізнаний, адже вони були написані тоді, коли його, як і діячів, згаданих раніше, не було уже серед живих. Він належав, за визначенням І. Франка, до плеяди «пізніших писателів духовного походження», які продовжили справи, започатковані його попередниками. Серед цих постатей минулого виділяється І. Вишенський, який «різко і корисно відзначувався від других..., хоч і значно вченіших від нього». Отже,

І. Франко, згадуючи І. Галятовського, нагадав нам про важливу складову розвитку суспільних відносин, а саме – про тісний взаємозв'язок минулих, сучасних і майбутніх поколінь.

Наведення детальної інформації про осіб, які тією чи іншою мірою були дотичними до І. Вишенського, зумовлено тим, що саме люди, які нас оточують, і результати їхньої діяльності, які ми вивчаємо, мають вирішальний вплив на процеси формування особистості. Тут усе здійснюється за принципами «яке оточення – така людина», або «скажи, хто твої друзі, і я скажу, хто ти». З цього приводу в народі кажуть «з ким поведешся, того й наберешся». Лаконічність і правдивість сказаного не викликає сумнівів, а, отже, для оцінки життя й діяльності того чи іншого історичного діяча необхідно детально аналізувати та вивчати життєвий і творчий шлях осіб, які оточували його, з якими він спілкувався і які мали на нього вплив.

Звернемо увагу ще на одного відомого діяча минулого, з яким І. Вишенський підтримував тісні стосунки, – «це Іван Княгиницький, який родився в р. 1550 («Зоря галицька яко альбум», 248), вчився зразу, так як Вишенський, в парафіяльній школі свого рідного містечка Тисмениці, пізніше в монастирі Унівським, а в 70-их роках прибув до Острога до свіжо основаної там академії, де був якийсь час учеником, а після вчителем («Зоря галицька яко альбум», 228). Вишенський був, мабуть, кількома роками старший від Княгиницького...» [8, с. 181]. Познайомився І. Вишенський із Й. Княгиницьким у м. Острозі. Про це дізнаємося із Франкового твору: «Коли затим Княгиницький прибув до Острога зараз в першій році сеї школи і зараз же познайомився з Вишенським, той тоді знайомість їх не була дуже довга» [8, с. 183]. Ця зустріч в Острозі «не була дуже довга», проте вони зустрічалися, спілкувалися та підтримували зв'язки впродовж тривалого періоду. До цього лише додамо, що Й. Княгиницький був високоосвіченою на той час людиною.

Ось так писав І. Франко на початкових стадіях дослідження життєвого шляху І. Вишенського про тих діячів, які тією чи тією мірою мали вплив на формування його світогляду. Великий Каменяр ще не один раз повертався до діяльності цих непересічних особистостей. Ми також це будемо робити, досліджуючи діяльність Івана з Вишні.

Дещо згадаємо про Острог – місто, яке відіграло помітну роль у формуванні світогляду І. Вишенського. В енциклопедичних виданнях про нині районний центр Рівненської області сказано: «Час заснування Острога невідомий. Вперше згадується в Іпатіївському літопису під 1100 як населений пункт Київської Русі. В 2-й половині 12 ст. Острог входив до Волинського, потім, з 13 ст., до Галицько-Волинського князівства. В 2-й половині 14 ст. загарбаний литовськими феодалами. В 15 – на початку 17 ст. Острог – власність українських магнатів князів Острозьких. У 1528 р. Острог дістав магдебурзьке право. За Люблінською унією 1569 місто захопила шляхетська Польща. В кінці 16 – на початку 17 ст. із заснуванням греко-слов. школи і друкарні Острог був одним із центрів ідеологічної боротьби на Україні проти католицизму та уніатства» [10, с. 415]. Отже, наведена історія цього невеликого міста на Волині, хоча й неповна, однак насичена численними датами, подіями та фактами. І це, безумовно, не могло не вплинути на формування поглядів І. Вишенського. Особливо, коли взяти до уваги, що Острог «був одним із центрів ідеологічної боротьби на Україні проти католицизму та уніатства». Ось ці витоки, сформували із І. Вишенського, галичанина за походженням, ревного захисника православної віри. Водночас зазначимо, що його земляки-потомки здебільшого не пішли тими стежками, які торував І. Вишенський, борючись «проти католицизму та уніатства».

І. Франко як у творах про І. Вишенського, так і в інших працях часто згадував місто Острог і писав про епохальні події, які там відбувалися, особливо на зламі XVI і XVII століть, тобто тоді, коли жив і творив

І. Вишенський. Він, як згадувалося раніше, деякий період свого життя був в Острозі. Саме тут значною мірою формувався його світогляд.

Отже, ми сказали дещо про І. Вишенського і в загальних аспектах – про м. Острог, а тепер зазначемо дещо про це місто цитатами Франкової праці «Іван Вишенський, його час і письменська діяльність» [13, с. 413 – 429]. Вибрана і опрацьована певним чином інформація із твору І. Франка в діалоговій формі представлена в таблиці 1.6. Почнемо виклад матеріалу із висловлювання К. Острозького, без діяльності якого Острог не був би

Таблиця 1.6

І. Франко про Острог, його роль та значення [13, с. 416 - 421]

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді з тексту Франкового твору
1	Яке значення надавав освіті князь К. Острозький?	Він то розумів, що без просвіти Русь не може двинутися з упадку, і православ'я не може отстоятися перед напором латинства
2	Які практичні кроки вжив князь для реалізації своїх намірів?	І ось він великим коштом завів у своїм місті Острозі вищу школу, або як тоді звали Академію, і запросив до її ведення славного грецького ученого Кирила Лукаріса, що опісля був патріархом константинопольським
3	Кого, крім Кирила Лукаріса, було запрошено учителями в Острозьку академію?	Побіч цього працювали як учителі при тій школі також розумні і вчені русини: Герасим Смотрицький, отець славного Мелетія Смотрицького, і галичанин Іван Княгиницький, пізніший монах Йов, основатель Скиту Манявського
4	Що ще відкрив князь Острозький у м. Острозі?	Крім школи завів князь Острозький в Острозі друкарню, в котрій видав декілька дуже гарних книжок для науки народу і оборони православ'я
5	Які книги були видані в м. Острозі?	Так Герасим Смотрицький видав у Острозі дуже гарну книжечку «Ключ царства небесного» в обороні старого календаря, а «Клирик Острозький», Василь Суразький видав також в Острозі дуже основно написану «Книжицу единой истинной вере». Крім того видав Острозький 1580 р. прекрасну книгу Біблію, т.е. переклад цього святого письма на мову церковно-руську
6	Чим підтверджується те, що І. Вишенський був у м. Острозі і при дворі князя Острозького?	А що він був при дворі Острозького, се відомого з того, що Вишенський на ім'я Острозького прислав пізніше одно своє посланіє із Святої гори Афонської, далі з того, що про важніші міста в добрах Острозького – Острог, Луцьк, Жидичин – говорить як про такі, в котрих він бував і котрі добре знає
7	Чи був І. Вишенський в Острозі після повернення на Русь у 1605 р.?	В тім році, невідомо з якої причини пішов на Русь, жив якийсь час в Уторниках коло Отинії, був потім у Львові, мабуть, і в Острозі у старенького князя Острозького, свого колишнього добродія

Острогом у його історичному і культурному значенні; саме завдяки його діяльності це місто сформувалося як визначний історико-культурний центр і,

про нього згадують і будуть згадувати сучасні та майбутні покоління людей. Без К. Острозького – князя, українського магната, відомого культурного діяча цей населений пункт середньовічної України залишився б малопомітним невеликим містечком на українській землі, яких сотні, якщо і не про кожне з яких згадується у друкованих виданнях.

Враховуючи специфіку змісту вище згадуваної статті І. Франка, поставимо перше питання до князя К. Острозького: «Яке значення надавав освіті князь К. Острозький?» Франковий текст дає лаконічну відповідь: «без просвіти Русь не може двинутися з упадку». Так це розумів К. Острозький і для реалізації своїх задумів він «великим коштом завів у своїм місті Острозі вищу школу, або як тоді звали Академію». Згадуючи будь-який заклад, важливо зазначити дату його заснування. У друкованих джерелах подані неоднакові відомості стосовно Острозької академії. Одні вказують приблизні відрізки часу, інші – конкретні роки, які, проте, не збігаються в різних дослідженнях.

Отже, звернемося до енциклопедичних видань, де вказано, що «Острозька школа – греко-слов'янська школа, заснована К. К. Острозьким в кінці 70-х рр. 16 ст. в м. Острозі» [10, с. 415]. З цього приводу в працях І. Франка містяться деякі уточнення. Так, зокрема, дослідник пише, що князь К. Острозький «заложив у своїм місті Острозі першу руську Академію (коло р. 1577)» [13, с. 419]. В іншій праці «Русько-український театр (Історичні обриси)», написаній у 1894 р., названа інша дата: «Можемо припустити, що основана около р. 1580 перша греко-руська академія в Острозі була коли не першим, то все - таки в тім часі головним розсадником релігійної драми» [13, с. 213]. Отже, в енциклопедичних виданнях зазначено, що Академія заснована в кінці 70-х рр. 16 століття, а І. Франко в різних своїх працях вказує інші дати: 1577 і 1580 р. Найбільш вірогідним роком створення, на наше переконання, є 1577 р., що цілком відповідає інформації енциклопедичного видання «в кінці 70-х рр. 16 ст.», адже 1580 р. – це уже початок 80-х рр. 16 століття.

Водночас зауважимо, що І. Франко, досліджуючи історичні аспекти розвитку русько-українського театру, часто звертався до праць І. Вишенського для встановлення початків заснування драматургії в Україні. Ось як про це написано у творі Великого Каменяря: «Взагалі в писаннях Вишенського ми находимо перші щодо часу свідоцтва про існування і популярність драматичних представлень в Південній Русі. В посланію своїм до стариці Домникії 1606 р. він виразно посвідчує, що «нові руські філософи не вміють читати церковних книг, ні псалтирі, ні часославця, тільки комедії строють і грають». Очевидно, автор має тут на думці не так руських духовних, як радше міщан і шляхту. Та, на превеликий жаль, з драматичних творів кінця XVI і початку XVII віку не дійшло до нас майже нічого, особливо з творів того роду, про які говорить Вишенський» [13, с. 213].

Можна припустити, що драматичні твори були, однак вони не збереглися до наших днів. Досить також нагадати, що І. Вишенський за те, що «нові руські філософи тільки комедії строють і грають», піддавав досить гострій критиці князя К. Острозького. Ось як про це писав І. Франко: «Строгий мораліст і аскет Іван Вишенський по смерті князя Острозького прямо відзивався про нього як про еретика, а в своїм посланію до того князя, написанім около 1598 року, не без причин нападав на «комедійське і машкарське набожество» латинське» [13, с. 213]. Отже, якщо була така гостра критика І. Вишенським князя К. Острозького за постановки різних драматичних творів («комедії строють і грають»), то, безумовно, драматичні твори повинні були бути. У зв'язку з цим дещо пригадаємо минуле, а саме діяльність раніше згадуваного видатного українського діяча культури і освіти Памви Беринди (між 50-70 - м рр. 16 ст., Прикарпаття - 23, VII. 1632, Київ), який був одним із зачинателів шкільної драми [2, с. 172].

Варто також зазначити, що І. Франко досліджував зародження драматичних жанрів в українській літературі та постановки цих творів не тільки в м. Острозі, але й в інших містах України. Значну роль у цих процесах відігравала церква. Автор концентрує увагу на двох драмах, які

«дають нам виображення дві трохи пізніші містерії, котрі дійшли до нас і котрих ще не можна назвати шкільними драмами» [13, с. 213]. Що це за драми (містерії), де і коли вони були поставлені? Відповідь на ці питання дає І. Франко. При цьому зауважимо, що одну із драм Великий Каменяр віднайшов особисто. Ось як про це він зазначає: «Є се київська пасія, котра мала бути перший раз виставлена при Софіївськiм соборi за митрополита Іова Борецького в 1629 р. і захована в однім рукописі XVII віку, і відкрита мною в однім рукописі в Смерекові коло Жовкви містерія страстів Христових (*Dialogus de passione Christi* (Діалог про Христові страждання - лат.) з р. 1658 (опублікована в «Киевской старине» 1891)» [13, с. 213-214]. Отже, досліджуючи документи щодо розвитку різних сфер суспільних відносин, І. Франко відшукав не тільки деякі твори І. Вишенського (про що буде сказано дещо пізніше), але рукописну драму в одному із монастирів Галичини, а саме: в с. Смерекові коло Жовкви. Все це, безумовно, збагатило наші знання про історичне минуле.

Життя й діяльність І. Вишенського, як і кожної людини на земній кулі, залежали, не тільки від нього самого, але й від того оточення та середовища, в якому він з'явився на світ Божий, жив і розвивався, і від тих змін, які відбувалися у різних сферах суспільних відносин. А зміни, як відомо, в кінці XVI і на початку XVII століть, тобто тоді, коли довелось жити і творити І. Вишенському, відбувались епохальні. І це було характерно не лише для України – Руси, Європи чи Азії, а й для всього світового простору.

Як свідчить історія, саме на зламі століть відбуваються визначні події, які впливають на долі не тільки окремих людей, але й цілих народів тих чи тих країн. Так, зокрема, в кінці XV століття Х. Колумб відкрив Америку, а з початку XVI і в наступні століття почалося жорстоке освоєння Американського континенту, що супроводжувалося винищенням місцевого населення. У кінці XVI століття відбуваються глобальної події – прийняття

Люблінської (1595 р.), а згодом Брестської (1596 р.) уній. На початку XVII ст. і в подальші роки Україна і навіть Європа в цілому відчували результати цих об'єднань. У цей період зароджується українське козацтво, яке згодом сформувалося у грізну силу проти завойовників України. Такі кардинальні суспільні зміни тривали й далі та продовжуються й нині – у кінці XX століття розвалився Радянський Союз і наслідки цієї епохальної події ми відчуваємо сьогодні.

Такий короткий екскурс в історичне минуле зроблений нами для того, щоб усвідомити, в який переломний період історії пройшов свій життєвий шлях І. Вишенський. І. Франко детально описав умови, в яких починав він свою діяльність (табл. 1.7). Справді, саме названі вище події, що відбулися в кінці XVI ст., поставили І. Вишенського на «рубежі двох світів» – православної і католицької віри. Однак, можна цілком погодитися із твердженням І. Франка про те, що колесо історії неможливо було повернути назад, його оберти ставали дедалі інтенсивнішими, динамічними і потужнішими. Передові діячі того часу стали більш виваженими, реально врахували ті об'єктивні умови, що склалися. Так, зокрема, І. Франко вказує, що все те, що І. Вишенський вважав ворожим для Русі і православ'я, то Могила, Баранович, Галятовський та інші використали це для захисту православної віри. Заслужують уваги також Франкові висловлювання про те, що ідеал І. Вишенського був забутий і закинутий, проте метод його дій був прийнятий наступними поколіннями і розвивався в певній послідовності. Водночас зазначимо, що діяльність І. Вишенського була на який час забута, однак з часом його нащадки звернули увагу на творчу спадщину цього відомого українського полеміста. Видатних особистостей, як правило, людська пам'ять не забуває, інформація про них може тільки впродовж деяких періодів історії затьмарюватися тими чи тими подіями, однак з часом все стає на свої місця – все, що зроблено цінного, люди зберігають і пам'ятають.

**Чинники, які вплинули на життя й діяльність
І. Вишенського [26, с. 502]**

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з Франкового твору
1	В які умови поставило життя І. Вишенського?	Жизнь поставила его на рубеже двух миров, двух исторических течений в самый центр возгорающейся между ними борьбы
2	У чому суть цих впливів?	С одной стороны православие, тесно сплоченное с византийским мировоззрением, византийскою косностью и неподвижностью, с другой стороны, врывающиеся с запада струи гуманизма, подтачивающего весь древний строй жизни и расшатывающего древние верования
3	Чи вплинула боротьба течій на І. Вишенського?	Что борьба этих мировых течений должна была отразиться в душе самого Иоанна Вишенского, человека горячего, энергического, честного и неустрашимого, прежде чем он решился бесповоротно идти в том или другом направлении, это было бы само собой понятно, даже если бы мы не имели в его собственных прямых словах указаний на такой душевный перелом
4	Як вплинула на І. Вишенського західна хвиля змін?	Страстно любя свой народ и с ужасом замечая, как новое, западное течение отчуждает целые семьи, целые слои от русского народа, он порешил, что для Руси только одно спасение
5	В чому І. Вишенський передбачав спасіння від цих змін?	Совершенно замкнуться от всех посторонних влияний, отказаться от мирских наук, просвещения, литературы, культуры, и углубиться в одно только священное писание да в чтение и изучение книг церковных
6	Чи можливо було зробити те, що задумав І. Вишенський?	Конечно, сделать это было невозможно, как невозможно, повернуть вспять колеса истории – и Иоанн Вишенский был смят и забыт в последующее затем бурное время
7	Що було покладено в основу нової православної освіти?	То, против чего он так ревностно ратовал, – западная премудрость, риторика и диалектика с Платонами и Аристотелями, положено было впоследствии во главу нового православного просвещения
8	Які заходи були вжиті Моголою, Барановичем, Галятовським та іншими на захист православної віри?	То, что он считал наиболее враждебным Руси и православию, употреблено было Моголой, Барановичем, Галятовским и другими как мощное оружие в защиту православия, создало целую русскую литературу, отражавшую в себе кровные интересы южнорусского населения и поддерживавшую в этом населении дух прогресса и развития
9	Що сталося з ідеалом І. Вишенського та його методом дій?	Идеал Иоанна Вишенского был забыт и брошен, но метод его действия был принят и развивался с большей или меньшей последовательностью

2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОРИ АФОН ТА ПЕРЕБУВАННЯ НА НІЙ І. ВИШЕНСЬКОГО

До Афона тягли його ідеали «жесточайшого безмолвія» бажання дійти до найвищого ступеня аскетизму, а може, й гаряча віра в те, що жертвою свого власного життя, своєї діяльності і свого серця він зможе окупити перемогу православ'я в ріднім краї.

Іван Франко

2.1. Гора Афон та її роль у різних сферах суспільних відносин

Досліджуючи всебічну діяльність І. Вишенського, І. Франко значну увагу приділяв періоду його перебування на Святій горі (Афоні). При цьому варто зауважити, що у творах Великого Каменяра не тільки міститься згадка про цю гору як про географічну точку на карті земної кулі, а й подано детальний аналіз цього гірського утворення. І все це письменник розглядає з позиції історизму, тобто описує події, пов'язані з Афонською горою, в історичній ретроспективі.

Враховуючи важливість такого підходу І. Франка до дослідження зазначених аспектів, ми у певній логічній послідовності, дотримуючись хронології подій, сформулювали стислі питання, а відповіді на них відшукали у тексті аналізованої праці. Опрацюванні таким чином матеріали подані в таблиці 2.1. Вивчаючи історичне минуле, І.Франко підкреслює, що «Афон, або Свята гора, була в ту пору і є й досі одинокою в своїм роді монашеською республікою, положеною на вузькій, гористій півострові, знаній іще з стародавніх греко-перських війн. Заселення цього півострова християнами місцева легенда відносить до перших часів християнства і приписує його чудесній «подорожі і проповіді на тім півострові Марії матері Божої» [8, с.189].

**Гора Афон та її роль у різних сферах суспільних відносин
[8, с.189-191]**

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з твору І. Франка
1	Що представляла собою гора Афон?	Афон, або Свята гора (Αως, або Awon, Оро С) була в ту пору і є й досі однаковою в своїм роді монашеською республікою, положеною на вузькім, гористім півострові, знаним іще з стародавніх греко-перських війн
2	Коли відбулось заселення цієї гори?	Заселення цього півострова християнами місцева легенда відносить до перших часів християнства і приписує його чудесній подорожі і проповіді на тім острові Марії матері Божої
3	Коли появилось монашество на горі Афон?	Історичні відомості о монашестві на Афоні сягають початку ІХ віку, але тільки на початку ХІІ віку, за імператора візантійського Олександра Комнена, афонська монашеська республіка одержала постійну і тривку організацію
4	Як відносились візантійські імператори до діяльності людей на Афонській горі?	Візантійські імператори підпирали її, наділили обширними землями, цінною посудом церковною, книгами і привілеями, а далі й увільнили її від зверхності місцевих єпископів солунських і загалом оказували протекцію розвиваючійся там монастирській науці. Так само запомагали її й царі сербські з династії Неманичів, головно ж сам Неманя
5	А що сталося після падіння Візантії?	Але від р. 1453, то єсть від завоювання Візантії турками, те наукове значення Афону упадає. Правда, Свята гора не тільки не перестала існувати, але, противно, розрослася ще і з погляду на число монахів. Турки тут, як і в многих інших речах, показалися народом практичним
6	В чому проявлялася практичність турків?	Вони не мішалися в діла релігійні, заховали автономію монашеської республіки, але казали собі платити за все добрі податки, і то подвійно: від кожного монастиря, келії, печери осібний, так сказати б, домовий, і від кожного монаха осібний - поголовщину
7	Як реагували на обставини, що склалися, монастирі і монахи? Які виходи вони знаходили?	Внаслідок сього головна турбота монастирів і монахів звернулась на те, щоб роздобути гроші на оплату «гарачу» і на прожиток. І от монахи починають займатися рільництвом, садівництвом, усякими рукоділлям і торгівлею, а крім сього, організують широку довговікову жебранину по всіх землях православної віри. Ота-то жебранина була першим і головним огнивом зв'язку нашого краю з Афоном
8	Як ці зв'язки налагоджувалися?	Рік - річно десятки монахів афонських приходили на Русь, обходили міста, монастирів і багатшу шляхту, під осінь вертали назад, а інколи й зимували у нас. Їх стрічали радо, приймали щиро, гостили і обдаровували, запрошували як шановних гостей і на наради в ділах нашої церкви
9	Які корені цих взаємозв'язків Русі з Афоном?	Ще від ХІV в. був на Афоні спеціальний руський монастир Руссікон; багато русинів спасалось і по інших тамошніх монастирях, особливо сербських та болгарських. Слава святості, котру мав у нас Афон, сягала ще часів св. Антонія Печерського, то єсть була немовби дорогоцінною частиною самої християнської традиції на Русі від самого заведення християнства

І далі: «Ся гора зветься Афон, або Свята гора, і є ще донині в виключнім посіданню монахів православних – грецьких, болгарських, сербських і російських. В ті часи, про котрі тут оповідаємо, жило таких монахів на Афоні по 3 або 4 тисячі» [13, с. 420]. У творах І. Франко не тільки зосереджує увагу на описі гори Афон, зазначаючи кому вона належить і скільки там перебуває монахів, а й детально описує особливості життя людей на Святій горі. Ось що з цього приводу сказано у Франковому творі: «Деякі жили в монастирях, інші в осібних келіях серед лісу та скал, а треті, що хотіли держати найгострішу регулу, замарувалися в ямах та кам'яних печерах, куди тільки раз на тиждень подавано їм трохи праженого бобу, щоб не вмерли з голоду. Ті, що сиділи в монастирях, займалися оправою ріллі, торгівлею та промислом, не оставалися без роботи й пустинники. Значна часть монахів щороку виходила в різні православні краї за милостенею» [13, с. 420].

Нині ситуація на горі Афон дещо змінилася. Перш за все це стосується до чисельності монахів. За словами І. Франка, раніше їх там було 3-4 тисячі, а сьогодні – всього 1,5 тисячі. Зменшення кількості монахів характерне не тільки для гори Афон, але й для інших святинь Греції. Так, у монастирі Святого Миколая Метеорському монастирі (Греція) всього один монах перебуває. Отже, населення земної кулі кардинально збільшилось, а тих, хто хоче присвятити своє життя монашеству – різко зменшилось. Чому так сталося? Щоб дати відповідь на це архіскладне питання, необхідне фахове дослідження. Хоча деякі напрацювання в цій сфері є, однак його недостатньо для з'ясування суті й причин таких тенденцій.

До речі, ці зміни цікавили й І. Франка в контексті вивчення ним багатогранної діяльності І. Вишенського: «Бо подумайте, чи багато знайдеться у нас людей, які би зважилися для свого переконання іншому, старшому, або цілому загалові, стратити ласку у начальника, відректися посади, або хоч би тільки невеличкої користі?» [13, с. 423]. Відповіді на Франкові питання дають сьогоднішні реалії. Дійсно, людей, які хотіли б

відректися від привабливості світського життя і стати на шлях І. Вишенського, нині досить мало.

Як тут не згадати Франкові слова вдячності, сказані на адресу свого видатного земляка: «З того погляду Іван Вишенський може ще й нашому поколінню служити прикладом твердості і стійкості характеру, прямоті та якості в вислові своїх поглядів і згідності між переконаннями та цілим своїм життям» [13, с. 423]. Ось таку оцінку дав геніальний І. Франко, як згадувалося раніше, відомому в минулому й маловідомому сучасному поколінню його нащадків І. Вишенському.

Великий Каменяр у своїх дослідженнях гори Афон не зупиняється на початкових стадіях формування чернецтва на ній, а продовжує висвітлювати конкретні події, що там відбувалися. Стисло сформульовані питання і відповіді на них із Франкового твору є підтвердженням сказаного (табл. 2.1). Не будемо детально аналізувати матеріали таблиці, однак про деякі найважливіші події, що відбулися на цій знаменитій горі, все-таки згадаємо. Такий підхід зумовлений тим, що гора Афон відігравала чи не ключову роль у діяльності І. Вишенського, про що зазначав І. Франко. Християни там поселилися на зорі зародження християнської віри. А поява перших монахів датується початком IX ст. і тільки на початку XII століття за часів правління візантійського імператора Олександра Комнена була сформована досить міцна організація духовного спрямування – монашеська республіка. Наступні візантійські імператори сприяли розвитку монашества на цій горі, вживаючи комплекс різноманітних заходів.

Історичний розвиток людства, як правило, супроводжується не тільки динамічним піднесенням розвитку того чи того суспільного явища, але й відповідними, інколи передбаченими, спадами в його функціонуванні. Все це співзвучне зі знаменитим висловлюванням філософів Стародавнього Світу – все тече, все змінюється. А нащадки античних філософів цьому розумінню розвитку різних сфер суспільних відносин надали ще більш дохідливішої, стислої і конкретної форми: «Все так не буде». І дійсно, зміни, що відбулись

на горі Афон, є тому підтвердженням. Особливо це було відчутно після падіння Візантійської імперії (1453 р.) і завоювання цієї території турками. Досить нагадати, що «до складу Візантії в період її найвищого розквіту входила значна частина Балканського півострова, острови Егейського моря, острови Кіпр та Крит, Мала Азія, Сирія, Палестина, Кіренаїка, Єгипет, Херсонес (Крим), Західна Вірменія і Грузія» [1, с. 341]. Візантія підтримувала тісні зв'язки з Київською Руссю. Інформацію про це теж можна знайти згадку у творах І. Франка. Однак, з іншого боку, турецькі султани суттєво не втручалися в релігійні справи афонського краю, що спричинило навіть зростання чисельності монахів. Владу більше цікавили економічні аспекти взаємовідносин. Доказом цього є, насамперед, значне зростання податків для поселенців Святої гори.

Зміна підпорядкування гори Афон, ставлення влади до її населення зумовили необхідність відшукувати різноманітні виходи зі становища, що склалося. Суть проблеми полягала в тому, щоб зберегти все, що сформувалося впродовж століть, виконуючи водночас накази нової влади. За цих умов монастирі й монахи, як вказує І. Франко, почали інтенсивний пошук шляхів і можливостей сплати надмірно великих встановлених податків. Вирішення такої складної ситуації вони вбачали в налагодженні господарської діяльності – монахи починають займатися рільництвом, садівництвом, рукоділлям, торгівлею, а також «організують широку довговікову жебранину по всіх землях православної віри».

Всі ці інтенсивні й цілеспрямовані заходи монастирів та монахів забезпечили існування гори Афон як духовного форпосту християнської віри. Подорожі монахів у різні землі світу забезпечували не тільки надходження необхідних засобів для сплати податків, але й налагодження тісних міжнародних контактів і таким чином сприяли поширенню та зміцненню підвалин християнства. Ці процеси не оминули й території колишньої Русі. Як вказує І. Франко: «Рік - річно десятки монахів афонських приходили на Русь, обходили міста, монастирів і багату шляхту, під осінь вертали назад, а

інколи й зимували у нас». Серед цих монахів був і І. Вишенський. Із Франкового тексту дізнаємося, що вихідців із Русі на Афонській горі було досить багато: «Ще від XIV був на Афоні спеціальний руський монастир Руссікон; багато русинів спасалися і по інших тамошніх монастирях». Водночас, варто зауважити, що слава про Святу гору поширилася на Русі ще за часів св. Антонія Печерського (983-1073), який увійшов в історію як один із засновників Києво-Печерського монастиря.

2.2 Життя і діяльність І.Вишенського на горі Афон

Екскурс у минуле гори Афон дозволяє глибше й чіткіше зрозуміти мету подорожі І. Вишенського до Святої гори, його аскетичне життя там, особливі обставини написання його творів тощо. Ці матеріали подані в таблиці 2.2. Інформація, що сформована із тексту Франкового твору, дозволяє детально простежити кроки І. Вишенського, які спонукали його вирушити до гори Афон, встановити, хто підтримував його у здійсненні такого відчайдушного задуму, за яких умов відбувалася ця подорож, чим спершу займався письменник-полеміст на Святій горі і як це вплинуло на його погляди тощо. Відповіді на всі ці питання слід шукати насамперед у Франкових працях.

Дослідження Великим Каменярем зазначеного періоду дозволяє зрозуміти всі зміни, що відбувалися в житті афонського монаха із Русі. Іван з Вишні лише з часом взявся за перо, щоб описувати все те, що його оточує. Такий підхід зумовлений тим, що, починаючи своє життя на Афоні, І. Вишенський вважав за необхідне вивчити наявні системи взаємин між людьми, їх критично осмислити, а вже після цього зайнятися «письмелством». Такі послідовні кроки письменника-полеміста спричинили інтерес І. Франка і сприяли тому, що цінна до його творів інформація про нього дійшла й до наших днів.

На горі Афон перебувала, як згадувалось раніше, значна кількість вихідців із Русі. Проте, тільки І. Вишенський зробив те, чого не зміг жоден з

них. Про це детально зазначено у Франковому творі, основні складові якого подані в таблиці 2.2. При цьому зауважимо, що І. Франко, вивчаючи етапи життя й діяльності І. Вишенського, використовував незначну наявну документальну інформацію та результати досліджень попередників не давало можливості повністю проаналізувати життєвий шлях Івана з Вишні. Через ці обставини І. Франко, на основі здійснених досліджень, робив відповідні логічні узагальнення, використовуючи властиві йому інтуїтивні підходи у вивченні розвитку тих чи тих суспільних явищ, певної події в цілому.

Таблиця 2.2

**Обставини перебування І.Вишенського на горі Афон
[8, с. 184-187]**

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з твору І. Франка
1	2	3
1	Що склонило І. Вишенського відправитися у подорож до гори Афон?	На се питання ми можемо також відповісти тільки загальними догадками. Чи оповідання його про зведення латинським ксьондзом дівчини в Луцьку криє в собі якусь трагічну історію, котра зламала його життя, чи, може, йому доїло двірське життя, чи вкінці... почув в собі наглий прилив побожності, бажання покути і відречення від світу, досить, що він покинув Русь і помандрував на південь до Святої гори
2	В якому році І. Вишенський добрався до гори Афон?	В попередній главі нашої розвідки ми на підставі правдоподібності дати убійства Варлаама Охридського прийняли час поступлення Вишенського на Афон, на час 1576-1580 рр., і здається, що повищий вивід хронологічний не змушує нас змінити сю догадку... правдоподібний час, коли розпочався його «искус» на Афоні, на р. 1578-1580, що в повні потверджує наші попередні догадки. Рік 1578 можемо уважати яко досить правдоподібну дату виходу нашого автора на Афон
3	В яких умовах здійснювалась подорож до гори Афон?	Подорож на Афон сама собою була в ті часи «подвигом», ділом важким і небезпечним. Рабунки і убійства путників ще й нині в краях Турецької держави не належать до рідкостей, а що ж доперва в ті часи всемогучості яничарів?
4	Чим займався І. Вишенський на горі Афон на перших роках перебування?	На Афоні автор наш якийсь час пробував, запевно... почесним гостем поки в кінці його не прийнято за послушника. Отсей – то свобідний час він посвячав, крім звиджування Святої гори, також на читання книг, котрі могли приготувати його до пустинного життя, а головно житій святих і творів аскетичних... Про писательство в тім часі не було, мабуть, ані мови
5	Як проходило його життя на Святій горі у подальшому?	Докладніші натяки маємо про пізніше його життя на Афоні. Се блукування від келії до келії і від монастиря до монастиря – то найлегший ступінь афонського життя, і так же тепер більша частина афонітів... такому чоловікові не до вподоби було таке блискуче і свобідне життя

1	2	3
6	Які зміни в житті І. Вишенського відбулися надалі?	Около р. 1599 ми бачимо його на Афоні «въ затворь, темнице безмолвія съдячого», а не задовго опісля, р. 1601, «в святѣй афонскѣй горѣ скитствующаго». Може бути, що єсть, що Вишенський, прожив довгі літа в монастирі, покинув його і за дозволом старших осіб в осібнім, відлюднім скиті
7	Що представляли собою ті скити і чим там займалися?	Скити такі се були невеличкі келії, тісні, темні і невігідні, обведені частоколом або тернами і більше схожі на тюрму, ніж на житло свобідного чоловіка. Праця, молитва і піст були звичайним зайняттям скитника; говорити невільно йому було ні з ким, звичайною поживою його був варений біб, звичайним ліком в разі слабості горілка з полином

Водночас зауважимо, що Великий Каменярь особисто віднайшов деякі до того часу не відомі твори І. Вишенського. Так, зокрема, у статті «Археологічно-бібліографічна виставка» зазначено: «У цьому збірнику важливою є передмова, в якій є список невідомих досі творів цього автора (І. Вишенського – примітка М.Ш.) (в кількості 5), крім цього, в частині цього збірника, що збереглася, знаходиться один досі невідомий твір. Цей рукопис є власністю Підгорецького, а не (як подав священник Петрушевич) Крехівського монастиря» [12, с. 326].

Отже, відвідавши археологічно-бібліографічну виставку, організовану ставропігійським братством, І. Франко, завдяки своїй глибокій спостережливості виявив список не відомих досі 5 творів І. Вишенського. У своїх працях Великий Каменярь вийшов за межі конкретного об'єкта дослідження (творів І. Вишенського) і встановив, усупереч твердженню священника Петрушевича, що цей рукопис є власністю Підгорецького, а не, як вважалося, Крехівського монастиря. Саме оці знахідки надихнули І. Франка глибше вивчити життя й діяльності І. Вишенського. Про це у творах Великого Каменяря зазначено наступне: «Мені вдалося знайти... збірку творів Івана Вишенського. Так виникли мої дослідження і повідомлення про нові матеріали для вивчення Івана Вишенського» [12, с. 80].

Отже, окремі, на перший погляд, малопомітні епізоди в житті людей можуть бути потужним джерелом і дієвим чинником здійснення ґрунтовних досліджень діяльності окремої особистості, явища чи людського суспільства

в цілому. Скажемо простіше: всякі дрібниці часто є основою глобальних звершень і навпаки – глобальні зрушення є наслідком дрібних задумів та їх реалізації. Все це вкладається у всеосяжній дії законів діалектичного розвитку різних сфер суспільних відносин.

Не вдаючись у деталі інформації, представлені в таблиці 2.2, все-таки зазначимо, що І. Франко, як і більшість дослідників діяльності І. Вишенського, до кінця не з'ясував ті обставини, що спонукали письменника-полеміста покинути світське життя при князівському дворі і вирушити на гору Афон. Здогадки є різні, однак головна причина не з'ясована. Так що таємниця кінця XVI століття залишається повністю не розгаданою. Водночас зауважимо, що мало уваги приділяють вирішенню цих питань сучасні дослідники і, напевно, навряд чи це буде під силу наступним поколінням. Але, як кажуть, народним прислів'ям: час покаже і докаже.

Добиратися на гору Афон було досить ризикованою для життя справою. Однак люди, передусім такі, як І. Вишенський, наперекір усьому, керуючись власними ідейним переконаннями, неперевершеною настирливістю в досягненні поставленої мети, долали ці труднощі й діставалися Святої гори. Із Франкового тексту дізнаємося, що життя на горі Афон було досить суворе й позбавлене будь-яких світських привілеїв. І дійсно, треба було мати неабияку силу волі, щоб витримати ці аскетичні умови життя. І до осіб, які сприйняли суворий виклик чи поклик долі, належав і наш земляк із Судової Вишні І. Вишенський. Водночас зазначимо, що І. Франко пов'язує дату появи І. Вишенського на горі Афон із часом «убійства Варлаама Охридського» і стверджує, що це було б 1578 р. Однак є в цьому й деякі неточності. У коментарях до 30-го тому 50-томного видання творів І. Франка вказано, що: «турки вбили Орхідського архієпископа Варлаама 28 травня 1598, у м. Велесі, а його тіло кинули у річку Вардар, яка впадає в Егейське море» [8, с. 665]. Зважаючи на досить великий часовий проміжок між 1578 р. і 1598 р., твердження І. Франка є сумнівним.

Як відомо, кожна людина, перебуваючи в середовищі своїх однодумців, все-таки відрізняється від оточення своїм характером та специфікою діяльності. У цій складній системі людських взаємин І. Вишенський не був винятком. Відповіді на те, як це виявилось в його житті, дає І. Франко у своєму творі, фрагменти якого згруповані нами за відповідними ознаками і представлені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Особливості діяльності І. Вишенського під час перебування на горі Афон [8, с.194-196]

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з Франкового твору
1	Чим відрізнявся І. Вишенський з-поміж інших афонітів?	Тільки один Вишенський з поміж русинів-афонітів виступив письмом і словом в обороні южноруського православ'я. Виступив сам, з власного почину, ведений не вигаслою любов'ю до рідного краю і запалом віри
2	Хто підтримував його в цих діяннях?	Інтересно, що тут піддержав його грек, знаменитий александрійський патріарх Мелетій Пегас, котрий і сам живо інтересувався справами южноруської церкви, і писав чимало в обороні православ'я проти латинян
3	У чому виявлялась співпраця І. Вишенського з Мелетієм Пегасом?	Про зносини Мелетія з Іваном Вишенським ми знали тільки те, що сам Вишенський розповів у «Краткословном отвѣтъ» і в «Зачапць». Згадує він там про один лист Мелетія, писаний на Афон, не знати чи до самого Вишенського особисто, чи соборний до всіх русинів – афонітів, з порученням прочитати і розібрати книжку Скарги на берестейський синод
4	Що вдалося І. Франку встановити з цього листування?	Мені вдалося найти свідоцтво, котре усуває великий сумнів в тім згляді. Є ще інший, не звісний досі лист Мелетія до Вишенського з р. 1596, котрого копія wraz з великою колекцією інших листів сього патріарха знаходиться в бібліотеці св. Івана Христителя на острові Патмі
5	Яке значення мав цей лист для характеристики І. Вишенського ?	Він є цінним причинком до біографії Вишенського як одно з дуже немногих безпосередніх, і то посторонніх свідоцтв о нім. Не вдаючися в ніякі дальші здогадки, ми на основі сього листа можемо твердити, що ім'я Вишенського вже 1596 р. було добре звісне Мелетієві, що Мелетій високо цинив особність і релігійний запал Вишенського, коли вважав потрібним упоминати його аж із Александрії, щоб покинув Афон і спішив до Польщі рятувати zagrożене православіє
6	Чому І. Вишенський не прислухався до порад Мелетія повернутися на Русь у 1596 р.?	Чи спиняли його якісь особисті згляди, чи може, він чув, що, сидячи на Афоні і зогріваючи православних своїми писаннями, він порятує їх більше, ніж своєю особистою появою? В усякім разі треба сказати, що останні роки XVI віку, були порою найпліднішою, найбільш оживленою його діяльності літературної
7	У чому виявлялися результати діяльності І. Вишенського в цей період?	Не минало майже ані року, щоб він із Афона не посилав якогось нового твору на Русь. Зачіпаючи в цих творах не тільки всі важливі спірні питання між православними і латинниками, але також усі найважливіші питання етичного і культурного життя тодішньої Русі

Отже, специфічними особливостями діяльності І. Вишенського серед русинів-афонітів є те, що він своїм писанням відобразив життя на Святій горі. І саме завдяки його творам ми можемо, як кажуть у народі, відчутти подих минулих епох. І Франко цілком справедливо стверджував, що все це він робив із власного почину і був «ведений невивгаслою любов'ю до рідного краю і запалом віри». Читаючи Франковий текст, ми доходимо висновку, що І. Вишенський спілкувався з відомими людьми того часу, серед яких виділяється александрійський патріарх Мелетій Пегас (30 – ті роки XVI ст. – 1601), котрий брав участь у справах православної церкви на українсько-білоруських землях і боровся проти введення унії [8, с. 667]. Патріарх написав листа до І. Вишенського, текст якого переклав українською мовою І. Франко. Мелетій Пегас високо оцінив діяльність І. Вишенського і радив йому повернутися на Русь для оборони православної віри. Досить нагадати твердження І. Франка, що цей період діяльності Івана з Вишні був досить плідним, адже «не минало майже ані року, щоб він із Афона не посилав якогось нового твору на Русь» [8, с. 196].

Про продуктивність цього періоду життя письменника-полеміста свідчить значна кількість праць написаних ним у кінці XVI і на початку XVII століття. Проте александрійський патріарх Мелетій Пегас вважав, що І. Вишенський більше користі принесе для захисту православної віри на Русі. Чим була вмотивовано така думка? Передусім епохальними подіями, що відбувалися там. Інтенсивний розвиток процесів об'єднання церков православного і католицького обрядів, які завершилися Брестською церковною унією (1596 р.). І серед цих «обставин, – як вказує І. Франко, – виринає надзвичайна постать Івана Вишенського» [13, с.418]. Але ця людина повинна була перебувати, на переконання патріарха, там, де відбувалися ці події, а не на горі Афон, де православна віра й так була міцною. За Франковими висловлюваннями «Мелетій високо цинив особність і релігійний запал Вишенського, коли вважав потрібним упоминати його аж із Александрії, щоб покинув Афон і спішив до Польщі рятувати zagrożене

православіє» [8, с.196]. І Вишенський, напевно, не відчував тих змін, які відбувалися у відносинах між православними й католиками так, як їх розумів Александрійський патріарх Мелетій Пегас. І це деякою мірою зрозуміло, адже патріарх мав значно більше можливостей для одержання інформації про церковні справи та її аналізу, ніж чернець з Афону. Саме через ці обставини, на наше переконання, І. Вишенський покинув Святу гору й повернувся на Русь у 1605 р., а не в 1596 р., коли про це просив його патріарх Мелетій Пегас. Ми цілком усвідомлюємо те, що Іван з Вишні не зміг би зупинити процесу формування унії, однак відмовити деяких церковних діячів від ідеї об'єднання католицизму з православієм було йому під силу.

Підсумовуючи сказане, звернемося безпосередньо до слів І. Франка про життєвий шлях І. Вишенського: «Сам він не дуже багато сказав нам про пригоди свого життя, а сучасні йому люди, хоч уважали його чоловіком святим і блаженним, також не подумали передати потомним докладніших даних про його рід, життя і кінець» [8, с. 198]. Отож, до нас дійшло обмаль документально підтвердженої інформації про життя І. Вишенського, що зумовлене двома причинами. По-перше, Іван з Вишні, дійсно мало залишив про себе автобіографічних матеріалів, а по-друге, його друзі, знайомі й ті, хто тією чи тією мірою мав стосунок до нього особисто чи до його діяльності, не відобразили у своїх творах життєвий шлях видатного письменника-полеміста. Але чи можемо ми, нащадки нашого знаменитого земляка, поповнити інформацію про нього? Питання риторичне, адже минуло майже чотири століття відтоді, як він жив і творив. Плин часу, безумовно, стирає з пам'яті людства ті чи ті матеріали (особливо документальні свідчення) про конкретні події як глобального, так і регіонального значення. Тим більше, коли це стосується певної історичної особи, наприклад І. Вишенського. Однак, з іншого боку, не слід впадати у крайній песимізм. На це нас наштовхують думки, висловлені І. Франком, щодо продовження вивчення життєвого шляху афонського аскета: «Правдоподібно, на Афоні ведено опис померших, виписувано їх імена до пом'яника; от тому ми не сумніваємось, що

досліди й пошукування на місці помогли би нам написати не одну подробицю з життя Вишенського, сконстатувати не одну дату» [8, с. 198].

Отже, не втрачав оптимізму І. Франко щодо пошуку й дослідження нових фактів і обставин життя І. Вишенського. Цю тезу з Франкового тексту слід враховувати сучасним дослідникам життєвого шляху І. Вишенського. Повернімося до діяльності, як часто зазначав І. Франко, нашого автора на початку XVII століття, коли він покинув свій скит на Святій горі і повернувся на Русь. Детальна інформація про це подана в таблиці 2.4.

Щодо часу відвідування України І. Вишенським після його перебування на горі Афон є різні твердження. І. Франко вказує, що «скит свій покинув Вишенський аж у 1605 році». Однак деякі автори зазначають, що це відбулось раніше: «За весь цей час відвідував України лише єдиний раз – у 1604 р.» [25, с. 108]. Варто також зауважити, що ці автори вказують на дещо

Таблиця 2.4

Відвідання І. Вишенським Русі і повернення на Святу гору [8, с. 187-198]

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з твору І. Франка
1	2	3
1	Коли І. Вишенський покинув скит на Афоні і куди він направився?	Скит свій покинув Вишенський аж у 1605 році, удаючися на Русь, і, мабуть, покинув його в тій думці, що вже не верне назад на Афон, бо по повероті з Русі він не повернувся до нього, але «странствував» оп'ять по Афоні від келії до келії, і то досить довгий час
2	Кого насамперед відвідав І. Вишенський після повернення на Україну?	Автор наш із Афона не пішов прямо до Львова, противно, вважав своїм обов'язком відвідати насамперед свого друга Княгиницького, що саме тоді вернувся з Дерманя, побував в Угорниках. Тут прожив Вишенський кілька місяців
3	Коли І. Вишенський добрався до Львова?	Аж коли Княгиницький під осінь 1605 р. вибрався в гори, в пустиню Маркову, Вишенський в товаристві «синовця», то єсть братанича Княгиницького Дмитра (пізніше ігумена скиту Теодосія) вибрався до Львова
4	Як сприйняли І. Вишенського в Ставропігійському братстві?	Вишенський не оправдав надій братчиків, явився не таким мужем, якого їм було треба, а його проповідь аскетизму не припала їм до смаку. І ось він швидко покинув Львів, де проти нього дуже остро навіть виступили такі люди, як Віталій, казнодія волинський, і Юрій Рогатинець
5	Куди ще подорожував І. Вишенський?	Він удався до Унева, де пробув через великодні свята 1606 р. Чи відси ходив куди далі, до Острога, Луцька і т. і. – годі сказати напевно. Те тільки знаємо, що з початком літа 1606 р. він враз із Дмитром пішов до Йова в ліси Манявські, пробув там до пізньої осені і опісля вернув назад, на Афон

1	2	3
6	Що спонукало його знову відвідати гору Афон?	До Афона тягли його ідеал «жесточайшого безмолвія», бажання дійти до найкращого ступеня аскетизму, а, може, й гаряча віра в те, що жертвою свого власного життя, своєї діяльності і свого серця він зможе окупити перемогу православ'я в рідній країні
7	Як довго жив І. Вишенський в печері?	Як довго жив автор в печері, з котрої не було вже повороту на світ, коли і як закінчив життя – ми не можемо сказати. Чи в приступі релігійного божевілля, ганяючись за «духами поднебесними», зі своєї печери випав у море і розбився о скали, чи заморившись постом і висушивши тіло, як скелет, попав опісля в число мощів і є донині де-небудь предметом почитання і культу
8	Які ще існують припущення щодо кінця життя І. Вишенського?	Ми можемо тільки догадуватися, що вже 1621 р. автори «Совьщанія о благочествїи» не знали о нім нічого певного, чи він жив, чи вмер. Правдоподібно, на Афоні ведено спис померших, вписувано їх імена до пом'яника; от тому-то ми й не сумніваємось, що досліді і пошукування на місці помогли би нам вияснити не одну подробицю з життя Вишенського, сконстатувати не одну дату

триваліше його паломництво на Святу гору, підкреслюючи: «Між 1576 та 1580 рр. здійснив паломництво на Святоафонську гору, де й провів решту свого життя – спочатку як чернець, а в останні роки як аскет-пустельник» [25.с, 108]. У працях І. Франка це період між 1578 і 1580 рр. (табл. 2.2). Як бачимо, існують деякі розбіжності в датах подорожі видатного українського полеміста на гору Афон та повернення в Україну, проте вони не є суттєвими. Важливим є саме факт паломництва на Святу гору і повернення в Україну. Ця інформація уможлиблює проведення ґрунтовніших досліджень діяльності І. Вишенського.

Іван Франко подав детальні відомості щодо подальшого життя І. Вишенського. Повернувшись на Русь, письменник-полеміст відвідав ті місця, де йому довелося бувати раніше, завітав до своїх товаришів з Афону, зокрема до І. Княгиницького, який, до речі, заснував знаменитий Манявський скит (тепер це територія Івано-Франківської області), близьких та знайомих людей. Слід також зазначити, що не скрізь його зустрічали привітно, часом і з пересторогою, оскільки не поділяли його поглядів і тверджень. Прикладом може бути перебування його у Львові, «де проти нього дуже остро навіть виступили такі люди, як Віталій, казнодія волинський, і Юрій Рогатинець».

Однак, його знову манила ідея повернутися до Афону. Які мотиви такої поведінки І. Вишенського? Тут ми цілком поділяємо твердження І. Франка про те, що повернутись до Святої гори його спонукали ідеали «жесточайшого безмолвія», бажання дійти до найкращого ступеня аскетизму, а також присвятити себе надалі захисту православної віри в рідному краї. Безумовно, на таку поведінку І. Вишенського вплинув тривалий час перебування на горі Афон. І ці обставини відображені у Франкових творах. Про це Великий Каменяр писав так: «Довголітнє пробування на Святій горі відчужило його від рідного краю і його життя; він не міг тут остатися, навіть в пустині Марковій, до котрої будь-щобудь частенько займали хвили оживленого руху релігійного і суспільного» [8, с. 197].

Умови життя І. Вишенського на горі Афон відтворенні у його письмових посланнях, тобто, за сучасною термінологією, в листах до своїх знайомих, друзів чи до окремих організацій (наприклад, до Ставропігійського братства) на Русі. Як відомо, люди насамперед листуються з тими, хто найближчий їм за способом життя, духовними переконаннями, видом діяльності тощо. Тобто, чим більше життєвих ознак їх об'єднує, тим тісніші зв'язки вони бажають підтримувати. У цей період розвитку суспільства, коли жив і творив І. Вишенський, найпоширенішою формою спілкування між людьми, особливо коли їх розділяли значні відстані, було листування. Листи йшли до адресатів місяць, декілька місяців. Були випадки, коли послання надходили до місця призначення, тоді, коли уже адресатів не було серед живих.

Оцінюючи з позиції сьогодення системи стосунків, які існували між людьми, скажімо, в епоху середньовіччя, ми можемо собі уявити, який гігантський поступ зробило людство у вирішенні проблем комунікації. Отже, науково-технічний прогрес значно витіснив паперове листування, а натомість запропонував нові форми взаємозв'язків, без яких ми не уявляємо зараз налагодження не тільки міжособистісних взаємин, але й узагалі розвиток суспільства. Добре це чи погано? Безумовно, це позитивні зміни, які

забезпечують сучасній людині комфортність, швидкість, точність, надійність у переданні й одержанні інформації. Однак, багато цінної інформації, особливо про діяльність окремих особистостей, при цьому назавжди втрачається. Проте закони філософії стверджують, що ніщо не виникає з нічого, а створене не зникає назавжди і безслідно, воно лише перетворюється в щось інше. Тому є надія, що втрачена інформація буде відтворена майбутніми поколіннями з використанням невідомих ще сьогодні засобів комунікації. І тоді дослідники будуть вивчати діяльність наших видатних предків повніше, ніж нам це вдається в умовах сьогодення.

Як згадувалося вище, найоб'єктивніше люди відтворюють дійсність у листах до своїх близьких друзів. Для І. Вишенського такою людиною був його товариш І. Княгиницький. Дружба між ними зародилась ще під час перебування в місті Острозі й тривала до кінця життя. Роки народження і смерті І. Княгиницького відомі – 1550 і 1621, тоді як роки життя І. Вишенського встановлені приблизно: 1545-1550 рр. та 1621-1633 рр. відповідно. Отже, обом їм Всевишній відвів майже однакову тривалість життя, як сказав І. Франко щодо І. Вишенського, «70-75 літ від роду». Більше того, вони жили й діяли в епоху середньовіччя.

Спільна мета їхньої діяльності об'єднувала їх та зміцнювали дружбу. Обидва вихідці з Галичини, обидва Івани, хоча псевдоніми їх були різними (Княгиницького: Іов, Йов та І. Вишенський – мних Іоан, мних з Вишні, Феодул (по-грецьки – раб божий), Христофор инок русин («Христофор» по-грецьки - хрестоносець) та ін.), присвятили себе служінню народу, особливо збереженню його духовності. Вони не були прихильниками Брестської церковної унії (1596) і доступними їм засобами захищали православну віру. Однак, зосередили свою діяльність на різних територіях: І. Вишенський – на горі Афон, надсилаючи свої листи на Русь, а І. Княгиницький – навпаки, на території України, поблизу с. Маняви (тепер Богородчанський район Івано-Франківської області) заснував, так би мовити, свій Афон – Манявський скит, у якому деякий час, після повернення зі Святої гори перебував і видатний

український письменник-полеміст. Отже, результати роботи І. Княгиницького втілені в заснування Манявського скиту та написання праць, а І. Вишенського – полемічні твори (послання), залишені нащадки. Тобто своєю діяльністю Іван Княгиницький та Іван Вишенський доповнювали один одного. В цьому виявилась цінність їхніх праць, міцність дружби та значення цих визначних особистостей для розвитку українського народу, збереження його ідентичності, звичаїв і традицій тощо. У цьому полягає їх заслуга перед своїм народом та повага з боку нащадків.

Про дружбу цих двох галичан, їх спілкування і результати взаємин, свідчать не тільки Франкові твори, але й матеріали інших дослідників. У своїй роботі ми скористаємося лише деякими надбаннями – працею І. Франка про І. Вишенського («Іван Вишенський і його твори»), а в ній звернемо увагу на «Посланіє Іову Княгиницькому».

Для більш доступного сприйняття змісту листа І. Вишенського до І. Княгиницького ми опрацювали наявну письмову інформацію цього послання і у формі діалогу подали одержані матеріали в таблиці 2.5. Хоча цей лист невеликий за обсягом, однак цінний за суттю, адже є «вельми характерним пам'ятником дружніх відносин цих двох незвичайних людей». У цих лаконічних Франкових словах вказано про значення цього листа для характеристики діячів середньовіччя. То в чому ж полягала заслуга тих двох незвичайних людей? На поставлене нами питання знаходимо чіткі відповіді у творах І. Франка, який характеризує їх як «невтомних діячів около поправи і відродження руської православної церкви».

Щодо конкретної дати написання цього листа, то достовірної інформації немає. Однак, І. Франком встановлено, що це посланіє було написано тоді, коли І. Вишенський повернувся на гору Афон із Русі, тобто після 1607 р., але точніше «може, около 1610 р.». Для підтвердження сказаного Великий Каменярь посилається на документ про підвищення податків для жителів гори Афон, який було прийнято саме цього року: «При обширній автономії, яку мала Афонська гора навіть під властями турецькими,

але велике збільшення податку ледве чи було можливо в однім році і без довгих та впертих торгів і переговорів» [8, с.170].

Таблиця 2.5

Зміст листа І. Вишенського до І. Книгиницького (8, с.170-171)

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з твору І. Франка
1	Як охарактеризував І. Франко лист до І. Вишенського?	Невеличке посланіє Вишенського «боголюбивому брату ми, яже во Христь, отцу Іову», то єсть Княгиницькому, є вельми характерним пам'ятником дружніх відносин тих двох незвичайних людей і невтомимих діячів около поправи і відродження руської православної церкви
2	У чому полягає цінність цього листа?	Дає нам воно багато цінних сказівок автобіографічних про життя нашого автора на Афоні взагалі і про його замисли в останній добі його життя, між 1608 а 1615 р., то єсть по повороті його на Афон з Русі
3	Коли був написаний лист?	Що посланіє се написане було по р.1607, про се не може бути ніякого сумніву. Що листок сей писаний був не зараз по повороті з Русі, але значно пізніше, може, около 1610 р., на се вказує ось який уступ: «От нелиже придох, не точію на келіи, но и на пещеры двь погловъщизны дукатов вльзль, також де и на святую гору, отъ нейже бь товар один прежде соборного гарачу, нынь же и до четырех влізло» («Архів», I, VII, 36)
4	З чого починав свій лист І. Вишенський?	Лист свій починає Вишенський заявою, що бажав «нинь», то єсть в часі його написання, відвідати знов свою рідну країну, а принаймні Йова в його скит, але зупинили його якісь неозначені ближче випадки («судьбы божія») і особливо слабість; отим-то замість власного прибуття він передає тільки сей листок через монахів із монастиря Ксенова, котрі пустилися іти на Русь
5	Якими було життя на Святій горі в ті часи?	Дальше оповідає Вишенський про тодішній стан Святої гори, славить її аеровоздушне, чистотне і утішительне повітря, жалується на велике підвищення «поголовщизны» від уряду турецького, але додає, що, проте, супокій на Святій горі не зістав нарушений і що не було нападів яничарських, котрі в ту пору були пострахом монахів

Встановлена дата написання І.Вишенським листа до І. Книгиницького є цінним аргументом, але не основним предметом дослідження І. Франка. То в чому ж цінність цього послання І. Вишенського? Відповідь на поставлене питання знаходимо в результатах дослідження І. Франком суті й змісту зазначеного листа (табл. 2.5). Великий Каменярь стверджує, що наведена інформація є цінною для характеристики життя й діяльності І. Вишенського на горі Афоні після повернення з Русі.

Цей період охоплює 1608-1615 роки. І. Вишенський, писав своєму другові І. Княгиницькому про те, що турбує кожного патріота своєї батьківщини – про повернення у рідну країну. Що ж стало на заваді реалізації таких благородних намірів? І. Франко не називає конкретних причин, що унеможливили здійснення його мрії, а тільки здогадується, що це були якісь «неозначені ближче випадки («судьби божія») і особливо слабість». Безумовно, ці чинники стали головною перешкодою у поверненні І. Вишенського на Русь. Отже, в період перебування на горі Афон він вбачав, що це воля Всевишнього. Крім того, ведення аскетичного способу життя ослабило його організм. Саме через ці обставини І. Вишенський не пішов на Русь, а свій лист до Княгиницького передав через монахів із монастиря Ксенова, які вирішили повертатись у рідний край.

Продовжуючи далі лист, І. Вишенський описує всі ті труднощі, з якими довелось зіткнутись монахам на Святій горі. Особливо це стосувалось значного підвищення податків («поголовщизны») для монашеської республіки турецькою владою. Проте весь цей тягар, жителі гори Афон, мужньо зносили. І саме цьому, як стверджує І. Франко, на Святій горі панував спокій, не було нападів яничарів, які часто наводили страх на монахів.

Цілком закономірно постає питання: в чому сила гори Афон, що люди, переносючи неймовірні труднощі, таки залишаються там?

Частково відповідь на поставлене запитання міститься в листі І.Вишенського, який «славить її аеровоздушне, чистотне і утішительне повітря». Для підтвердження сказаного І. Франко наводить слова одного з тих, хто відвідав Святу гору значно пізніше, ніж там перебував Іван з Вишні, у ХІХ столітті. Був це «Петрашевський Ігнатій (1797-1869) – польський учений–орієнталіст, який викладав у Петербурзькому і Берлінському університетах» [8, с.675]. Його відгуки про гору Афон настільки тонкі й зворушливі, що можуть торкнутися кожної душі і спонукати людей поважати це святе місце.

І. Франко, на наше переконання, гідно оцінив все те, що сказав про гору Афон польський учений, запропонувавши читачам досить велику цитату Петрашевського польською та українською мовами. Отже, перебуваючи на Святій горі, польський учений-орієнталіст І. Петрашевський писав: «Несподіване захоплення, подив, душевна насолода, біль серця, туга і радість охопили мене всього, коли я крокував по стежках, протоптаних чи то домашніми тваринами, чи то ногою монаха в духмяних травах, в гущавині переплетених заростей і квітів, в гаю дерев – не колючих і не для опалення, а лимонів і апельсин; по скелях без крихти придатної для лемеша землі; біля вершини стрімкої гори, що знеслася під небо, розташованої хоч і не просторо, – бо лише рогом півострова вона виступає у море, – але так гарно і полого вона вимальовується, відкрита на морську блакить з поодинокими островами вдалині, вкрита плаваючими, в білі плахти вбраними палацами, – що я остовпів, упав на коліна, зронив сльозу не знаю вже й якого почуття і почав дякувати всемогучому богові за цей безцінний дар, що я ще за життя побачив себе у раю небесному, – правду кажу, що картина всіх красот світу, зібраних разом, будь-які розарії, найбуйніші оранжереї не дорівнюють цьому садові природи» [8, с. 171].

Кожен, хто читає ці зворушливі й близькі серцю проникливі слова, може знайти в них вичерпну відповідь на запитання – в чому притягальна сила гори Афон? Напевно все те, що сказав І. Петрашевський про Святу гору в XIX столітті, найповніше відчував І. Вишенський у кінці XVI і на початку XVII століть. І теперішні покоління нащадків І. Вишенського та І. Франка також відчують потяг до цього святого місця.

Варто звернути увагу на ще одну особливість гори Афон, яка спонукала людей покидати світське життя і його принади, прямувати до цього місця й залишатися там. Це – оповитість Святої гори різними легендами, про одну з яких І. Франко писав так: «Є на Афоні легенда, що коли Христос постив на пустині і сатана прийшов його спокушати, то заніс його на вершок Афонської гори і відси показав йому всі царства земні і сказав: «Усе те я дам тобі, тільки впадь передомною і поклонися мені». Ся глибокомисна і вельми поетична євангельська легенда пришпилена до Афона

яко місця, тисячі людей, позбувшись всіх спокус світу сього і слави його, віддаються добровільній бідності, морять своє тіло і направляють усі сили духу до бога, є справді найліпшою його характеристикою» [8, с. 44].

Можна цілком погодитися з Франковим твердженнями про те, що ця легенда «послужила й Іванові Вишенському за основу розвитку його письменницької творчості». Додамо також, що ці обставини кардинально змінили вектор його життєвого шляху І. Вишенського.

У попередній таблиці 2.5 наведена інформація щодо складних умов життя на горі Афон, яка тоді перебувала під владою Туреччини, однак не в повеній мірі вказано, як і яким чином, за допомогою яких засобів забезпечували своє існування монахи, які заселяли цю гору? Дані таблиці 2.6 містять відповідь на ці архіважливі питання. Для цього, як згадували ми раніше, використовували різноманітні наявні можливості – від надходження милостині із православних країв (переважно з Молдавії та Русі), до заняття сільськогосподарським виробництвом, рукоділлям (виробництвом хрестиків та чоток з дерева, плетіння кошиків тощо), малярством та іншими видами діяльності.

Як свідчить тисячолітня історія розвитку людства, якщо народ певної держави внаслідок деяких обставин перебуває у важких чи надто важких умовах, він виокремлює зі свого середовища проводирів нації, які спрямовують його зусилля на подолання труднощів, що стає передумовою розквіту країни. Приклад Німеччини та Японії, які були розгромлені у Другій світовій війні і економіки яких зазнали великих втрат, є тому підтвердженням. Адже, за порівняно невеликий термін, ці країни зуміли відбудувати те, що було зруйновано війною, і забезпечити сьогодні належний рівень життя своїх громадян. Про це в народі кажуть: «Біда навчить». І дійсно, біда вчила в минулому, вчить нині і буде вчити у майбутньому.

Щодо того, як жив І. Вишенський на горі Афон після повернення з Русі, в листі зазначено, що він займався рукоділлям, однак той спосіб життя, який вели більшість монахів, був йому не до смаку. Це, зокрема, «життя свободне від» келія до келія і от монастиря до монастиря скитати. Практика свідчить: коли людину пригнічують одні заняття, вони їй набридли або,

виконання їх викликає нудьгу, то вона наполегливо шукає щось інше, що задовольнить її як матеріальні, так і духовні потреби.

Таблиця 2.6

Життя на горі Афон і останні бажання І. Вишенського [8, с. 171 - 172]

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з твору І. Франка
1	Як жили монахи на горі Афон?	Удержувалися монахи, а в тім числі і наш автор, почасти з милостині, котру збирали в різних православних краях, головню ж на Молдавії та на Русі, а почасти «косным (то єсть простим) рукодільєм», як, наприклад, вироблюванням хрестиків та чоток з дерева, плетінням кошів, садівництвом, а також малярством
2	Чи були відмінності в житті поселенців гори Афон?	Конечно, хто мав гроші, той міг жити собі й там вигідніше; була там навіть приповідка, котру наводить наш автор: хто хоче на Святій горі жити супокійно і без клопотів, той мусить бути або залізний або срібний, то єсть або мати силу і здоров'я до тяжкої праці, або гроші, щоб усім оплачуватися
3	Що писав про себе І. Вишенський?	Про себе Вишенський пише, що жиє почасти рукоділлям, а почасти «искупом», доки старчить те, що приніс із Русі 1606 р. Йому, впрочім, не до смаку життя свобідне «от келія до келія и от монастыря до монастыря скитати», як се чинила і досі чинить більшість монахів
4	Чи проявляв І. Вишенський бажання повернутися до рідного краю?	Поки що бажав іще раз відвідати рідні сторони і для того просить Йова, щоби сповістив його, як йому живеться і чи пожаданий був би йому його прихід. Видно, що автор наш, старіючись і ослабаючи на силах, горячо бажав іще раз побачити рідний край, бо кілька разів в сьому короткому листочку повертає до свого наміру удатися туди
5	Які ще бажання висловив І. Вишенський І. Княгиницькому?	Виражає також бажання, щоби з сими послами, котрим передає свій лист, Йов прислав йому також свого сестринця Дмитра, того самого молодця, що під час його побуту в Угорниках оставлений був Йовом під його опікою і котрого автор наш відтак завів до Йова в пустиню Маркову. Додає також бажання, щоб і сам Йов прийшов на Афон умирати

Ще на одну особливість життя на горі Афон, про яку зазначено І. Вишенським, варто звернути увагу. Це, насамперед, значення грошей у житті поселенців Святої гори. Аналіз інформації дає можливість стверджувати, що гроші в середовищі монахів відігравали таку ж роль, як і серед інших верств населення. Той, хто їх мав, міг і там жити краще. Тому І. Франко, посилаючись на цитату з послання І. Вишенського, підкреслює, що той, хто хоче жити на Святій горі спокійно і без клопотів, повинен бути або залізний, або срібний («залізний» – тобто фізично здоровий і сильний,

щоб виконувати важку працю, а «срібний» – тобто спроможний забезпечити своє існування, мати достатньо грошей, щоб за все заплатити).

Отже, змінюються епохи, а з ними приходять нові покоління, зазнають трансформації відносин між людьми, однак гроші як були, так і є основним засобом існування. Так побудоване людське суспільство, як висловився відомий український композитор, і немає на те ради.

Неабиякий інтерес у посланні І. Вишенського до І. Княгиницького становить відповідь на четверте питання, що вміщене в таблиці 2.6, (слід також враховувати інформацію, наведену в таблиці 2.5). Йдеться про бажання І.Вишенського відвідати рідний край. Для цього він запитує І. Княгиницького, чи бажаний був би його прихід? Відповідь на це питання у Франковому творі немає, однак вважаємо, що вона була позитивною, оскільки І. Княгиницький та І. Вишенський товаришували. Причиною нездійснення мрії І. Вишенського «іще раз побачити рідний край» було те, що письменник старів, здоров'я його погіршувалось, сил було уже недостатньо, щоб здійснити таку важку і тривалу подорож на Русь.

Наполегливе бажання І. Вишенського відвідати рідний край було зумовлене комплексом різних обставин, зокрема потребою – побувати в тих місцях, де він народився й жив. У житті кожної людини важливими є дві точки земної кулі: перша – це та, де вона народилась і де минуло її дитинство, це місце кожен із нас цінує і не забуває впродовж усього життя; друга точка – це село чи місто де закінчився життєвий шлях. Протягом свого життя людина буває у різних населених пунктах, однак, якими б це не були міста чи села – великими чи малими, перспективними чи неперспективними – вони все-таки згадуються як проміжні точки життя кожного з нас. Для підтвердження сказаного візьміть будь-яку енциклопедію і загляньте в біографію будь-якої людини та проаналізуйте інформацію, яку туди занесено, і ви побачите із самого початку назву цих двох населених пунктів – альфа і омега людського буття.

Такий відступ від обраної теми дослідження зумовлений, насамперед, дещо непередбаченими, на наш погляд, діями І. Вишенського. Так, повертаючись у 1604 р. з гори Афон на свою батьківщину, він не відвідав того міста, де народився і провів дитячі роки. Принаймні про це не сказано у працях І. Франка про І. Вишенського, якими ми послуговувались. А народився він, як було зазначено раніше, у місті Судова Вишня. Це місто відіграло важливу роль у житті тодішньої Польщі, в ньому не тільки народився І. Вишенський, але й працювали інші видатні особистості того часу, скажімо, згадуваний І. Франком «Кровіцький Мартин (близько 1501-1578) – польський письменник-полеміст, певний час служив у Судовій Вишні, з якої походить Вишенський» [8, с.662].

Слід також взяти до уваги, що у творах І. Франка відсутня інформація про те, чи після повернення з Афонської гори І. Вишенський побував у місті Луцьку.

Про попереднє перебування І. Вишенського в цьому місті І.Франко писав: «З одного твору Вишенського довідуємося, що він довгий час жив у Луцьку, може при заряді дїбр князівських, т.зв., економії, і певне був не послїднім чоловіком, коли один польський чернець, і то не простий, а «містр» т.є. начальник, жив з ним у близькій – приязні, що наклонював його перейти на католицьку віру» [13, с.420].

В епоху середньовіччя місто Луцьк, так як Острог, Жидичин та інші міста, входило в маєтності князя В. Острозького. Тодішні жителі міста не забували про І. Вишенського і виявляли бажання, щоб він повернувся до них підтримувати православ'я. Ось як про це писав Великий Каменяр: «Маємо тільки відомість, що в р. 1621 православні русини, зібрані в Луцьку для наради над способами піддержання православі'я, між іншим ухвалили вислати на Афон своїх післанців і спровадити відтам учених і святолюбивих мужів руського роду, а особливо Івана Вишенського для підпори і оборони православія на Русі. Очевидно, про смерть Вишенського на Русі тоді ще не знали; але чи ходили з Луцька післанці на Афон і чи не привели кого з

руських афоністів на Русь, сього не знаємо» [13, с.422]. Так провів свої молоді роки І. Вишенський у Луцьку і так високо оцінили його діяльність жителі цього міста. Афонський аскет, аналізуючи свій життєвий шлях, особливо й період його перебування на рідній землі, мабуть, дійшов висновку, що він не віддав належне святим місцям свого рідного краю. Такими є наші припущення щодо одного з важливих мотивів прагнення І. Вишенського ще раз повернутися на батьківщину.

У листі І. Вишенський добре відгукується про родину І. Княгиницького і, зокрема, просить, щоб він прислав йому також свого сестринця Дмитра, з яким видатний полеміст мав стосунки під час перебування в Угорниках. Не слід також забувати й те, що І. Вишенський звертався до І. Княгиницького, щоб «і сам Йов прийшов на Афон умирати». Пропозиція досить оригінальна і, безумовно, заслуговує уваги, зважаючи на те, що йдеться про вірних друзів. Проте всім бажанням і мріям І. Вишенського не судилося здійснитися, власне, на це й вказує І. Франко: «Та, мабуть ані одному і з цих бажань нашого написання не судилось сповнитися, принаймі про його другу подорож на Русь ми не маємо ніякої звістки» [8, с.172]. З цього приводу в народі є досить влучне прислів'я: «Людина планує, а Всевишній креслить».

Отже, викладений вище матеріал вказує на те, що І. Вишенський є визначною особистістю. Однак, з іншого боку, є ще дуже багато невідомого в його біографії, а саме: немає відомостей про точну дату народження, про кінець його земного життя, місце вічного спочинку тощо. З'ясування цієї інформації є завданням для наступних дослідників.

3. ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ І. ВИШЕНСЬКОГО

Головна сила полеміки Вишенського, яка дуже часто переходить у сатиру, лежить у його глибокій розумінню етичної сторони спору між латинниками й православними, а головна сила його таланту в ілюструванні релігійних віроучень та суспільно-політичних відносин драстичними прикладами, подробицями та порівняннями, взятими з дійсного життя.

Іван Франко

3.1 Духовенство та його оцінка І. Вишенським

Іван Вишенський не з зависті, ані з ненависті виступав проти тодішніх руських владик і вищого духовенства. І ось він перший у нашій країні різко та сміло підніс голос в обороні того бідного робочого люду, показуючи панам і владикам, що той мужик – їх брат, а не просто робоча худоба, що він радується і терпить, як чоловік і хоче жити, як чоловік.

Іван Франко

Вище в загальних рисах розглянуто життєвий шлях і деякі аспекти діяльності І. Вишенського. Однак, на наше переконання, такий підхід не дає можливості повно відобразити все те, що він зробив і за що його згадують нащадки. Адже кожна людина проходить свій шлях у житті, виконуючи певну місію, однак не всі здобутки є однаково цінні для розвитку як сучасних, так і майбутніх поколінь. Отже, так живуть і діють усі без винятку люди, які народилися на земній кулі, однак тільки одиницям вдається здобути те, за що їх згадують нащадки. Безумовно, у діяльності людей концентровано відображаються характерні ознаки історичних епох, впродовж яких вони жили і творили, а наступні покоління черпають ці надбання і здобутки, як із цілющого джерела і для свого розвитку, і для

поступу людського суспільства загалом. Ось ця знаменита тріада – із минулого в сучасне, а з нього у майбутнє – характерна для усіх періодів розвитку світових цивілізацій. І цінність кожної людини полягає в тому, наскільки вагомими і важливими є її здобутки для того часу, в якому вона жила, для тих, хто вивчає минуле, і для майбутніх поколінь. Саме з цих позицій ми розглянемо діяльність І. Вишенського в оцінці І. Франка.

Як було згадано вище, І. Вишенський залишив нащадкам цінну творчу спадщину, яка налічує (від 13 до 19 праць). Ми вважаємо, що ще не поставлена остання крапка у визначенні кількості його праць. Результати досліджень І. Франка у віднайдені творів І. Вишенського є підтвердженням сказаного. Як сучасним, так і майбутнім поколінням дослідників слід продовжувати пошук праць відомого українського полеміста. При цьому варто зосереджувати увагу на тих напрямках, про які зазначав І. Франко у своїх творах.

То, що ж зображав І. Вишенський у своїх творах і чому вони були цінними в минулому, становить неабиякий інтерес нині та будуть актуальними в майбутньому? У зв'язку з цим зазначимо, що діяльність письменника-полеміста була багатогранною, а отже, висвітлити всі її аспекти в одній публікації практично неможливо. Для цього слід здійснювати всебічні дослідження, результатів яких вистачило би для підготовки комплексу різновекторних публікацій.

Дослідження життя видатних особистостей свідчить, що, незважаючи на різнобічну їх діяльність, виділяються найважливіші та найсуттєвіші складові їхнього доробку. У творчій спадщині І. Вишенського це система взаємозв'язків духовенства і панівної верхівки суспільства із простими верствами народу. Для з'ясування цих відносин скористаємося статтею І. Франка «Іван Вишенський, його час і письменська діяльність» [13, с.413-428], яку вперше було надруковано в 1892 р. у журналі «Хлібороб», м. Коломия.

Перш ніж викласти суть творчості І. Вишенського, необхідно з'ясувати особливості того історичного періоду, цього середовища і суспільних відносин, у яких він жив і працював. А вони, як відомо, були досить складними, суперечливими і неоднозначними. Про це І. Франко писав так (процитуємо мовою оригіналу): «Жизнь поставила его на рубеже двух миров, двух исторических течений, в самый центр возгорающейся между ними борьбы, с одной стороны, православие тесно сплоченное с мировоззрением, византийской косностью и непосредственностью, с другой стороны, врывающейся с запада струй гуманизма, подтачивающего весь строй жизни и разматывающего древние верования» [12, с. 319]. Значний вплив на ці процеси мали Люблінська унія (об'єднання Великого князівства Литовського зі шляхетською Польщею в одну федеративну Польсько – Литовську державу – Річ Посполиту) [16, с. 305] та Берестейська церковна унія 1569 р. (об'єднання православної церкви України й Білорусії з католицькою церквою, проголошене на церковному соборі у Бресті) [2, с. 232]. Про ці об'єднання часто згадує І. Франко у своїх творах. Слід також зазначити, що церковна унія передбачала «об'єднання православної церкви з католицькою під владою Папи Римського (зі збереженням першою своїх обрядів), у наслідок чого утворилася греко-католицька церква. Ой нема так нігде, як у нас на Вкраїні, ані пана, ані хлопа, ані там унії (приповідка)» [14, с.611-612]. З цього приводу І. Франко писав: «Так-то постала т. зв. унія церковна, прийнята єпископами руськими в Римі 1595, а оголошена на соборі в Берестю 1596 р., через що й зветься унією Берестейською» і далі «... замість унії, т. є. єдності, собор Берестейській посіяв великий роздор серед руського народу, роздор, не полагоджений ще й досі» [13, с.418].

А ось як переклав ці Франкові висловлювання Б. Турганов російською мовою: «Вот так возникла так называемая церковная уния, принятая украинскими епископами в Риме в 1596 году, а провозглашённая на соборе в Берестечке в 1596 году, почему и зовётся Берестечкой» і далі: «вместо унии, то есть единства, собор берестечский посеял великий раздор среди

українського народу, раздор не улаженный еше и поныне» [33, с. 133]. Отже, допущено істотну помилку: замість міста Брест (чи Берестя), де була проголошена церковна унія (відповідно Брестська (Берестейська) унія), помилково названо місто Берестечко, а церковне об'єднання неправильно іменовано «Берестечкой». Більше того, ця прикра помилка перемістилася і в десятитомне російськомовне видання творів І. Франка [34, с. 148]. Складається враження, що твори Великого Каменяра перекладали різними мовами, однак, на жаль, його, напевно, мало читали чи перечитували як окремі читачі, так і автори-перекладачі (автор перекладів в 1951 р. і 1959 р. – той самий). Водночас зазначимо, що місто Берестечко (тепер Горохівського району Волинської області) також увійшло в історію. Біля нього відбулась «Берестецька битва 1651 – битва укр. сел. – Козацького війська з Польсько-шляхетським військом» [2, с. 171], в якій Б. Хмельницький зазнав поразки.

І. Вишенський не поділяв ідеї унії і твердо стояв на позиціях оборони православ'я. Водночас зазначимо, що ці архіважливі події кінця XVI і початку XVII перебували на початковій стадії, а отже, супроводжувалися певними труднощами. Для об'єктивної оцінки змін, що відбулися, необхідний певний час – роки, десятки років, сотні, а можливо, й більше. І саме з позиції сьогодення ми можемо більш-менш адекватно оцінити те, що відбувалося за життя І. Вишенського. Стосовно церковної унії з огляду пройдених століть (минуло понад 400 років), можна стверджувати, що вона все-таки забезпечила збереження української мови, звичаїв, традицій тощо. І, безумовно, І. Вишенський, живучи в кінці XVI – на початку XVII століття, не зміг передбачити, що буде у XX і на початку XXI століття.

Однак, повернемося до суті Франкового тексту. Слова, сказані І. Франком у кінці XIX століття, не втратили свого значення і на початку XXI століття, у якому ми живемо, адже минуло багато часу, а церковні відносини й досі складні і ще не відомо, коли і за яких умов ці проблеми будуть розв'язані. Слід також взяти до уваги, що об'єднаний народ повинен мати єдину церкву.

Тепер розглянемо суть поставленого питання, а саме: погляди І. Вишенського на систему взаємовідносин між різними верствами населення. Передусім це стосунки між простими людьми, яких тоді називали хлопами, та представниками руського духовенства – владик і ієрархів. Згрупований матеріал Франкового тексту ми представили в таблиці 3.1. Як бачимо, І. Вишенський доступно й лаконічно охарактеризував умови життя простих людей, які у структурі суспільства як раніше, так і зараз становлять переважну більшість населення, і верхівки суспільства, яка є чисельно меншою, однак значно вищою за життєвим рівнем та впливом на суспільні відносини. Ці відмінності в задоволенні життєвих потреб зазначеними верствами населення як раніше, так і надалі породжують значні суперечності, часто зумовлюючи малі й великі конфлікти, котрі, як свідчить історія, інколи мали трагічні наслідки. Ці негативні синдроми, на жаль, є й сьогодні.

Таблиця 3.1

Характеристика І. Вишенським взаємовідносин між простими людьми і руськими владиками та ієрархами [13, с.426-427]

Прості люди	Руські владика та ієрархи
– ті хлопи прості в своїх кучках і домках сидять;	– а ми в палацах лежимо;
– ті хлопи з одної мисочки поливку або борщик хлечуть;	– а ми прецінь по кілька десять полумисків різними смаками уфабованими пожираєм;
– ті хлопи бічським або муравським гермачком покриваються;	– а ми прецінь в атласах, адамашку, соболевих шубах ходимо;
– ті хлопи самі собі і пани й слуги;	– а ми перецінь маємо по кількадесять лакеїв у ліберіях;
– перед тими хлопами ніхто славний шапки не здійме.	– а перед нами і воєводи здіймають і низько кланяються.

І. Вишенський не тільки зображає глибокі розбіжності в системах поведінки простих людей, з одного боку, та руських владик і ієрархів, з іншого, але, що важливо, дає відповіді на питання щодо зарозумілості і зверхності других над першими. Прочитуємо його висловлювання з цього приводу, подавши їх у вигляді таблиці для більш й доступного сприйняття основних їх складових. Отож, підкреслює І. Вишенський, люди, створені Всевишнім, значно різняться за соціальним статусом. Цю межу між представниками духовенства і простими людьми він чітко охарактеризував

(табл. 3.2). Для характеристики архієреїв письменник використовує їдкі, саркастичні слова, згадує їхні негативні дії в минулому під час зародження християнства і порівнює їх із Пилатом та Іродом. Зовсім по-іншому І. Вишенський висловлює свої погляди щодо хлопів Христових, які є «... гонені і обпльовані, обезчещені, поганьблені, обсміяні, биті і повбивані ліпші і чесніші, і славніші від них були і нині є» [13, с.427].

Таблиця 3.2

«На таке кокошення, панове біскупи, відповім Вам ось що»:[13, с.427]

Представники духовенства	Прості люди
<ul style="list-style-type: none"> – ті архієреї, що Христа замучили, були подібні до вас і сиділи на єпископських столицях, як і ви; – вони так само навантажували черева, як і ви; – вони свої трупи так само м'яко і коштовно зодягали, як і ви; – вони так само мали довкола себе драбантів, як і ви; – тамтих Пилати та Іроди так само шанували і перед ними уклякали, як і перед вами. 	<ul style="list-style-type: none"> – але хлопи Христові ліпші від них були і нині є; – але хлопи Христові, голодні правди, ліпші від них були і нині є...; – але простаки Христові в одній одежині ліпші від них були і нині є; – але хлопи Христові, що самі собі служили, ліпші від них були і нині є; – але хлопи Христові, гонені і опльовані, обезчещені, поганьблені, обсміяні, биті і повбивані ліпші і чесніші і славніші від них були і нині є.

Цими звинуваченнями І. Вишенський не закінчує свого твору, а продовжує далі висловлювати своє ставлення до вищого духовенства, звертаючись до нього такими словами: «Отак-то й ви, панове біскупи (біскуп – католицький єпископ – примітка Ш.М.), йменуєте себе єпископами, але єсте мучителі» (табл.3.3).

Наведені цитати найповніше характеризують двоїстість людської природи як головної складової різних сфер суспільних відносин. Ця ознака виявляється в тому, що людина думає про себе і свої дії, з одного боку, та в тому, що думає про неї і про її поведінку оточення, з іншого. Для особистості властиво оцінювати себе (самооцінка) і свою діяльність. Сучасна наука дала чітке визначення поняття «самооцінка». Зокрема стверджується, що «самооцінка – центральний компонент Я – концепції особистості, який охоплює оцінку людиною себе, своїх можливостей і якостей та місце серед інших людей. І у людини самооцінка виконує регулюючу і захисну функції, впливаючи на її взаємовідносини з іншими людьми, поведінку і розвиток. Від

самооцінки залежить самокритичність людини і вимогливість до себе» [15, с.313]. Стосовно суті «Я – концепції» зазначимо, що це «відносно стійка система уявлень особистості про себе, яка ґрунтується на усвідомленні й оцінюванні своїх фізичних, характерологічних, інтелектуальних та інших властивостей» [15, с. 398].

Таблиця 3.3

Думки вищого духовенства та реалії їхніх дій [13, с. 427]

Ви думаєте, що:	А насправді:
– сидите на місцях єпископських;	– але не сидите на гідності й чесності;
– пануєте над селами;	– але над вашими душами диявол панує;
– зовете себе свяченими;	– але єсте прокляті;
– йменуєте себе єпископами;	– але єсте мучителі;
– міркуєте, що ви духовні.	– але ви поганці й язичники.

З’ясувавши основні напрацювання науковців за декілька століть у визначенні поняття й суті самооцінки, зробимо ретроспективу оцінювання себе представниками вищого духовенства в інтерпретації І. Вишенського. Отож, біскупи оцінювали себе й свою діяльність виключно позитивно, підкреслюючи свою зверхність над простим людом. Натомість І. Вишенський висловлює своє протилежне бачення діянь вищого духовенства (біскупів). Безумовно, ми не можемо погодитися з усіма його твердженнями, однак слід врахувати одну досить важливу деталь – їх діяльність він оцінював з позиції того часу, в якому жив і творив. А цей період діяльності духовенства він знав, на наше переконання, набагато краще, ніж його нащадки. Тим більше, що діячі духовного сану не дуже заперечували твердження письменника-полеміста щодо їхньої діяльності. Крім того зауважимо, що часто він був бажаним відвідувачем монастирів як у рідному краї, так і в інших місцевостях.

Вчитуючись у Франковий твір про І. Вишенського, можна стверджувати, що цими висловлюваннями не закінчується оцінка вищого духовенства, а навпаки – лише поглиблюється його характеристика. При цьому письменник-полеміст використовує досить в’їдливі та саркастичні, а подекуди і принизливі слова (табл. 3.4). Дії вищого духовенства привели до того, що «в монастирях не видно тих рік і потоків молитви чернечої, що після

закону християнського повинні ненастанно плисти до неба, і замість безсонниці, пісень, молитов та празників духовних пси виють, голосять і дзявкають» [13, с. 424]. Отже, І. Вишенський виступав проти духовного занепаду народу, що зумовлений, на його переконання, безбожною діяльністю

Таблиця 3.4

Оцінка І. Вишенським діяльності вищого духовенства [13, с.424]

Нехай будуть прокляті владыки, архимандрити та игумени, що:
- спустошували монастирі і фільварки собі з місць святих поробили і самі тільки зі своїми слугами та приятелями в них тілесно мов худоба випасаються;
- на святих місцях лежачи, гроші збирають;
- із тих доходів, що надані на Христових богомільців;
1) дівкам своїм віно готують, синів зодягають, жінок пристроюють, барви (ліберії) справляють;
2) приятелів своїх збагачують, карити лаштують, повозові коні ситі та одної масті спрягають, розкоші свої поганські справляють.

вищого духовенства. Ось як він писав про це: «А безбожні владыки замість церковних правил та читання книжок і науки закону божого денно й нічно над статутами (збірник литовсько-руських законів) і брехнею весь свій вік вправляються та тратять, і замість богословія та уваги на правдиве життя, вчаться облесливості, хитрості людської, брехні, щекарства і викрутасів, чортівського пустомельства та лизунства» [13, с. 424]. Не знаємо, наскільки об'єктивні такі оцінки діяльності вищого духовенства того періоду, однак вважаємо відсутність відкритих протестів щодо таких обвинувачень І. Вишенського щодо безбожних діянь ієрархів церкви, свідчить про їх об'єктивність. Тим більше, що І. Франко поіменно називає представників вищого духовенства того періоду, яким адресувались слова полеміста. Це,

зокрема, такі владики, як: Михайло Рогоза, Іпатій Потій, Кирило Терлецький та їх спільники.

На цих трьох особистостях зосередимо дещо більше уваги. Адже життєвий шлях цих представників духовенства зумовлює необхідність детально дослідити їхню діяльність. З цією метою скористаємося матеріалами енциклопедії і водночас подамо характеристики цих діячів, що наведені І. Франком у своїй праці (табл. 3.5). Такі підходи зумовлені впливом цілого комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів, які мають як об'єктивне, так і суб'єктивне підґрунтя.

Дещо конкретизуємо цю загальну тезу в контексті теми нашого дослідження. Перш за все поставимо питання: який стосунок мають ці три визначні українські особистості до діянь нашого головного персонажа – Івана Вишенського? Питання цілком слушне, важливе і закономірне. Отже, сформулюємо відповіді:

– по-перше, М. Рогоза, І. Потій і К. Терлецький жили і працювали в той же історичний період, що й І. Вишенський, – XVI і початок XVII століття. При цьому точні дати народження двох із них (М. Рогози і К. Терлецького) так, як й І. Вишенського, не встановлені. Щодо Івана з Вишні, невідома точна дата відходу його в потойбічний світ, а стосовно зазначених трьох церковних діячів ці дати встановлені й подані у друкованих виданнях;

– по-друге, І. Франко, досліджуючи діяльність І. Вишенського, підходив до вивчення його життєвого шляху системно й комплексно, підтверджуючи ці та інші свої висновки та узагальнення конкретними й достовірними історичними фактами. І, безумовно, такі постаті, як М. Рогоза, І. Потій, К. Терлецький та інші визначні діячі середньовіччя не могли бути не помічені ним, адже образ І. Вишенського в оцінці І. Франка був би в такому випадку неповний. Власне, без цих єпископів ми не відчули б подих тієї епохи, в якій жив і здійснював діяльність письменник-полеміст й не змогли б об'єктивно оцінити процеси, які тоді відбувалися;

**Характеристики М. Рогози, І. Потія і К. Терлецького, подані в
енциклопедичних виданнях та творах І. Франка**

№ п/п	Прізвище, ім'я та роки життя	Інформація про діяльність із енциклопедії	Характеристика, подана І. Франком [13, с. 417-418]
1	Рогоза Михайло (р.н. невідомий – п. 1599) – УРЕ. Т. 12. – К. : Головна редакція УРЕ, 1963. – С. 208	Київський митрополит, один з організаторів Брестської церковної унії 1596. Походив з білоруської шляхти Мінського повіту. З 1579 був архімандритом Вознесенського монастиря. Став з 1596 р. київським уніатським митрополитом	Митрополитом київським був Михайло Рогоза, бідний шляхтич, що був зразу православним, потім перейшов на лютеранство, відтак за намовою єзуїтів зробився знов православним, але на те тільки, аби знищити православ'я
2	Потій Іпатій (1541 – 1613) – УРЕ. Т.11. – К. : Головна редакція УРЕ, 1963. – С. 427	Уніатський митрополит, один із засновників уніатської церкви на Україні. Походив з багатой української шляхти. Ставши 1593 володимирським єпископом, Потій взяв активну участь у підготовці до унії. Автор ряду полемічних творів, скерованих проти православної церкви і протестантів	Єпископом берестейським був Іпатій Потій, чоловік хоч і вчений, але без характеру, брехливий і хитрий
3	Терлецький Кирило (р.н. невідомий – п. 1607) – УРЕ. Т. 14 – К. : Головна редакція УРЕ, 1963. – С. 357 - 358	Український церковний діяч, один із ініціаторів Брестської церковної унії 1596. Походив з українського шляхетного роду. Близько 1572 був призначений єпископом пінським і туровським, а 1585 – єпископом луцьким і острозьким. У 1595 разом з Іпатієм Потієм поїхав до Риму, де домовився з папою Климентієм VIII про основні принципи унії	Єпископом луцьким і острозьким був Кирило Терлецький, розпусник і забіяка, про котрого говорили, що держав спілку зі злодіями і рабівниками, фальшував гроші, і котрому в судах доказували множенство різних злочинів, розбоїв, калічення людей і убійств

– по-третє, І. Вишенський і названі І. Франком особистості були людьми одного суспільного прошарку – духовенства. Це їх об'єднувало. Однак, вони займали різну нішу в ієрархічній структурі. Іван з Вишні став монахом та вів аскетичне життя, зокрема перебуваючи на горі Афон. М. Рогоза, І. Потій і К. Терлецький займали вищі щаблі церковної ієрархії, будучи єпископами, архімандритами, митрополитами. Їхні світогляди були

діаметрально протилежні: І. Вишенський ревно відстоював основи православ'я, а ті, які займали вищі пости серед православного духовенства, були задіяні в процесах об'єднання з католиками та стали ініціаторами, а з часом і організаторами Брестської церковної унії 1596 р.;

– по-четверте, І. Франко, досліджуючи життєвий шлях М. Рогози, І. Потія та К. Терлецького, навів такі відомості про їх діяльність, які відсутні в енциклопедичних виданнях. Так, зокрема, він охарактеризував М. Рогозу як людину мінливих поглядів і позицій – «був зразу православним, потім перейшов на лютеранство, відтак за намовою єзуїтів зробився знову православним, але на те тільки, аби знищити православ'я». І. Франко з позитивного боку характеризує І. Потія як «чоловіка вченого», однак підкреслює, що ця людина «без характеру і брехлива». Великий Каменяр навів найбільше негативних рис К. Терлецького, вказуючи, що це «розпусник і забіяка... держав спілку зі злодіями і рабівниками, фальшував гроші, вчиняв різні злочини і котрому в судах доказували множество різних злочинів».

Додамо про К. Терлецького дещо більше словами І. Франка: «Проступки, здирства і вбійства луцького єпископа Терлецького, ще перед унією ствержені множеством документів, напечатаних в тім же «Архів, 2.1, т. VII» [8, с. 66]». Ці події відбувалися до унії, а про те, що було після неї, І. Франко зазначає: «Факт утоплення когось за справою єп [ископа] Терлецького звісний нам тільки один, було се утоплення православного попа Стефана Добрянського і супроводжавшого його коваля Павла в Луцьку 13 декабря 1597 р. Факт сей у своїм часі наробив багато шуму, особливо, коли брат утопленого попа виточив Терлецькому процес кримінальний і коли свідки, навіть власні Терлецького, ствердили, що єпископ був безпосередньою причиною втоплення Добрянського. В р. 1598 факт сей був навіть предметом розправи в суді соймовім у Варшаві» [8, с. 86]. Зі свого боку запитавмо: як такі риси високопоставленої духовної особи поєднувалися зі служінням Всевишньому?

Аналізуючи ці Франкові висловлювання щодо М. Рогози, І. Потія і К. Терлецького, може скластись враження, що негативні риси їх діяльності І. Франко навів у своїй праці тому, що ці діячі були прихильниками й організаторами Брестської релігійної унії 1596 р. Однак, такі припущення не мають під собою об'єктивного підґрунтя. І це підтверджується цитатами Франкового тексту щодо характеристики інших єпископів: «Єпископом львівським був Гедеон Балабан, не ліпший від Терлецького; в Перемишлі сидів єпископ Михайло Копистенський, чоловік, що при живій жінці був висвячений на єпископа і опісля також жив з нею» [13, с. 418].

Тепер розглянемо діяльність духовенства з погляду їхнього ставлення до вищеназваної релігійної унії. У зв'язку з цим наведемо інформацію про львівського єпископа з енциклопедичних джерел: «Балабан Гедеон (1530-1607) – львівський єпископ [1565-1607]. Виступав проти Брестської церковної унії 1596 і засилля католицизму. Але водночас намагався підпорядкувати братства єпископській владі, що відповідало інтересам українських феодалів» [2, с. 139]. Згадаємо й про перемишльського єпископа, про якого зазначено таке: «Копистенський Захарія (псевд. – Азарія; р. н. невід. – п. 21. III. 1627) – український письменник, культурний і церковний діяч. Родом з Перемишля. Освіту здобув, напевно, у Львівській братській школі. В 1616 переїхав до Києва. З 1625 – архімандрит Києво-Печерської лаври. Найбільше значення має його великий полемічно-публіцистичний твір «Палінодія або книга оборони... (1619-22)» [24, с. 210]. І. Франко, порівнюючи цей твір З. Копистенського із творами І. Вишенського, дійшов висновку, що праці останнього мають більшу цінність. Ось як він про це зазначав: «Се надає його питанням (І. Вишенського – примітка М.Ш.) далеко більшу історичну та літературну вартість, ніж та, яку мають хоч би наймайстерніші теологічні полеміки вроді «Палінодії» Захарії Копистенського» [13, с. 426].

На прикладі інформації про цих двох єпископів (Гедеона Балабана і Захарія Копистенського) можна пересвідчитись у тому, що І. Франко одинаково оцінював діяльність представників вищого духовенства,

незважаючи на їх погляди щодо католицизму і православ'я. Аналізуючи процеси, що зумовили Брестську церковну унію 1596 р., проти якої виступав І. Вишенський, виникає питання: що спричило виникнення цього церковного об'єднання? І. Франко дає таку відповідь на поставлене питання: «Всі ті владики дуже не злюбили в собі того, що патріарх константинопольський почав живіше вмішуватися в справи руської церкви, що недавно перед тим скинув митрополита київського Онисофера Дівочку, який був два рази жонатий, заким став єпископом, особливо не злюбили вони братств церковних і гнівались на то, що патріарх простим людям дав власть надzirати над ними. І ось вони почали з'їздитися і радити, як би увільнити себе від зверхності патріарха та від надзору братств, і урадили, що найліпше буде піддатися папі римському» [13, с. 418]. Безумовно, були й інші причини виникнення ідеї об'єднання православної віри з католицькою, однак Франкові твердження мають під собою об'єктивне підґрунтя. Коли проаналізувати ці процеси з погляду управлінської науки, то можна переконатися, що кожен керівник з більшими чи меншими повноваженнями майже завжди негативно сприймає вплив на нього управлінців вищих структур, особливо, коли це стосується його особистих стосунків (у нашому дослідженні це взаємини єпископів з оточенням, особливо з жінками). Саме через це константинопольський патріарх «скинув митрополита київського Онисифора Дівочку, який був два рази жонатий, заким став єпископом» [13, с. 418]. Діяння М. Рогози, І. Потія і К. Терлецького не завжди також були позитивними. І цілком логічно в них спрацьовували інстинкти самозбереження, адже випадок з митрополитом Онисифором Дівочкою міг повторитися з ними. А хто бажає такого фіналу кар'єри? Відповідь очевидна – ніхто.

У цих ситуаціях цілком закономірно кожен шукає виходу, щоб не зазнати краху. І це є характерним не тільки для названих єпископів, а й для тих, хто відчуває за собою великі гріхи.

Матеріали таблиці 3.5 дозволяють пересвідчитись, що за названими І. Франком єпископами і митрополитами тягнувся великий шлейф різних гріхів, особливо він був строкатий і довгий у єпископа луцького й острозького Кирила Терлецького. Шукаючи вихід із такого становища, люди часто звертаються за порадами до оточення, інколи такі радники знаходяться самі і заохочують до тих чи тих дій. Саме такий варіант вирішення наболілих проблем почав поширюватися в середовищі руських владик. З цього приводу І. Франко пише: «Заохотили їх до цього (до унії – примітка М.Ш.) обіцянки поляків, котрі говорили, що як скоро вони сполучаться з Римом, приймуть унію, то дістануть місце в сенаті, з котрого, як ми вже сказали, виключені були всі «іновірці» значить і православні, а в котрім засідали всі латинські єпископи» [13, с. 418]. Ось так І. Франко охарактеризував діяльність тих руських владик, завдяки яким і була проголошена Брестська церковна унія. І. Вишенський не підтримував такого церковного об'єднання і у своїх творах різко критикував унію.

Водночас зауважимо, що І. Вишенський не тільки критикував представників вищого духовенства, але давав поради народу, як реагувати на такі неправомірні їх діяння. Він вказував, щоб на священницький ступінь повинні вступати після приписів святих отців, а не заради вигоди (захопити маєтки, панство та почесні). «І на кожного, – стверджував він, – такого, що сам наскокує, не приймайте, а коли король дасть вам його без вашого вибору, проженіть і прокленіть. Бо ж не в папіша ви хрестилися і не в королеву власть, аби вам давав вовків і злодіїв, розбійників і антихристових таємників» [13, с. 424]. Ось так гостро критикував І. Вишенський духовенство і таку роль він відводив громаді у виборі духовних проводирів християнства.

Вдумуючись у суть наведених цитат щодо образливої та принизливої оцінки І. Вишенським тодішнього духовенства, робимо висновок про високу терпеливість вищих ієрархів церкви до своїх суворих опонентів. Вони сприймали такі різкі негативні висловлювання на свою адресу і не мстили їх

авторам. І все-таки, досліджуючи подальшу діяльність духовенства, спостерігаємо кардинальні зміни в їхній поведінці. Для прикладу, згадаємо, як поставилось російське духовенство і самодержавство до відомого російського письменника Л.М. Толстого (1828-1910), який тільки дещо сумнівався в об'єктивності християнського вчення, вимагав суворого дотримання заповідей Божих тощо. Ось як про це сказано у недавно опублікованій книзі «Вони змінили світ»: «Хоча Толстой думав, що головне питання для кожної людини – питання релігійне, він при цьому заперечував авторитет церкви як єдиної охоронниці Божественного одкровення. Він засуджував церкву за відхід від вчення Ісуса Христа й вимагав буквального дотримання заповідей. Совість і здоровий глузд кожної людини повинні бути основою для тлумачення Євангелія. В основі вчення Толстого – заповіді Нового Заповіту: вимога любові до ближнього й непротивлення злу насильством. Святіший синод, який керував Православною церквою, у 1901 р. визнав Толстого таким, що відійшов від церкви й піддав його анафемі» [18, с. 604].

Отже, за такі переконання, як сказано в цитаті, письменника було відлучено від церкви й оголошено йому анафему. До критичних зауважень І. Вишенського таких заходів тодішні церковні діячі не вживали. Більше того – його приймали в церквах і монастирях, де він висловлював свої погляди щодо діячів духовного сану. Звичайно, було по-різному, але в епоху середньовіччя таких рішень вищого духовенства щодо своїх вірних, їхніх поглядів на сферу релігійних відносин майже не було.

Наведена вище інформація свідчить, що критика І. Вишенським духовенства досить їдка і з позиції сьогодення її можна трактувати, як образливу. Проте, напевно, у XVI і XVII століттях відносини між різними верствами населення були іншими, аніж сьогодні. Ми можемо тільки уявити, як би в сучасних умовах відреагували на висловлювання І. Вишенського представники вищого духовенства? Безумовно, різко. Отож, різні епохи характеризуються різними оцінками.

До речі зауважити, що І. Франко високо оцінював літературну діяльність Л. Толстого, однак не повністю поділяв його вчення «непротівлення злу насильством» [19, с. 32-56]. Безумовно, ця тема досить широка і вимагає від фахівців значних зусиль для її об'єктивного вивчення.

Враховуючи ці обставини, звернемося лише до деяких поглядів І. Вишенського, а саме – стосовно церкви, її суті і значенні в системах людських відносин. Щодо цього Іван Франко писав: «Між поглядами релігійними нашого автора мусить, безперечно, кожного насамперед ударити його розуміння церкви православної...» [8, с.204]. То, що ж вкладав І. Вишенський у поняття «церква»? Відповідь на це питання знаходимо у Франковому творі: «Під церквою розумів Вишенський не тільки духовенство вище й нижче, але й всіх вірних, котрі мали право збирати голос в ділах церковної адміністрації, а навіть догматичних. Противно, всі діла чисто світські повинні були рішатися зі становища церковного» [8, с.206]. Не з усіма твердженнями І. Вишенського можемо погодитися в умовах сьогодення. Особливо це стосується останнього речення наведеної цитати про те, що «світські справи повинні вирішуватися зі становища церковного». Крім того, він домагався, «... щоби православні цілковито відділилися від католиків і уніатів і порвали з ними всякі зносини суспільні і товариські» [8, с.206]. Безумовно, такі погляди суперечили здоровому глузду, навіть з позиції християнства, ідеї якого повинні були сприяти порозумінню й любові між окремими людьми, групами і народами. Підкреслюючи нереальність здійснення порад І. Вишенського, І. Франко вказував, що це «... домагання, неможливе до сповнення і шкідливе, бо було би перемінило Русь із живого організму в якусь мумію, в секту закостенілих фанатиків» [8, с.206]. Такими є слова Великого Каменяра – дохідливими, різкими, проте справедливими. Розвитку системи людських відносин в епоху І. Вишенського дав усебічну оцінку І. Франко, описавши у своїх творах відносини як позитивні, так і негативні.

Досліджуючи твори Великого Каменяра щодо діяльності І. Вишенського, ми переконуємось, що у своїх працях він аналізував майже усі етапи розвитку

людського суспільства. Не залишилася поза його увагою й діяльність пап римських. Безумовно, дослідження ролі вищого духовенства не було б повним без приділення належної уваги керівникам тих чи тих християнських течій і, отже, не відображало б об'єктивних закономірностей їх розвитку. У католицизмі таким керівником був і є папа римський.

І. Вишенський, як відомо, був противником Берестейської церковної унії 1596 р. І, на думку І. Франка, він «... гумористично представляє унію як бігання до курви римської на блуд» [8, с.203]. Для з'ясування письменником-полемістом оцінки діяльності папи римського проведемо опрацювання зібраних матеріалів, їх групування за раніше згадуваною методикою, тобто у вигляді питань, сформульованих нами, і відповідей на них цитатами із Франкового твору. Відповідна інформація подана в таблиці 3.6. Не будемо концентрувати увагу на суті кожного питання і відповіді на нього цитатами Франкового тексту. Хто проявить інтерес до поглядів І. Вишенського та їх оцінку І. Франком, то вникне в суть викладеного матеріалу і узагальнить своє бачення щодо підходів та оцінки діяльності пап римських. Досліджуючи творчість І. Вишенського, І. Франко так пише про діяльність пап римських: «Головну основу розлому між латинством і православ'ям Вишенський бачить у гордості латинників, а поперед усього пап римських, які задля своїх чисто світських, політичних цілей протягом століть систематично фальшували все християнське віроутворення і традицію найстарших отців церкви та сімох вселенських соборів і зробили з релігії найстрашніший знаряд для духовного та політичного поневолення народів» [13, с. 426].

Отже, оцінка досить гостра, однак вона враховувала реалії тодішньої епохи. На підтвердження сказаного згадаємо лише дії інквізиції – підпорядкованої римському папі судово-карної установи католицької церкви, створеної у «13 столітті для виявлення, покарання і запобігання ересі». Інквізиційний суд був таємний, без участі сторін. Судді інквізиції підлягали тільки папі. На вогнищах інквізиції загинуло 5 млн. чол., серед них – Дж. Бруно, Л. Ваніні» [2, с. 819]. При цьому зауважимо, що є реальна можливість порівняти те, що було в минулому, з тим, що є нині. Саме їх діалектичне поєднання визначає розвиток людського суспільства.

Оцінка І. Вишенським діяльності папи римського [8, с.201-207]

№	Питання, поставлені нами	Відповіді із Франкового твору
1	В чому суть перших згадок І. Вишенського про папу?	Найкращий приклад сього бачимо в посланні до Домнікії в «Краткословном ответь» і «Зачапць» ... щоби показати своїм читателям самого Скаргу, раз як він гордо дметься і з легковаженням глядить на «небожента русинци», то знов як мучиться і потіє, немов та мурашка, громадячи і стягаючи до купи все, що би могло вивищити і звеличити земного ідола – папу
2	В якій ідейній ситуації постає папа?	Ситуація ідейна тут така: папа в гордості своїй говорить, що нема такої сили, котра б вибавила Русь від його перемоги. Ся гордість убиває його, то значить, негує в ньому релігію християнську
3	Скільки разів змальовує цю ситуацію І. Вишенський?	Сю ситуацію висказує Вишенський в двадцяти реченнях, в двадцяти більше або менше пластичних картинах
4	В яких образах постає папа римський у перших п'яти реченнях?	Як бачимо, папа являється тут в образі блукаючого, що не може потрапити до своєї домівки, і в образі сліпого, котрий не може побачити світла, і в образі вигнанця, котрий не зазнає ніколи радості, і в образі видідиченого спадкоємця
5	Яке значення наступних п'яти образів?	В дальших п'яти образах автор ставить перед папою альтернативу життя в чистоті євангельській і смерті, в зіпсутті поганським, знов освітлюючи з іншого боку ті хиби, що поперли його на злу дорогу (невірство, гордість, відлучення від православія, науки поганські, комедії і машкари), котрим протиставить чесноти православні (віру, смиреніє, єдність, світло розуму православного, простоту серця)
6	Про що сказано в наступних реченнях?	В дальших п'яти зворотах він приводить упізнання святих отців, котрі остерігали папу від нагубної дороги, а в останніх п'яти зворотах зазначає ті вимови (світ, гордість, слава світова і власне бажання), котрі заставили папу не слухати остороги і завели його на дорогу погибелі
7	Кого вважав І. Вишенський слугами диявола?	Не тільки папи, царі, дигнітарі і урядники видались йому слугами диявола, але також ремісники, купці, всі, хто мав яку-небудь власність, дім, поле, жінку і дітей; всі вони в його очах були рабами своєї власності, честі, слави світової, рабами жінок і родини...
8	На кому, на думку І. Вишенського, тримається світ?	Світ держиться тільки нечисленними «голяками-странниками», котрі мають відвагу погорджувати ним, плювати на його розкоші і жити в пустині, займаючись молитвою, постом і боротьбою з власною натурою
9	Як ставиться І. Вишенський до освіти, школи, науки? Чим він був подібний до папи?	Західноєвропейська освіта, школа, наука і штука являються для нього синонімом зіпсуття, невіри, деморалізації і фальшивості. Правда, автор наш находився тут в ситуації, досить подібній до тої, в якій був папа Іннокентій III, коли декретував погибель альбігензів, не знаючи докладно, які були їх погляди і вірування

Враховуючи вищесказане, все-таки зазначимо, що з погляду сучасності ми не повністю поділяємо ті чи ті погляди І. Вишенського в оцінці І. Франка. Звернемо увагу лише на основні. Так, у сьомому питанні: «Кого вважав І. Вишенський слугами диявола?» констатовано, що до них належать «не тільки папи, царі, дигнітарі і урядники», але також інші члени суспільства: «ремісники, купці, всі, хто мав будь-яку власність, дім, поле, жінку і дітей ...». Якщо оцінювати цю позицію афонського аскета з погляду сучасності, то дійдемо висновку – без жінки і дітей, нікому забезпечити розвиток наступних поколінь. За цих умов людське суспільство просто перестане існувати, адже не буде відтворюватися. Хто тоді буде вивчати, скажімо, того ж І. Вишенського, І. Франка та інших відомих діячів минулого?

Не повністю ми поділяємо також і твердження про те, що: «Світ держиться тільки нечисленними «голяками-странниками»», які відкидають все світське і надають перевагу зайняттю «молитвою, постом і боротьбою з власною натурою». Світ розвивається завдяки діям кожного члена суспільства. Всі люди спільно забезпечують розвиток різних сфер суспільних відносин. Є ще інші твердження в тексті, що наведені в таблиці 3.6, з якими не можливо цілком погодитися: деякі з них сумнівні, а інші суперечать об'єктивній реальності. Узагальнюючи сказане, зазначимо, що кожна людина має природне право виявляти своє ставлення щодо розвитку і функціонування тих чи тих складових суспільства. І. Вишенський скористався такою можливістю, а І. Франко детально відобразив його погляди сучасникам. Завдяки діяльності саме таких великих людей минулого ми можемо повернутися в епоху середньовіччя, оцінити, якими були суспільні відносини раніше, якими вони стали в умовах сьогодення, і передбачати їх розвиток у майбутньому.

Все-таки поставимо питання: чи мав підстави І. Вишенський так звинувачувати духовенство? Безумовно, історія знає неправомірні, інколи й злочинні дії представників духовенства. З цього приводу слід було б дослідити більш детально зазначену проблему. Однак, це не є предметом нашого дослідження. Звернемося лише до однієї резонансної події минулого, яка

відображена у творі П. Карлюка: «У 1616 р. помер батько Яреми, князь Михайло Вишневецький. У мемуарах українського православного автора Й. Єрлича зустрічається згадка, що він був отруєний під час причастя православним ченцем. Очевидно, причиною смерті князя Михайла стало його втручання в молдавські справи» [30, с. 209].

Доповнимо характеристику згаданого автора Й. Єрлича інформацією з енциклопедичних видань: «Єрлич Йоахим (Юхим; н. 1598 – р. см. невідомий) – польсько-шляхетський хроніст 17 ст. Походженням український православний шляхтич з Волині. Був зв'язаний з великими польськими магнатами, які боролися проти посилення королівської влади. Хроніка Єрлича видана польською мовою 1853 у Варшаві» [35, с. 34].

Цей випадок з родини Вишневецьких згадано тому, що І. Вишенський підтримував зв'язки з родом Вишневецьких. Саме князю М. Вишневецькому він надсилав свої послання з Афону. Про це зазначав І. Франко у своєму творі. Князь М. Вишневецький помер від отруєння ще молодим. Хоча рік народження його невідомий, однак його молодий вік можна підтвердити тим, що його сину Яремі, на дату смерті батька було всього чотири роки. До речі нагадати, що Ярема Вишневецький після перемоги над військом Б.Хмельницького у 1651 р. у битві біля м. Берестечка помер за таких же обставин: «близько одинадцятої години 20 серпня 1651 р., однак дати відповідь на запитання, чи помер Ярема, чи його отруїли, а якщо отруїли, то хто, просто неможливо» [30, с. 278]. Ось така доля М. Вишневецького і його сина Я. Вишневецького. Хіба цей православний священик, який отруїв Вишневецького-старшого під час причастя, не належить до тих представників духовенства, які, за словами І. Вишенського, «чортом поставлені»? А скільки таких «причасть» було дано цим православним ченцем? Ми можемо лише висловити припущення: якщо людина духовного сану зробила один такий безбожний вчинок, то вона могла його повторити ще не один раз. Адже відомо, що будь-який крок у житті важко дається лише

перший раз, а всі наступні, як часто кажуть, відбуваються самі собою, інколи за інерцією.

А тепер коротко проаналізуємо стосунки афонського ченця І. Вишенського з князем М. Вишневецьким. Для цього нами детально опрацьовано матеріали Франкової статті про І. Вишенського під номером 18 «Позорище мысленное і лист до М. Вишневецького» [8, с. 173-177]. Найсуттєвіша інформація про їх взаємини певним чином опрацьована і в діалоговій формі представлена в таблиці 3.7. Отже, свій останній твір «Позорище мысленное», адресований князю Михайлові Вишневецькому, І. Вишенський написав у 1615 р.

Причиною появи цієї праці було випуск у 1614 р. у місті Львові невдало перекладеної руською мовою книги св. Івана Золотоустого: «властиво против додатків і фальшувань тексту Золотоустого, котрих мав допуститися перекладчик у дусі антипустельницьким і антиаскетичнім» [8, с. 173]. І. Франко детально знайомить нас із біографічними даними Михайла Вишневецького, концентруючи увагу на його нащадках, адже він був батьком відомого історичного діяча Яреми Вишневецького і дідом короля Михайла Корибута Вишневецького. І ще один досить промовистий факт його біографії – М. Вишневецький аж до самої смерті був вірним православної церкви. Попри те, що він був православним князем, його отруїв православний священник. З цього приводу в народі часто говорять: «бий свого, щоб чужі боялися».

І. Франко, досліджуючи стосунки І. Вишенського й М. Вишневецького, дійшов висновку, що з гори Афон було надіслано не тільки «Позорище мысленное», але «мабуть, якого більшого збірника творів». Проте більш достовірних відомостей про цей збірник немає. Про довіру І. Вишенського до М. Вишневецького свідчить те, що Іван з Вишні просить князя переслати його твори і передати їх до Львова, а далі в «Подгорскую сторону... при церкви премышской ». Більше того, як зазначає І. Франко, І. Вишенський «навіть повірює йому своє тіло по своїй смерті».

Стосунки І. Вишенського з М. Вишневецьким [8, с. 173-174]

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповідь із тексту Франкового твору
1	Коли був написаний останній твір І. Вишенським і що було передумовою цього?	Остатній звісний нам твір Вишенського, «Позорище мысленное», написаний був около р. 1615 по поводу руського перекладу книги св. Івана Злотоустого «О священствѣ», виданого 1614 р. у Львові накладом Олександра Балабана, старости вінницького (Каратаев, Описание, 324)
2	Що було характерне для цього твору?	Твір сей попереджує коротенька, але з погляду біографічного дуже інтерна дедикація князеві Михайлові Вишневецькому
3	Що відомо про князя Михайла Вишневецького?	Сей Михайло Вишневецький, староста овруцький, а від р. 1615 по смерті свого брата Юрія каштелян київський (умер 1618 р.), був мужем Раїни Могилянки, звісно добродійки скиту Манявського, батьком звісного в історії України Єреми Вишневецького, а дідом короля Михайла Корибута Вишневецького
4	Якої віри був князь і чи був І. Вишенський особисто з ним знайомий?	Він був до своєї смерті православним. Ми не знаємо, чи Вишенський знайомий був особисто з сим магнатом і що склонило його адресувати до нього свій остатній твір літературний. Може бути, що було се тільки наслідком дружніх відносин, які існували між скитом і його основателем Йовом Княгиницьким та Раїною Могилянкою
5	Що було мотивом звернення І. Вишенського до М. Вишневецького?	Вишенський і собі ж на старості літ звернувся до сього мало що не останнього православного магната з письмом, котре справедливо можемо вважати останнім розпорядком його волі. На інтересні здогадки наводить нас сей розпорядок. Поперед усього се одинокий документ, писаний нашим автором по адресу і до особи магната
6	В чому полягає специфіка звернення І. Вишенського до князя?	Вишенський не тільки звертається до Вишневецького, по його адресу шлючи й епіграф, уміщений на чолі листка: «Честь честнѣйшему первѣйшая отъ всѣхъ въ прочитанію сего писанія да будет» («Архив», I, VII, 37), не тільки величає його «христорлюбивым, благочистивым, правовѣрным христіянином», але ще й повірює в його руки долю свого писання
7	Чи надсилав І. Вишенський інші свої твори М. Вишневецькому?	Може бути навіть, що не одного «Позорища мысленного» або, може, й зовсім не його, а мабуть, якого більшого збірника творів, ба навіть повірює йому своє тіло по своїй смерті
8	Про що просив І. Вишенський, надсилаючи свої твори М. Вишневецькому?	«Одержавши вѣсть», то єсть твір чи твори, долучені до сього листка, «и если будет благоволеніє твое», – пише Вишенський до князя Михайла, – переписи його і пошли до Львова
9	Куди далі потрібно було передати твори І. Вишенського?	Відтам нехай пошлють його «въ Подгорскую сторону», а в кінці «да устрянет писаніє сіє в с е и з о б р а ж е н н о є, е л и к о п о с ы л а э т с я, при церкви премышской»

Невідомо, чи виконав ці просьби М. Вишневецький. Щодо надісланих творів, то, можливо, виконував й виконав. Проте, друге прохання І. Вишенського, безумовно, він не виконав, адже був отруєний православним священиком у 1618 р., а Вишенський помер після 1621 р.

Водночас зосередимося на деяких неточностях у згадуваних датах. Так, зокрема, І. Франко датою смерті князя М. Вишневецького називає 1618 рік, однак у коментарях до його твору вказано 1616 рік [8, с. 664]. П. Кралюк також зазначає 1616 рік [30, с. 209] і уточнює, що «через два роки по смерті чоловіка, князя Михайла, Раїні пригадали судові справи і борги покійника. 11 червня 1618 р. її засудили баніцію. Таким чином, малолітній Ярема із сестрою Анною опинилися поза законом. У 1619 р. Раїна померла» [30, с. 209-210]. Наведені матеріали дають підстави стверджувати, що найбільш вірогідною датою смерті князя М. Вишневецького є 1616 рік.

Підсумовуючи сказане, зазначимо думки проте, що І. Вишенський мав об'єктивні підстави для негативної оцінки діяльності духовенства у своїх творах. Пишучи свої праці як до М. Вишневецького, так і до інших адресатів, І. Вишенський не знав про трагічну смерть свого близького друга (він писав раніше, ніж М. Вишневецького отруїли), однак уже наступні покоління мають змогу дати оцінку усім діям і висловлюванням попередників.

Ще на одну особливість послань І. Вишенського з далекого Афону до своїх земляків в Україні варто звернути увагу. Це передусім їх вплив на адресатів. Наведемо, для прикладу, послання письменника-полеміста православним владикам, які були причетні до підписання Брестської церковної унії (1596). І. Франко детально проаналізував цей лист і подав інформацію щодо того, як його зміст вплинув на київського митрополита Михайла Рогозу: «Особливо близьким являється припущення, що митрополит Рагоза, найбільше хиткий та м'який, але ще й найбільше релігійний з усіх ініціаторів унії, власне цим посланієм, дорученим йому, був так сильно потрясений, що заболів і вмер з гризоти, каючись при смерті свого вчинку – заведення унії – і домагаючись православного попа» [8, с. 96].

3.2. Розвиток братств і відносини І. Вишенського з ними

Демократичний характер Ставропігійського братства і його школи в протиправстві до тодішніх шкіл єзуїтських, підносять гарячі слова Івана Вишенського в обороні мужика.

Іван Франко

Свої пристрасні послання він адресував здебільшого міським братствам; до нас вони дійшли лише в рукописах. І хоч стиль його письма застарілий, а барвиста мова важкувата, полеміка його палка й пластична, що підносить її над звичайною догматикою.

Іван Франко

У наведених матеріалах є ще одна суттєва деталь, яка вимагає ґрунтового дослідження. Це – православні братства та їх діяльність. Проти братств були як прихильники унії (М. Рогоза, І. Потій, К. Терлецький), так і ті, хто виступали проти неї (зокрема, Г. Балабан). І. Вишенський підтримував зв'язки з Львівським братством, адресуючи йому свої послання (твори) [8, с. 13]. Враховуючи це, виникла необхідність детальніше висвітлити виникнення та діяльність братств. Для реалізації поставленої мети ми скористалися історичними джерелами і у формі діалогу представили передумови виникнення цих національно-релігійних організацій, стадії їх розвитку з урахуванням певних історичних періодів, особливості їх діяльності у зв'язку зі зміною умов середовища (як внутрішнього, так зовнішнього), в якому вони функціонували та інші чинники, які впливали на їх різнобічну діяльність. Опрацьовані результати досліджень подані в таблиці 3.8.

Розглядаючи розвиток церкви в Україні в історичній ретроспективі, можна пересвідчитись, що парафіяни здавна об'єднувались у певні товариства для надання допомоги в налагодженні церковної діяльності. Їх функціонування на початкових стадіях можна назвати деякою мірою спорадичним. Однак, починаючи з другої половини XVI століття, православні товариства активізують свою роботу шляхом більш інтенсивного втручання в діяльність церкви.

Православні братства в Україні та їх діяльність [25, с: 21 – 22; 62-63]

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді з вказаного тексту
1	2	3
1	Що було передумовою виникнення православних братств?	Реформаційне вільнодумство, що так глибоко пустило коріння на українських землях у середині – другій половині XVI ст., справляло потужний вплив і на життя православних громад. Своєрідним уособленням реформаційних ідей у православ'ї, зокрема, реалізацією принципу участі світських осіб в управлінні Церквою, стали православні братства
2	Хто ставав членом братств?	Членами братств були переважно ремісники та купці, але інколи провідні ролі в них відігравали й представники шляхти, світської та духовної еліти
3	Якою була діяльність братств на початкових етапах їх функціонування?	Спершу братства носили релігійно-благодійницький характер – опікувалися матеріальним становищем церков, їх забезпеченням богослужбовою літературою, іконами, свічками, церковним начинням, а також влаштовували громадські богослужіння, братські обіди, допомагали бідним і хворим братчикам, організували шпиталі тощо. Спочатку братчики переважно читали та тлумачили Святе Письмо
4	Як згодом змінилася діяльність братств?	Згодом вони стали активно втручатися в справи церковної ієрархії, претендувати на роль своєрідного наглядового інституту за дотриманням норм моралі. Свої претензії на право контролю за діяльністю духовенства члени братства намагалися поширити не лише на рівні парафіяльних служителів кліру, але й навіть єпископату
5	Як відреагував патріарх Константинопольський на такі дії братств?	У 1586 р. патріарх Константинопольський Йоахим надав Львівському Успенському братству право патріаршої ставропігії, тобто невіддільності місцевій церковній владі. Слідом за Львівським, подібні ж права отримали Луцьке, Віленське та Київське православні братства
6	В якому братстві була відкрита перша друкарня?	Першою з них стала відкрита Успенським Ставропігійським братством друкарня в Львові. Вона постала на основі найстарішої Львівської друкарні, що перед тим належала Івану Федоровичу (Федорову). Саме в ній у 1574 р. були надруковані знамениті «Апостол» і «Буквар»
7	Чи наслідували приклад Львівського братства інші православні об'єднання?	Приклад Львівського братства наслідували братчики інших західноукраїнських міст – Перемишля, Сатанова, Комарні, Красностава, Галича, а згодом – й міст Волині та Центральної України
8	Вивчення яких наук передбачала освітня програма діяльності Львівської братської школи?	В освітню програму Львівської братської школи входило вивчення курсу так званих «семи вільних наук» граматики церковнослов'янської, грецької, а згодом і латинської мов, риторики, діалектики, арифметики, геометрії, астрономії, музики

1	2	3
9	Які принципи панували в братській школі?	Школа була загальнодоступна, в ній дотримувалася гуманістичний у своїй основі принцип рівності всіх, незалежно від походження та заможності, що розвивало почуття людської гідності
10	Хто був першим ректором школи і які вчителі там викладали?	Першим ректором школи став вчений грек Арсеній Еласонський. Разом з учнями школи він уклав греко-слов'янську граматику, видану друкарнею братства в 1591 р. У школі викладали Стефан та Лаврентій Зизанії, Гаврило Дорофієвич, ректором був Іван Борецький, що згодом став митрополитом Київським

В Україні перше братство виникло у Львові. Про нього в енциклопедичних виданнях сказано: «Львівське братство – релігійно-національна організація українських православних міщан, що існувала при Успенській церкві у Львові з 15 до початку 18 ст. Найстаріше з українських братств уперше згадується в історичних джерелах 1463» [16, с. 341]. Розвиток цих об'єднань був поступовим і динамічним. Однак з часом виникли проблеми, пов'язані з тим, що братства: стали активно «втручатися в справи церковної ієрархії, претендувати на роль своєрідного наглядового інституту за дотриманням норм моралі. Свої претензії на право контролю за діяльністю духовенства члени братств намагалися поширити не лише на рівні парафіяльних служителів кліру, але й навіть єпископату» [25, с. 22]. Наміри братств були підтримані Константинопольським патріархом Йоахимом, який у 1586 р. Львівському Успенському братству надав право патріаршої ставропігії [25, с. 22] – «привілеї духовних закладів не залежати від місцевої церковної влади, зокрема від місцевого єпископа, а підпорядковуватися безпосередньо владі вищій – митрополиту, патріарху, синоду; це право константинопольський патріарх Ієремія 1593 р. надав Львівському Успенському братству» [14, с. 577]. Таке повноваження негативно сприйняло духовенство різних рівнів. І саме в цьому полягала суть проблеми.

У наведеному тексті з приводу однієї і тієї події (надання ставропігії патріархом Константинопольським Львівському Успенському братству) є різні твердження. Так, автори книги «Україна: хронологія розвитку» [25]

вказують, що Львівському Успенському братству ставропігію надав константинопольський патріарх Йоахим у 1586 р., а В. Жайворонок у своїй праці «Знаки української етнокультури: Словник - довідник» [14] зазначає, що це право надав константинопольський патріарх Ієремія у 1593 р. Найбільш достовірною, на нашу думку, є інформація, подана в енциклопедичних виданнях: «у 1588 Львівське братство одержало від константинопольського патріарха право ставропігії, тобто церковної автономії. З того часу Львівське братство підлягало тільки патріархові» [16, с. 342]. Безумовно, встановлення точних дат надання православним братствам церковної автономії (ставропігії) має певне історичне значення. Проте місцеве духовенство більше цікавили ті повноваження, якими наділили братства для контролю за власною діяльністю. Священнослужителі різних рівнів церковної ієрархії не дуже прихильно сприйняли ці рішення, а навпаки, виявляли незадоволення діями патріарха. І це закономірно, адже ніхто не хоче бути підлеглим, і духовенство у цьому не є винятком. Підконтрольні члени суспільства, здебільшого, відшуковують можливі послаблення нагляду за ними, використовуючи для цього різні шляхи.

Якщо взяти до уваги, що ця подія відбулася у 1593 р., тобто за три роки до того, коли була прийнята Брестська церковна унія (1596 р.), то можна з певністю стверджувати, що братчики не змогли б за цей час встановити контроль за діяльністю духовенства в обсягах, які б викликали таке бурхливе незадоволення їхньою діяльністю православного духовенства. Більше того, доказом помилковості твердження щодо надання братству ставропігії саме в 1593 р. може бути висловлювання І. Франка про діяльність цього об'єднання до вказаного часу. Так, зокрема, посилаючись на «Акты, относящиеся к истории Западной России» (т. IV, стор. 42 – 47), він писав: «Д <ня> 6 февр <аля>, а потім д <ня> 7 сент <ября> 1592 року вислало львівське Ставропігійське братство два листи (другий з «цедулою» або приписком) до константинопольського патріарха Єремії з жалобами на львівського єпископа

Гедсона Балабана і з загальною характеристикою відносин церковних у Червоній Русі» [8, с. 72].

Дійсно, послання можна писати до тієї чи тієї організації лише тоді, коли вона уже функціонує, набуваючи певного досвіду. Наведена Франкова цитата дозволяє не тільки внести ясність щодо дати заснування братства у Львові, але й з'ясувати, що писали братчики Константинопольському патріарху Єремії, в чому полягав зміст їхніх скарг на львівського єпископа Гедсона Балабана і на те духовенство, що його оточувало? Великий Каменяр, надаючи важливого значення цим взаєминам, дає вичерпну відповідь на поставлене питання. Хоча цитата є досить великою, однак у ній детально описано діяльність духовенства в цей період. Враховуючи ці обставини, подамо висловлювання львівських братчиків у тому обсязі, в якому навів його І. Франко у своїй праці: «Первѣе же вѣси твоя свята, яко в нас мнящіися быти святители, сущіи же по истиннѣ сквернители, иночествовати обѣщавшесе и со женами невозбранно живуще; нѣции же многобрачни святительствующе; прочіи же с блудницами чада родиша... А егда же бывшу взысканію о монастырех, обрѣтесе, яко епископы похитивше себе архимандритства и игуменства и введше в монастырѣ и соплеменников своих и урядников мірских имѣнія вся церковныя истоциша и иночества испраздниша, коней же и лаятелей и псов в монастырѣ введоша... и того ради вездѣ иноков и священноиноков не обрѣтается в монастырех, мірстїи же священницы нѣкогда службы совершают в монастырех. Егда же о ересех взысканію бывшу, обрѣтесе церковъ нашего православія всякаго зловѣрія и зловоленія исполнена, людем же в недоумѣніи смущасѣмъ, суще погибати время настоит. Мнози же совѣт утвердиша предатися римскому единачаліа архіерейству, и сей совѣт доселѣ пребывает» (стор. 45-46) [8, с. 72-73].

У цій цитаті, як бачимо, відтворена та чітка й безкомпромісна реакція Львівського братства щодо різних аспектів поведінки духовенства: розгульного життя з жінками («с блудницами чада родиша»), захоплення керівних посад у церковній ієрархії («яко епископы похитивше себе

архимандритства и игуменства»), використання монастирів для утримання тварин («коней же и лаятелей и псов в монастырѣ введоша»), ведення служби божої жінками («мірстїи же священницы нѣкогда службы совершают в монастырех») та інших неправомірних та антиморальних дії. Така поведінка православного духовенства дуже турбувала братчиків і вони чітко усвідомлювали, що це може спричинити занепад «нашого православія».

Львівське братство не тільки здійснювало нагляд за діяльністю духовних осіб у середині їхнього середовища, але й контролювали їх поведінку як наслідок впливу зовнішніх чинників. На підтвердження сказаного можна зазначити про те, що вони відстежували процеси налагодження зв'язків із Ватиканом і вважали, що це може «передатися римському єдиначалю архієрейству», тобто об'єднання з католицькою церквою під верховенством папи римського. Водночас зауважимо, що братчики не тільки спостерігали за діяльністю православного духовенства, а й виявляли рішучу активність у доведенні зібраної інформації до відома константинопольського патріарха, який часто ухвалював відповідні рішення щодо порушників. І все це вони здійснювали у рамках повноважень, наданих їм патріархом із Константинополя.

Наведена інформація має безпосереднє відношення до діяльності І. Вишенського. Про це досить чітко й обґрунтовано зазначив у своїй праці І. Франко. Він зіставив текст листа братчиків до патріарха із текстом послання І. Вишенського до Львівського братства і дійшов до цілком логічного висновку, що інформація в обох листах майже ідентична. Будь-які випадковості І. Франко заперечує: «Случайна схожість обох писань в так многих уступах і фактичних вказівках є зовсім виключена, особливо коли зауважимо, що Вишенський писав на Афоні, а братчики ставропігійські писали як самовидці» [8, с. 73].

Враховуючи вищезазначене, цілком закономірно постає питання: а яким чином «цедула», що була вислана до константинопольського патріарха, дійшла до І. Вишенського? На це питання відповів І. Франко. У той час,

наголошує він, існували звичаї переписувати і поширювати листи, навіть приватні, коли в них була цікава інформація для суспільства, або їх писала цікава (непересічна) особа. На підтвердження таких підходів до переписування листів можна навести тисячі рукописних томів. Православні братства вели себе в таких ситуаціях так, як і інші, адже вони були творіннями того часу й відображали наявні системи взаємовідносин. Про це І. Франко пише: «Про братства же наші ми можемо припустити, що вони й самі навмисне, для цілей пропаганди старалися ширити документи вроді цитованої «цедули» [8, с.73]. Отже, на гору Афон до І. Вишенського копію посланія до братства царгородського патріарха міг занести той самий посланець, котрий цього листа доставив до Константинополя.

Таким чином, між Львівським православним братством та І. Вишенським були налагоджені тісні взаємини як у період перебування його на горі Афон, так і тоді, коли він був у своєму рідному краю. Про це писав не тільки І. Франко, але й інші дослідники діяльності православних братств. Для прикладу, наведемо цитату Я. Ісаєвича, який стверджує, що: «Іван Вишенський також протягом ряду років мав тісні взаємини з братствами і під час перебування у Львові одержав від Ставропігії матеріальну допомогу» [39, с. 200]. Додамо також, що йому братство надало не тільки фінансову допомогу, але й інформацію про стан православної віри, поведінку осіб духовного сану тощо, що було сказано вище.

Водночас зазначимо, що зв'язки І. Вишенського з братством не завжди були ідеальними, подекуди вони були неоднозначними. Однак, незважаючи на те, що їхні погляди часто відрізнялися, І. Вишенський у суперечливих питаннях братчиків з духовенством завжди підтримував перших. Заслуговує уваги твердження Я. Ісаєвича: «Звичайно, погляди окремих братчиків і погляди Вишенського не в усьому збігались, що пояснювалось як аскетизмом афонського ченця, так і неоднорідністю складу братств. Проте, при конфліктах братств з церковною верхівкою, Вишенський завжди був на боці братчиків, захищав право «хлопів простих» усувати єпископів - відступників»

[39, с. 200]. Такі системи взаємовідносин «хлопів простих» з духовенством, безумовно, не задовольняли служителів церкви.

З цього приводу І. Франко зазначав: «Всі ті владика дуже не злюбили собі того, що патріарх константинопольський почав живіше вмішуватися в справи руської церкви. Особливо ж не злюбили вони братств церковних і гнівалися на те, що патріарх простим людям дав власть надзирати над ними» [13, с. 418]. І, безумовно, для формування такого ставлення руських владик до діяльності братств, потрібно, щоб минуло значно більше часу, ніж 2-3 роки. Хоча, слід зазначити, що «вплив Львівського братства особливо зріс після затвердження антиохійським патріархом 1585 нового статуту Львівського братства, за яким вступ до нього був відкритий для всіх станів українського населення незалежно від місця проживання. Новий статут надав Львівському братству право зверхності над усіма іншими братствами і нагляду за діяльністю як світських, так і духовних осіб, у т.ч. і єпископів» [16, с. 342]. Таким чином, братства мали чималий вплив на діяльність, як прийнято говорити нині, регіонального духовенства ще раніше, адже розширенню їхніх повноважень сприяв не тільки патріарх константинопольський, але й патріарх антиохійський.

Як свідчать результати аналізу Франкових праць, причиною того, що значна частина вищого православного духовенства виявила бажання об'єднатися із католиками було те: «як би увільнити себе від зверхності патріарха та від надзору братств, і урадили, що найліпше буде віддатися папі римському» [13, с. 418]. Задумане, як відомо, було здійснене у 1596 р. Але не всі підтримали унію. Як згадувалось вище, проти виступили митрополити львівський (Г. Балабан) і перемиський (М. Копистенський), а також, як підкреслив І. Франко, в обороні православ'я «став і знаменитий князь Острозький, виступили й братства. На собор берестейський 1596 р. прислав і патріарх константинопольський свого відпоручника Никифора Протосінгела. Всі вони зібралися разом, зложили православний собор і викляли митрополита Рогозу і тих єпископів, що прийняли унію» [13, с. 418].

Усі ці події відбулися у кінці XVI століття, а відлуння їх відчуваємо й нині і ті проблеми, які виникли в епоху середньовіччя, намагаються розв'язати сучасні покоління. Як свідчить нинішній стан церковних взаємин, невідомо, коли і за яких обставин релігійні проблеми в Україні зникнуть. Так, майже всі православні ієрархи в Україні висловлюють бажання об'єднатися, однак надто повільно рухаються до цього.

Специфіка суспільних відносин полягає в тому, що попередні покоління своєю діяльністю (не завжди результативною), створюють проблеми для майбутніх поколінь. Це, безумовно, об'єктивний процес, проте хотілося б, щоб цих непростих, надто суперечливих ситуацій було якомога менше. Кожне покоління людей не повинно ускладнювати життєвий шлях своїм нащадкам. На превеликий жаль, наші пращури, починаючи з часів занепаду Київської Русі створили стільки перешкод наступним поколінням, що була втрачена державність, за відновлення якої довелось боротися протягом понад шести століть, віддаючи своє життя на вітар побудови держави. Слава Всевишньому, що ці людські жертви пропали немарно, а забезпечили відновлення української держави в кінці XX століття.

Після цього відступу, повернемося до діяльності православних братств в Україні. Ці організаційні утворення парафіян не тільки здійснювали допомогу в налагодженні церковного життя та контроль за діяльністю духовенства, а їх функціонування були значно ширшим. У матеріалах таблиці 3.8 на прикладі Львівського Успенського братства наведено деякі складові діяльності, які були притаманні всім братствам України. Це, зокрема, відкриття друкарень і налагодження друкування не тільки релігійних, але й світських книг, заснування і забезпечення функціонування братських шкіл, в основі діяльності яких був «принцип рівності всіх незалежно від походження та заможності», що розвивав почуття людської гідності тощо.

Враховуючи те, що Львівське братство було створено в Україні першим і значно вплинуло на розвиток подібних товариств на інших

українських землях, нами зібрано відомості про його діяльність. Це, насамперед, дослідження процесів заснування та функціонування Львівської братської школи. Опрацьована відповідним чином інформація про цю школу подана в таблиці 3.9. Слід також взяти до уваги, що І. Вишенський підтримував

Таблиця 3.9

Львівська братська школа: виникнення, функціонування та припинення діяльності

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді з енциклопедичного видання [16, с. 336]
1	Коли була заснована Львівська братська школа?	Львівська братська школа – освітній заклад Львівського братства, перша братська школа на Україні, заснована 8 жовтня 1586
2	Хто брав участь у створенні школи і хто мав доступ до навчання?	У створенні школи взяло участь українське населення Львова та його передмість. У школу мали доступ діти різних станів
3	Яким основним документом регулювалась діяльність школи?	Вся робота школи регулювалась статутом, що був розроблений братством. Львівський шкільний статут є одним з найдавніших педагогічних пам'яток в нашій країні
4	Як була організовувана робота школи і які мови там вивчали?	Навчальна і виховна робота проводилась тодішньою літературною українською мовою. Вивчались мови: грецька, латинська, польська та церковнослов'янська
5	Які предмети вивчали учні?	Учні Львівської братської школи вивчали також граматику, математику, астрономію, риторику, діалектику, філософію, богослов'я і музику
6	Яку роль відіграла школа у розвитку освіти?	Львівська братська школа відіграла значну роль у розвитку освіти не тільки на Україні, а й в Білорусії, Молдавії, Волощині та інших країнах, посилаючи туди викладачів і навчальну літературу
7	Що нового викладачі школи внесли в організацію навчальних процесів?	Її вчителі розробили нові організаційні форми та методи навчання, створили нові підручники. Львівська братська школа виховала багато вчителів, композиторів, учених та громадських діячів
8	Хто з видатних людей того часу працював у школі?	Серед ректорів і викладачів її були такі визначні діячі української культури, як Арсеній Еласонський, І. Борецький, Л. Зизаній і С. Зизаній, П. Беринда, Г. Дорофеевич, З. Копистенський, О. Мітура, Чунка, Ф. Сидорович, Леонтій, М. Грек та інші. Багато з них були активними діячами і Наддніпрянської України
9	Коли школа припинила своє існування?	На початку 18 ст., коли Львівський єпископ примусив Львівське братство прийняти унію, школа припинила своє існування

тісні зв'язки з братством, хоча інколи не знаходив з ним повного порозуміння. Як свідчать наведені матеріали, Львівська братська школа була заснована 8 жовтня 1586 р., тобто значно раніше, ніж така ж школа у

Києві, (1615 р.), яка стала основою Києво-Могилянської академії. Це була «перша вища школа і визначний культурно-освітній центр в Україні. Створена 1632 в результаті злиття Київської братської школи (засн. 1615) з лаврською школою (засн. 1631). Строк навчання тривав до 12 років. Існувала до 1817» [28, с. 89]. Варто зазначити й те, що Львівська школа була відкрита зусиллями «українського населення Львова та його передмість».

Зосереджуючи увагу на організації діяльності школи, можна переконатись у тому, що це не була школа в сучасному розумінні. Передусім тому, що «вся робота школи регулювалась статутом», який «є одним з найдавніших педагогічних пам'яток в нашій країні». У школі викладання здійснювалось українською мовою, учні вивчали чотири мови й сім дисциплін. Рівень підготовки був досить високий. Це підтверджується тим, що «братська школа відігравала значну роль у розвитку освіти не тільки в Україні, а й в Білорусії, Молдавії, Волощині та інших країнах». Авторитет школи сформували й утверджували випускники, які стали відомими вчителями, композиторами, вченими та громадськими діячами.

Досягнення таких успіхів Львівської братської школи було забезпечене насамперед наполегливою діяльністю її ректорів і викладачів, коротку характеристику деяких із них подано в таблиці 3.10. Аналізуючи біографічні дані зазначених керівників і викладачів школи, можна пересвідчитись, що вони були ровесниками І. Вишенського. Також, можна впевнено стверджувати, що з деякими із них він зустрічався і вів полеміки щодо тих чи тих суспільних питань, зокрема релігійних. До речі, після повернення в Україну із гори Афон (1605 р.) І. Вишенський відвідував Львівське братство, де виступав з проповіддю, однак братчики не дуже були задоволені його присутністю. Ось що про це писав І. Франко: «Вишенський не оправдав надій братчиків, явився не таким мужем, якого їм було треба, а його проповідь аскетизму не припала їм до смаку». Таке ставлення з боку Львівського

Ставропігійського братства було однією з причин того, що письменник-полеміст покинув Львів і «удався до Унева». Було це наприкінці 1605 р.

Таблиця 3.10

Ректори й викладачі Львівської братської школи на початкових етапах її функціонування [2]

№ п/п	Прізвище, ім'я та дата життя	Характеристика діяльності
1	Еласонський Арсеній (1549 - 1626)	Грецький церковний діяч і педагог, перший ректор Львівської братської школи. Автор відомої граматики «Адельфотес» та «Опису подорожі до Московії» [с. 105]
2	Борецький Іов (Іван Матвійович, р.н. невідомий, на Галичині м. Бірче – 3. III. 1631)	Український церковний, політичний і освітній діяч. Викладач у Львівській братській школі, 1604 – 05 був її ректором. У 1615 за участю Борецького відкрито Київську братську школу. З 1620 до смерті – київський митрополит. Виступав як поборник поширення серед народу грамоти [с. 218]
3	Зизаній Лаврентій (Тустановський, р.н. невідомий – п. після 1633)	Український педагог, церковний діяч, перекладач. Був викладачем у Львівській братській школі. В 1596 у Вільні опублікував перші на Україні буквар з словником («Наука ку читаню і розуменю писма словенскаго...») і «Грамматику словенску совершеннаго искусства осми частій слова...». Автор «Катехізісису» (1627) [с. 773]
4	Зизаній Стефан (бл. 1570 – бл. 1605)	Український релігійний письменник. Брат Л. Зизанія. Був проповідником Львівського і Віленського братств, учителем Віленської братської школи. Автор антипапського трактату «Казанье святого Кирилла, патріарха ієрусалимського, о антихристь...» 1596 [с. 773]
5	Дорофеевич Гаврило (бл. 1570 – бл. 1630)	Український культурний діяч, письменник і перекладач. Навчався в Острозі й Львові. У 1616 – 17, переїхавши до Києва, перекладав і редагував грецькі книги, зокрема твори І. Златоуста. Дорофеевичу належить також оригінальний вірш, опублікований 1614 [с. 636]
6	Беринда Памво (між 50-70 – ми рр. 16 ст., Прикарпаття – 23. VII 1632, Київ)	Видатний діяч української культури та освіти. Працював як друкар і гравер у Стрятині, Перемишлі, Львові, з 1613 – у Києві. Був завідувачем Києво-Могилянської друкарні. Найважливіша праця Беринди «Лексіконь славеноросскій и имень тлькованіе» (1627) – перший друкований український словник. Беринда був одним із зачинателів шкільної драми [с. 172]

В історії будь-якої організації, як відомо, залишаються ті особи, які її створювали. Особливо це стосується її керівників та наближених до них людей. Отже, першим ректором Львівської братської школи був відомий грецький діяч і педагог Арсеній Еласонський (1549-1626). Його перу належить відома граматика «Адельфотес» та «Опис подорожі до Московії». Навіть назва цих двох творів свідчить про глибоку обізнаність автора, його вміння аналізувати різні сфери суспільних відносин. Він не тільки цікавився

різноманітними подіями, але й висловлював своє ставлення до них у друкованих працях, які дійшли до наших днів і саме завдяки їм ми маємо змогу оцінити ту епоху, в якій жив і творив автор.

Не менш відомою особистістю був ректор Львівської братської школи з 1604 р. Іов Борецький (Іван Матвійович). Він, як І. Вишенський, народився в Галичині, (дата народження його також невідома) і помер у 1631. Цю ж дату деякі дослідники вважають кінцем життя Івана з Вишні [3, с.61]. Хоча дати життя й смерті, а також місце народження Іова Борецького та Івана Вишенського близькі, проте вони працювали в різних сферах. Так, зокрема, Іван (Іов) Матвійович Борецький значну частину свого життя присвятив педагогічній і адміністративній роботі: він був викладачем, з часом-ректором Львівської братської школи, з 1620 р. і до смерті був Київським митрополитом. За його участі в 1615 р. було відкрито Київську братську школу. Отже, цілком можна погодитися з твердженням, що він «виступав як поборник поширення серед народу грамоти». І. Вишенський не обіймав адміністративних посад, не організовував братських шкіл, а прийняв чернецтво, вів аскетичний спосіб життя та займався літературною творчістю.

Серед викладачів Львівської братської школи особливої уваги заслуговують брати Зизанії – Лаврентій і Стефан. Зокрема, Лаврентій відзначився тим, що підготував і опублікував перший в Україні буквар зі словником і «Грамматіку словенску», він також є автором «Катехизису» (1627). Значний внесок у розвиток школи зробили видатні діячі української культури й освіти, письменники Гаврило Дорофеевич, Памво Беринда й інші. Таких людей було досить багато, адже цей заклад проіснував з 8 жовтня 1586 р. до початку 18 ст., коли Львівський єпископ примусив Львівське братство прийняти унію і школа припинила своє існування [16, с. 336].

Водночас зазначимо, що Львівське ставропігійське братство, в діяльності якого І. Вишенський брав безпосередню участь, спрямовувало свої зусилля не тільки на контроль духовенства та організацію й роботу братської школи, але й забезпечувало виконання ним різноманітних суспільних

функцій. Багатогранна діяльність цього братства, зокрема організація й проведення господарських робіт, будівництві, перебудові й ремонті церковних споруд, висвітлена не тільки у творах І. Франка, а й у працях інших дослідників. Привертає увагу з цього приводу досить оригінальна праця А. Музичишина і А. Різника «Сім чудес Львова», що вийшла у світ у 2007 р. Автори на основі зібраного й опрацьованого фотографічного матеріалу та конкретними й лаконічними текстовими поясненнями до них відтворили визначніші пам'ятники старовинного Львова. І ось серед цих семи чудес виділяється ансамбль церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Саме будівництво та реконструкція цього ансамблю є найбільш наочним свідченням багатогранної господарської діяльності Львівського ставропігійського братства.

Вибір об'єктом дослідження саме цієї церкви зумовлений не тільки тим, що вона є результатом діяльності братства, але й тим, що саме до цієї церкви після повернення з гори Афону навідався І. Вишенський і вів тут дискусії із братчиками. Не залишав поза своєю увагою цей храм і І. Франко, часто він відвідував тут службу Божу. Саме збіг таких подій став основою для ґрунтовнішого вивчення цього величного чуда Львова, яке збереглося із глибин століть до нашого часу. І кожен, хто побував в Успенській церкві, може переконатися: «Вражає щедre оздоблення інтер'єру каплиці; ліпнина «стучо», живопис з імітацією мозаїки. В різьбленні декору переґукуються мотиви грон виноградної лози та пишного рослинного орнаменту, а все разом поєднується з теплою, живою фактурою білого тесаного каменю» [40, с. 50]. Ось так лаконічно, фахово й доступно сказали про цю церкву автори книги «Сім чудес Львова».

Для детальнішої ілюстрації титанічної діяльності Львівського братства під час будівництва й реконструкції Успенської церкви, ми скористалися текстовим матеріалом фотоальбому, опрацювали його й у певній послідовності у формі діалогу подали в таблиці 3.11. Інформація у праці викладена за принципом ретроспекції від княжих часів до сьогодення.

Успенська церква та участь Львівського ставропігійського братства в її будівництві [40, с. 39-51]

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді із тексту вказаного джерела
1.	Що було на місці Успенської церкви за княжих часів?	За княжих часів на цьому місці була дерев'яна церква Успіння Богородиці, яка, очевидно, згоріла під час нападу польського короля Казимира на Львів 1340 року. З 1399 року уже відомий храм Успіння Богородиці з каменю та цегли на вул. Смоляників. Вулиця з 1472 року стала називатись Руською і заселялася лише українцями
2.	Яке братство існувало при Успенській церкві і яким був його Статут?	При Успенській церкві існувало національно-релігійне братство православних українських міщан. 1586 року Статут Успенського братства затвердив антиохійський патріарх Йоаким, надавши братству привілей ставропігії – незалежності від церковної ієрархії; через два роки Статут і привілей підтвердив константинопольський патріарх Єремія
3.	Які потрясіння зазнав Львів і Успенська церква?	У 1527 році Львів спіткала ще одна пожежа, під час якої згоріла Успенська церква. Братство збудувало нову на залишках стін, але, як писав видатний український історик Іван Крип'якевич, «уже 1547 року мури почали розсуватись», і братство змушене було приступити до ґрунтовної перебудови
4.	Хто надав допомогу братству?	Значну допомогу надав братству молдавський господар Олександр Лопушняну. На його честь було вмуровано над вхідними дверима таблицю, і з того часу церква називалась Волоською. Пожежа 1571 року спричинила непоправну руйну й цієї будівлі
5.	Яку церкву передбачало спорудити братство?	Цього разу Успенське братство задумало спорудити «вічну» церкву – будівлю такої міцності, щоб їй не могло зашкодити жодні пожежі чи інші лиха, – щоб у разі якихось пошкоджень її можна було відновити малим коштом, за короткий час, без капітальної перебудови
6.	Чим не задовольняв побудований храм громаду і братство?	Після пожежі церкву було відновлено на збережених стінах. Але цей храм вже не задовольняв громаду й братство лапідарністю, приземленістю, недовговічністю багатьох елементів будови й архітектури
7.	Як довго будували церкву?	Будівництво тривало майже сорок років. Споруджувано церкву спочатку з цегли, «але як уже частина мурів була піднесена, братство змінило думку, розібрало цеглу й звело мури з тесаного каменю». Тим-то ззовні «церква відзначається величавою, одним із найбільш монументальних творів Відродження у Львові»
8.	Що відбулось з церквою в 1779 р.?	1779 року від удару блискавки згорів дах (відновлено його у 1795 року), та церкві великої шкоди не завдало. Вона в тому ж вигляді функціонує дотепер
9.	Які заслуги братства у побудові Успенської церкви?	Ансамбль Успенської церкви є «не тільки високим зразком української архітектури доби Відродження, але й живим втіленням ідеалів і гуманістичних устремлінь, що визначали свою діяльність Львівського ставропігійського братства»

Місце, на якому велично височіє ансамбль церкви Успіння Пресвятої Богородиці, є святим, адже ще за княжих часів тут «була дерев'яна церква

Успіння Богородиці». Автори припускають, що вона могла згоріти у 1340 р., коли король Польщі Казимир (1310-1370) напав на Львів. Із цим твердженням варто погодитися, адже під час загарбань території інших держав страждають не тільки люди, але й світські будівлі та історичні пам'ятки. Адже війна, як відомо, знищує все на своєму шляху. Так було у княжі часи, після них і уже в період новітньої історії. До речі, після падіння Візантійської імперії гора Афон була загарбана Туреччиною і функціонування монашої республіки значно погіршилось, а життя її поселенців ускладнилось. Спогади про це залишив І. Вишенський у своїх посланнях, а І. Франко дослідив їх і дав їм оцінку.

Уже тоді, в кінці XIV століття, наші предки будували культові споруди не тільки з дерева, але й з каменю, що забезпечувало їм довговічність. Підтвердженням цього може бути споруджена уже в 1399 р. з каменю та цегли Успенська церква. Як відомо з історичних джерел, названу раніше львівську вулицю, яку у 1472 р. було перейменовано на вулицю Руську. Ця назва збереглася й до сьогодні. Отже, епохи, влади, їх правителі змінювалися, однак назва вулиці Руської залишалася такою ж, як і за минулих періодів історії. Як у м. Львові, так і в інших містах, особливо в тих, у яких часто змінювалися владні режими, таких вулиць, які впродовж багатьох віків зберігали свої історичні назви, є досить мало. Отже, вдала назва, яка відображає історичний розвиток відповідної території, не змінюється впродовж століть. Це стосується не тільки назв вулиць, бульварів і площ, але й міст. І дійсно, ми повинні бути вдячні нашому видатному королю Данилу, який так вдало підібрав назву нашому місту – назвавши його Львовом. Так воно іменувалося у княжу добу, в наступні періоди розвитку і така назва дійшла до наших днів і, безумовно, залишиться такою для наших нащадків.

Такий відступ від основної теми дослідження зумовлений тим, що під час вивчення сторінок нашої історії потрібно ґрунтовно досліджувати ознаки, які в найповніше відображають специфічні особливості нашого краю, неповторність його розвитку, збереження народних традицій і звичаїв. Про

це слід пам'ятати дослідникам життя як окремих особистостей (у наших дослідженнях це життя і діяльність І. Вишенського в оцінці І. Франка), окремих сфер суспільних відносин, так і держави в цілому, нагадуючи сучасному поколінню про характерні тенденції розвитку кожного краю.

При Успенській церкві, як зазначалось раніше, було створене релігійно-національне братство, про яке вперше згадується в історичних документах у 1463 р. [16, с. 341]. Щодо Статуту, за яким воно діяло, то автори видання стверджують, що в 1586 р. його затвердив антиохійський патріарх Йоахим і водночас надав привілеї ставропігії. Константинопольський патріарх Єремія через два роки лише підтвердив це архіважливе рішення.

Історія розвитку Львова, як і інших старовинних поселень, багата на різноманітні потрясіння. Найчастіше вони були зумовлені природними факторами. Найбільш дошкуляли населенню Львова часті пожежі, які завдавали йому значних збитків. Йдеться, зокрема, про пожежу 1527 року, внаслідок якої згоріла Успенська церква. Завдяки діям братства церкву було відновлено на залишках стін. Однак, як вказував відомий історик І. Крип'якевич, «уже 1547 року мури почали розсуватися». За цих умов братство вирішило здійснити кардинальну перебудову.

Для відбудови братство використовувало власні кошти, а також одержувало допомогу від добродійців. Це ми детально розглянемо пізніше. Одним із тих, хто надав допомогу братству, був молдавський господар Олександр Лопушняну. Братчики цінували такий благородний вчинок Олександра Лопушняни і на честь нього «було вмуровано над вхідними дверима таблицю, і з того часу церква називалася Волоською».

Після подолання наслідків пожежі 1527 р. процеси руйнації Успенської церкви не закінчилися, чергових збитків споруді завдала пожежа 1571 року. Братство в цих важких умовах приймає рішення про будівництво «вічної» церкви, яка змогла б протистояти різним зовнішнім негативним впливам. Хоча церква була збудована, однак не задовольняла громаду й братство. Саме із-за цих обставин вони докладають значних зусиль для будівництва

нових споруд. За допомогою братчиків розпочалося спорудження нової церкви, «яке тривало майже сорок років»: вони розібрали цеглу і звели «мури з тесаного каменю», а також внесли інші істотні зміни. Саме завдяки зусиллям Львівського братства ця знаменита будівля збереглася до наших днів і є «одним із найбільш монументальних творів Відродження у Львові».

Упродовж наступних періодів «вічна» церква, хоч і зазнавала впливу природних факторів, однак вистояла. Так, зокрема, у 1779 р. від удару блискавки загорівся дах, проте його вдалося через 16 років (1795 р.) відновити. У такому вигляді церква функціонує й сьогодні. Ось так діяло братство, створюючи Ансамбль Успенської церкви, що в сьогоднішніх умовах є одним – із семи чудес Львова. У часи перебування в місті І. Вишенського та відвідування ним Львівського братства, Успенська церква була у стадії будівництва. Натомість Великий Каменяр відвідував ансамбль Успенської церкви, який на той час був майже такий, як і сьогодні. Немає сумніву в тому, що перебування в цьому храмі І. Вишенського й І. Франка надавало їм творчої наснаги в майбутній діяльності.

Вище нами розглянуто значення Львівського ставропігійського братства в будівництві і забезпеченні функціонування ансамблю церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Але не менш важлива роль належить конкретним людям, які забезпечували таку результативну діяльність братства. Саме їх активність, є тим рушійним чинником, завдяки якому не тільки здійснюється будівництво певних споруд (у нашому дослідженні це – будівництво, перебудова і реконструкція Успенської церкви), але й відбуваються перетворення в суспільстві і навіть поза ним (освоєння космосу).

Саме беручи до уваги ці обставини, їх важливість, нами вибрані матеріали із зазначеного видання [40] щодо різних осіб, які були причетні до будівництва й функціонування Успенської церкви. Ті люди були ровесниками І. Вишенського, з деякими з них він зустрічався особисто і вів полемічні діалоги. Опрацьована певним чином інформація у формі діалогу подана в таблиці 3.12.

Як свідчить досвід окремих організацій (братство діяло на правах організації, мало Статут, затверджений і підтверджений патріархами), якщо вони працюють результативно, мають авторитет серед громади, її підтримку, то завжди до таких об'єднань прихильні визначні особистості. Для Львівського ставропігійського братства такими особами були видатні світські й релігійні діячі.

Таблиця 3.12

Видатні особистості, які брали участь у будівництві та відбудові Успенської церкви [40, с. 39-51]

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді із тексту вказаного джерела
1	2	3
1.	Які особистості мали почесне звання братчика?	«Братчиками», в почесних званнях, були видатні церковні та світські діячі України; серед них – київський патріарх Петро Могила, гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний...
2.	Коли завершили будівництво нової церкви?	Нову церкву закінчено 1559 року. Будував її Петро Італієць (він же Петро Красовський), львівський архітектор першої половини XVI ст., італієць за походженням
3.	Коли і хто брав участь у будівництві «вічної» церкви?	2 квітня 1591 року Успенське братство уклало угоду з відомим львівським архітектором Павлом Римлянином про будівництво нової, «вічної» церкви. З 1592 року йому допомагав архітектор Войцех Капінос, а через рік приєднався Амброзій Прихильний
4.	Хто завершив і освятив будівництво церкви?	Після смерті 1610 року В. Капіноса й розірвання угоди з П. Римлянином А. Прихильний завершив будівництво 1629 року. Посвятив церкву 26 січня 1631 року львівський єпископ Єремія Тисановський, за участю київського архімандрита Петра Могили й багатьох високородних гостей. Будівництво тривало майже сорок років
5.	Звідки находили кошти для будівництва?	Кошти на будову зібрала головно українська громада, але значні суми надійшли й від «почесних братчиків», молдавських господарів – Павла, Єремії, Симона Могили, гетьмана Війська Запорізького Петра Конашевича-Сагайдачного
6.	Хто був автором іконостаса, ікон та вітражів?	Автором першого іконостаса був видатний художник Федір Сенькович. Цей іконостас був значно пошкоджений пожежею від блискавки 21 травня 1630 року; реставрацію здійснив учень Сеньковича Микола Петрахович. Намісні ікони іконостаса – пензля Мартина Яблонського, майстра середини XIX ст. Особливо зачаровують вітражі українського художника Петра Холодного (1876-1930)

1	2	3
7.	Хто похований у криптах Успенської церкви?	У підземних криптах Успенського храму були поховані видатні діячі ставропігійського братства Микола й Анастасія Красовські, Костянтин Корнякт, а також І. Підкова, страчений на ринковій площі у Львові 1578 року
8.	Хто будував, а з часом розбудував дзвіницю Успенської церкви?	Уперше дзвіниця Успенської церкви була збудована на кошти купця Давида Малецького (Русина), Дмитра Красовського та Хоми Волоса. Однак, 1570 року вежа завалилася. Розбудову нової вежі взяв на себе купець Костянтин Корнякт (1517-1603), запросивши для цього відомого львівського будівничого Петра Барбона
9.	На замовлення кого було відлито дзвін «Кирило»?	На замовлення Костянтина Корнякта для дзвіниці було відлито найбільший у Галичині дзвін (діаметром 2 м) з назвою «Кирило»
10.	Хто брав участь у відбудові каплиці і вежі після пожежі?	Каплицю Трьох Святителів освячено в січні 1591 року. Позаяк після пожеж 1671 року відбудував каплицю за свій кошт братчик Олексій Балабан, її ще називають Балабанівською. Від пожежі в цій частині Львова 1616 року розтопився олов'яно-свинцевий дах вежі Корнякта. Вежа, як писав хроніст, «краплями, що падали з даху, оплакувала свою загибель». 1695 року архітектор Петро Бебер відбудував вежу, додавши четвертий ярус і барокове завершення

До них належали київський митрополит Петро Могила та гетьман Петро Сагайдачний, які були почесними «братчиками». У будівництві ансамблю Успенської церкви, а також її реконструкції брали участь такі видатні люди того часу: Петро Італієць (він же Петро Красовський), Павло Римлянин, Войцех Капінос, Амброзій Прихильний, Костянтин Корнякт, Петро Барбон, Олексій Балабан, Петро Бебер та інші. Матеріальну допомогу братствам надавали молдавські господарі: – Павло, Єремія, Симон Могила, гетьман Війська Запорізького Петро Сагайдачний, Давид Милецький (Русин), Дмитро Красовський, Хома Волос, Олексій Балабан та інші. Варто назвати тих, хто брав безпосередню участь у виготовленні та реконструкції іконостасу, вітражів, ікон тощо – Федора Сеньковича, Миколу Петраховича, Петра Холодного та інших. Всі ці люди допомагали братству у здійсненні його благородних намірів, зокрема у будівництві та реконструкції ансамблю церкви Успіння Пресвятої Богородиці у Львові.

Досліджуючи діяльність І. Вишенського, І. Франко підкреслює, що «полемізував він з львівським сідлярем Юрієм Рогатинцем – одним із

засновників Львівського братства» [41, с. 176]. Те, що Ю. Рогатинець був львівським сідлярем і одним із засновників братства вказує також Я. Ісаєвич: «Засновниками Львівського Успенського братства були мешканці Українського кварталу в центрі Львова – сідляри Юрко та Іван Рогатинці, кравець Дмитро Красовський, кушнір Лука Губа, крамарі Іван Красовський, Лесько Малецький, Хома Бабич, Стецько Мороховський, Іван Богатирець» [42, с. 84].

Зазначені відомості не дають вичерпної інформації про Ю. Рогатинця як особистість. Значно більше про нього написав І. Франко у своїх творах.

Спершу зазначимо про його досягнення в сідлярській справі. У цій сфері він досягнув неабияких успіхів – став винахідником нового козацького сідла. Тобто, висловлюючись сучасними термінами, він розробляв і впроваджував інновації в ремісницьке виробництво. Про ці здібності Ю. Рогатинця Я. Ісаєвич пише так: «Цікаво й те, що Юрко Рогатинець виявив талант не лише в літературній творчості, а й у діяльності своїй як майстра-ремісника.

Таблиця 3.13

**Характеристика І. Франком діяльності Ю. Рогатинця
[41, с. 176; 43, с. 217-219]**

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді із текстів Франкових творів
1	2	3
1.	Яких позицій щодо церкви й освіти дотримувався Ю. Рогатинець?	Рогатинець, відстоюючи православні позиції, виступає проти церковної ієрархії; водночас він палкий поборник загальнонародної освіти і саме освіту вважає основною передумовою існуванні нації
2.	Яким було ставлення Ю. Рогатинця до Брестського собору (1596 р.)?	Його антиуніатська полеміка (гостро написана історія Брестського собору 1596 р.) в багатьох місцях пройнята протестантським духом
3.	Яких осіб виділяв І. Франко у Львівському братстві і яку характеристику він дав І. Красовському?	Серед тодішнього львівського братства бачимо двох визначних осіб: Івана Красовського і Юрія Рогатинця. Перший із них, заможній міщанин, був душею Ставропігії і будівництва Волоської церкви; ініціативний, невтомний в послугах братству, добрий адміністратор і взагалі практична людина. Він був широко відомий на Русі і користувався симпатією, як це відомо з листа Івана Вишенського, до Ставропігійського братства
4.	Як характеризував І. Франко Ю. Рогатинця?	Другий – людина вчена, як доводить його листування з Острозьким і навіть александрійським патріархом Мелетієм Пігасом. Він, здається, був головним діячем у конфлікті Ставропігії з Балабаном, ймовірно також автором листів і «цидулок» до царгородського патріарха зі скаргами на утиски від Балабана і на зіпсованість православної церкви

1	2	3
5.	Що писав І. Вишенський до Домнікії щодо відносин з І. Красовським?	Юрій Рогатинець ще жив 1606 р., бо того року в квітню неділю писав знаменитий монах з Афонської гори Іван Вишенський, який на той час був у Уневі, до сестри (тобто монахині) Домнікії у Львові, щоб намагалася помирити Рогатинця з Красовським і взагалі вплинула на Рогатинця так, аби він став менш запальним
6.	Що пригадав І. Вишенський про Ю. Рогатинця і якою була його реакція?	Вишенський згадує і чутки, які розпускалися уніатами, начебто Рогатинець схилився до унії і вів переговори з Потієм. Сам Рогатинець у своєму листі до віленського братства у 1599 р. також згадує про це й урочисто заперечує схильність до унії, хоч і визнає, що з Потієм був знайомий і не раз розмовляв
7.	Які висновки зробив І. Франко із характеристики Ю. Рогатинця?	Ось ті незначні відомості, які є в документах, до характеристики Рогатинця. Але їх цілком досить, на мій погляд, щоб приписати цьому – так чи інакше визначному – діячеві авторство «Перестороги»
8.	Що означає авторство «Перестороги» для Ю. Рогатинця?	А вона разом з іншими, створеними ними писемними пам'ятками, дає йому право вважатися якщо не визначним істориком, то в усякому разі надзвичайно здібним українським полемістом і водночас одним з найкращих письменників кінця XVI – початку XVII віку
9.	Як оцінив І. Франко Ю. Рогатинця, встановивши його авторство «Перестороги»?	Як історик він неточний... Рогатинець, проте, був гарячим руським патріотом, якому не чужі були навіть спогади про Русь самостійну, князівсько-боярську. Прибічник освіти, він ставив заснування шкіл і друкування книжок вище за будівництво церков і обдарування монастирів
10.	Яким видам діяльності надавав перевагу Ю. Рогатинець?	Більше цінив життя активне, віддане громадським справам і боротьбі за свої погляди та їх поширення, ніж тихе святенницьке життя аскета, навіть якщо б воно велося в найбільшій побожності і в найглибших роздумах

Разом з братом Іваном він став винахідником «нового виду сідлярського мистецтва» – козацького сідла, що стало відомим далеко за межами Львова. Такі винаходи у той час були надзвичайною рідкістю, оскільки цехові майстри вважали за честь відтворювати з покоління в покоління традиційну, освячену віками виробничу техніку» [42, с. 85].

Його позиції стосовно церкви, Брестського церковного собору (1596 р.), діяльності у братстві, письменницького хисту та інші риси його характеру розглянемо з використанням, як було згадано раніше, матеріалів Франкових праць. Усю опрацьовану певним чином інформацію щодо оцінки І. Франком діяльності Ю. Рогатинця подано в таблиці 3.13. Аналізуючи його

релігійні погляди, можна стверджувати, що вони значною мірою збігаються з позиціями І. Вишенського.

Досліджуючи функціонування Львівського ставропігійського братства, І. Франко виділив серед його членів «двох визначних осіб: Івана Красовського і Юрія Рогатинця», брати яких – кравець Дмитро Красовський і сідляр Іван Рогатинець – теж були членами братства. І. Франко досить високо оцінив діяльність у братстві як І. Красовського, так і Ю. Рогатинця. Хоча їхня робота в ставропігії відрізнялася за змістом, проте була однаково важливою для результативного функціонування братства.

Однак, як свідчить досвід, між людьми, які займаються одним видом діяльності, часто виникають суперечки з приводу шляхів розвитку організації. Такі ситуації не минули й двох братчиків – Ю. Рогатинця і І. Красовського. Для налагодження взаємин між ними знаменитий монах з Афонської гори Іван Вишенський звертається до монахині Домнікії, що перебувала тоді у Львові, з проською помирити Ю. Рогатинця з І. Красовським. При цьому варто зауважити, що І. Вишенський просить Домнікію, особливо вплинути на Ю. Рогатинця, щоб «він став менш запальним».

У час, який ми описуємо, І. Вишенський перебував в Україні, зокрема в Уневі. Він також пригадує чутки про те, що Ю. Рогатинець схилився до унії і що він переговори з І. Потієм. Однак Ю. Рогатинець визнає, що був знайомий з Потієм, вів розмови з ним, однак свою схильність до унії заперечує.

У своїх дослідженнях І. Франко значну увагу приділяв з'ясуванню авторства твору «Пересторога», який був написаний у 1605 р. чи 1606 р. на антиуніатську тематику [27, с. 767].

Великий Каменяр високо оцінював цей твір середньовіччя і підкреслював, що «Перестороги» – се та щирість і високий рівень морального почуття, яким надиханий весь твір і в якому, обік писань Вишенського, мусимо бачити одну з найпринадніших появ того часу, документ незвичайного розбудження не тільки релігійного, як власне національного і загальнолюдського почуття. Людська одиниця встає тут

перед нами вже не як невольниця пануючих систем, догм і шаблонів, але пробує глянути на них критично і проти їх тиску, виявити свободу власної думки» [43, с. 216-217]. Щодо автора цього твору, І. Франко переконливо доводить, що ним є Ю. Рогатинець. Деякі Франкові аргументи подані в таблиці 3.13. Крім того, – Великий Каменяр зазначає: «Авторство світської людини мені здається далеко ймовірним (Ю. Рогатинець був світською людиною – примітка М. Ш.). Спиралось це припущення на тому, що у автора «Перестороги» бачимо наскрізь світське, якщо можна так висловитися, матеріалістичне розуміння історії... За прикладом Вишенського згадує Христа, який погорджував первосвящениками й книжниками, а поклав собі на апостолів простих рибалок, теслярів, сідлярів» [43, с. 217].

Водночас зазначимо, що дослідники мають різні думки щодо авторства «Перестороги». З цього приводу в коментарях до творів І. Франка сказано: «...приписати...авторство «Перестороги». – Гіпотеза І. Франка про Юрія Рогатинця як автора «Престороги» прийнята низкою дослідників; М. С. Возняк вважає автором цього твору Івана Борецького, а П. К. Яременко – Андрія, священика Львівської Вознесінської церкви» [43, с. 401]. Хто б не був автором цього твору, беззаперечна заслуга Львівського братства в тому, що він зберігся до наших днів. Про це І. Франко зазначав: «Він (твір «Пересторога» – примітка М. Ш.) дійшов до наших часів в одному єдиному списку, який був власністю Львівської Ставропігії» [43, с. 197].

Хоча суперечки щодо авторства існують, однак вважаємо, найбільш імовірним припущення І. Франка. Вважаючи Ю. Рогатинця автором «Перестороги», Великий Каменяр охарактеризував його «надзвичайно здібним українським полемістом, одним з найкращих українських письменників кінця XVI - початку XVII віку», «гарячим руським патріотом».

На відміну від І. Вишенського, який церковні справи вважав пріоритетними, Ю. Рогатинець, за словами І. Франка, «ставив заснування шкіл і друкування книжок вище за будівництво церков і обдарування

монастирів», «більше цинив життя активне, віддане громадським справам,... ніж тихе священицьке життя аскета».

Досліджуючи діяльність братств, варто було б звернути увагу на ще один аспект їх функціонування, про якого Я. Ісаєвич писав: «Братства взяли на себе також утримання шпиталів – притулків для хворих і всіх непрацездатних. Лише у Львові протягом XVI – XVII століть було п'ять українських шпиталів – при братствах Успенському (спершу на Руській вулиці, потім в Онуфріївському монастирі на Підзамчі), Богоявленському (на колишній Гончарській вулиці, поблизу теперішньої поліклініки № 1), Микільському (на вулиці Богдана Хмельницького), Благовіщенському (на схід від оперного театру) і при церкві Юра»[39].

Така благочинна діяльність є важливою і нині. Адже більшість населення України є бідною і надто бідною, яке не в змозі сповна скористатися медичною допомогою, знайти роботу, яка дала б можливість забезпечити своє існування. Такі проблеми слід вирішувати, використовуючи досвід минулого, зокрема діяльність Львівського ставропігійського братства.

У своїх творах І. Франко вказав дату прийняття Львівським братством унії і назвав ім'я Львівського православного єпископа, який доклав чимало зусиль для її підтримки. Ось як про це зазначено у Франковій праці «Иосиф Шумлянский – последний православный епископ львовский и его «Метрика». Цей твір написаний у 1891 р. на російській мові тому, що був призначений для друку у російськомовному журналі «Киевская старина». Процитуємо мовою оригіналу: «После перехода в унию всей львовской епархии, книги ставропигийского издания, значит православные, преследовались и истреблялись церковной властью, и нам кажется, что это было главной причиной, склонившей братство к переходу в унию. И действительно, «сообразив неприязненные отношения епископа И. Шумлянского к львовской ставропигии и также запрещение под страхом смертной казни всяких сношений с царьградским патриархом... При совершенном ополячении русского дворянства», как пишется в ставропигийской летописи, братство в начале 1708 года приняло унию с тем условием, чтобы оно подчинено было не львовскому епископу, но

непосредственно курии римской... После одержания этой победы Шумлянский умер 16 июля 1708 г.» [26, с. 521 – 522]. Водночас зазначимо,

Таблиця 3.14

Порівняння Франкових оцінок діяльності Й. Шумлянського та І. Вишенського [26, с. 543 - 544]

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді із Франкового тексту
1	Як оцінював І. Франко діяльність Й. Шумлянського та І. Вишенського?	Какой поразительный контраст представляет в этом отношении Шумлянский с строгим аскетом Иоанном Вишенским
2	Чого навчав своїх співвітчизників І. Вишенський?	Учил своих соотечественников «не надеются на панов даже русского рода», пренебрегать внешним блеском, и сам своим «невьтертым черевичищем» потоптал все то, что составляло современную польскую цивилизацию
3	Представниками якої інтелігенції були І. Вишенський і Й. Шумлянський та які зміни відбулись у цьому середовищі?	Ежели считать Иоанна Вишенского типическим представителем южнорусской интеллигенции конца XVI века, а Шумлянского таким же представителем конца XVII века, то отношение их к польской цивилизации указывает нам коренную перемену понятий и направлений, какая в течении столетия произошла в среде южнорусской интеллигенции
4	У чому полягали зміни, які відбулись протягом століття?	Аскетическая простота и презрение ко всему мирскому сменилась желанием во что бы то ни стало сравняться с панами и занять место в ряду польских привилегированных классов
5	Що повинна давати школа в нових умовах?	Школа должна теперь давать не одно знание догматов и учений; но и светский лоск, учения обращаться и говорить с панами
6	Що означало православне вчення для І. Вишенського?	Для Вишенского православное учение, догматы и обряды – все; к духовенству низшему и высшему он относился критически, почти с пренебрежением
7	Які погляди на духовенство були у Й. Шумлянського?	У Шумлянского в голове носится образ духовенства богатого, организованного и пользующегося всеми шляхетскими привилегиями

що раніше значних збитків Львівському братству завдало: «нашествия шведов в том же 1704 году и совершенное разграбление ими Ставропигии, которой потери современники оценили в 120 000 злотых, надломил бодрость и неустрашимость братчиков. Они нуждались во всем, и борьба с могущественным епископом была им не под силу, тем более, что тот еще прежде значительно подорвал главный источник их силы, основав у себя в Свято-Юрьевском монастыре типографию» [26, с. 521].

За таких обставин припинила своє існування Львівська братська школа. Так часто буває в нашій історії, що на наших землях, діями наших, не завжди далекоглядних співвітчизників, досягають своїх цілей наші сусіди. Так

відбулось у минулому, інколи так відбувається сьогодні, однак цього не повинно бути в майбутньому. Крім того, варто зауважити, що І. Франко зробив порівняльну оцінку діяльності православного єпископа Й. Шумлянського, який боровся з братством, і афонського аскета І. Вишенського, який у конфліктах з духовенством захищав братчиків. Опрацьований відповідним чином матеріал Франкової статті поданий у формі діалогу в таблиці 3.14. Досліджуючи діяльність І. Вишенського і Й. Шумлянського, І. Франко доходить висновку, що «поразительный контраст представляет в этом отношении Шумлянский с строгим аскетом Вишенским». «Коли уявити, – продовжує І. Франко, – Івана Вишенського типовим представником південно-руської інтелігенції кінця XVI століття, а Й. Шумлянського таким представником кінця XVII століття, то можна помітити корінні зміни в її тодішньому середовищі. І. Вишенський – це людина, для якої православне вчення, догмати і обряди – все, до духовенства він ставиться зневажливо, а у Шумлянського духовенство подане багатим і організованим прошарком суспільства, що користується всіма світськими привілеями». Отже, епохи по-різному впливають на людей, формуючи різні світогляди.

Зазначимо також, що, аналізуючи російськомовні праці І. Франка про Й. Шумлянського та інших діячів (про І. Вишенського, Л. Толстого тощо), можна переконалися у високому рівні володіння автором російською мовою. Це належно оцінили в Російській імперії: «Рада Харківського університету ухвалила присвоїти І. Франкові ступінь «доктора русской словесности, без испытания и представления диссертации» 20 вересня 1906 р. Російське міністерство освіти затвердило цю ухвалу в листопаді, а на початку грудня ректор університету професор Д. Багалій (1857 - 1932) повідомив про це І. Франка» [31, с. 498]. Приємно, що й сьогодні в Харківському національному університеті імені В. Каразіна (1773-1842), не забувають про нашого славетного земляка – біля університету встановлено погруддя І. Франка, а в бібліотеці зібрано чимало його праць.

**Основні складові послання І. Вишенського до Львівського
ставропігійського братства [8, с. 172-173]**

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді із Франкового тексту
1	Що і кому вислав І.Вишенський разом з листом до І.Княгиницького?	Рівночасно з сим листком у тому же монастирі Зографу і тими ж монахами, з монастиря Ксенова відходячими на Русь, передане було також коротеньке посланіє до «христолюбивого братства львовского» («Архив», I, VII, 21) і до прочих православних українців, підписане сим разом «Іоанн русин Вышенскій»
2	Про що йшлося в цьому посланні?	Є се коротке упімнення, щоби адресати держалися православія, не лакомилися на мудрість своїх противників, але цінили вище свою простоту
3	Що радив своїм землякам І.Вишенський?	«Будьте аще и дурны, просты, нехитры, неумудренны внѣшним наказаніем» («Архив», I, VII, 25), – напминає автор, а тільки тривайте при православної вірі
4	Як реагував І.Вишенський на зміни, що відбувалися?	Але пишучи се упімнення, він і сам почуває, що колеса історії йдуть уже не в той бік, що спокуса науки і освіти занадто велика і що многі русини, не маючи науки і освіти, «соромѣються» і «скорблять» та «терплять досаду» задля того в зносінах з противниками
5	Що сказав І.Вишенський своїм землякам?	Та тільки зі свого становища автор наш зовсім безсильний вказати їм за те яку-небудь іншу перспективу, крім голословного запевнення, що «мы православнии есмо на камени, а не на песцѣ самохвалных видимых похвал основани, и наша есть правда, наша истинная вѣра, наша же и по вѣрѣ жизнь вѣчная будет» » («Архив», I, VII, 26)
6	Як сприйняло братство запевнення І. Вишенського?	Сього голого упевнення, котре, очевидно, не могло переконати, а могло тільки дратувати противників, для братства було таки замало

Зазначене в попередньому абзаці є підтвердженням заслуг І. Франка перед народом, з одного боку, та свідченням того, як сьогоднішнє покоління оцінює його багатогранну й титанічну діяльність, з іншого.

Повернемось у середньовіччя і детально розглянемо «Посланіє до братства ставропігійського», яке І. Вишенський написав одразу після «Посланія Іову Княгиницькому». Суть і зміст послання Львівському братству подано у формі діалогу в таблиці 3.15.

Наведений матеріал листа І. Вишенського до Львівського ставропігійського братства дає підстави стверджувати, що автор послання звертався не тільки до членів братства, але «і до прочих православних українців». Тобто, його зацікавлення не обмежувалися тільки товариством

братчиків, а охоплювані різні верстви українського народу, що свідчить про широту інтересів афонського ченця.

З гори Афон І. Вишенський писав своїм землякам досить прості й дохідливі слова. Насамперед зосередив увагу на тому, щоб люди «не лакомились на мудрість своїх противників». Проте, на превеликий жаль, застереження І. Вишенського наступні покоління не завжди брали до уваги. Згадаймо Переяславську раду (1654 р.) та її наслідки для України, формування і втрату незалежності у 1917-1920 рр., «золотий вересень» 1939 р., події сьогодення. І це все результат того, що нащадки І. Вишенського не дотримувалися його цінних порад, а всупереч його рекомендаціям спокушались на хитрооблудні, тимчасово обнадійливі і привабливі пропозиції наших супротивників, а своє рідне, близьке до душі, ігнорували. Він же радив своїм землякам, щоб вони цінували «вище свою простоту». І дійсно, як з цього приводу не згадати простий і водночас знаменитий вислів «Все геніальне є просте» і, навпаки, «Все просте є геніальне».

Досліджуючи життєвий шлях і творчість І. Вишенського, особливо періоди спілкування з членами Львівського братства, зі своїми знайомими і друзями в його рідній Галичині, можна переконатись, що він завжди відстоював православну віру. Зокрема, він радив, крім своєї простоти, бути нехитрим, «неумудренным внѣшним наказанієм», підтримувати й захищати православну віру. Об'єктивно оцінюючи ті реалії, що склалися в різних сферах суспільних відносин у кінці XVI і на початку XVII століття, І. Франко цілком слушно зауважує, що І. Вишенському не все було під силу змінити: «Але пишучи се упімнення, він і сам почуває, що колеса історії йдуть уже не в той бік». Через брак науки й освіти його земляки соромляться та «терплять досаду задля того в зносінах з противниками». Отже, І. Вишенський у похилому віці дещо змінив своє ставлення до освіти й науки. Раніше, як відомо, він не повністю сприймав учення давньогрецьких філософів, зокрема Платона й Арістотеля, а «західноєвропейська освіта, школа, наука і штука

являються для нього синонімом зісуття, невіри, деморалізації і фальшивості» [8, с. 207].

Не менш важливим є твердження І. Франка про те, що І. Вишенський зовсім безсилий вказати братчикам «яку-небудь іншу перспективу, крім голослівного запевнення, що ми православні, що наша віра побудована на камені, а не на піску, що наша віра жива і буде жити вічно...». Це, безумовно, пафосні запевнення, але про те, що необхідно робити, щоб ці слова стали дійсністю, в листі І. Вишенського до братства не сказано. За словами І. Франка, це «голе» запевнення не могло переконати, а тільки дратувати противників. А для львівських братчиків його було замало.

Така позиція Львівської ставропігії цілком зрозуміла, адже, як було сказано раніше, члени братств були досить освіченими людьми й вони могли адекватно оцінити, що в тих чи тих висловлюваннях І. Вишенського є об'єктивним, а що – мрійливим і голосливим запевненням. І це цілком зрозуміло, що такі різні погляди і оцінки тих чи тих подій і змін, що відбувались тоді, мали об'єктивне підґрунтя. Адже І. Вишенський сприймав суспільні зміни з позицій аскета-пустельника, а братчики – з погляду тих реалій, у яких вони жили.

Аналізуючи ці проблеми, зазначимо, що І. Вишенський реалізував себе через духовний вплив на соціум. Його діяльність відображена у посланнях до певних організацій чи до конкретних осіб, у проповідях та у спілкуванні з людьми – як з тими, з якими він підтримував зв'язки, так і з тими, які залишалися далеко від нього (скажімо, папа римський). Сьогоднішнє покоління його нащадків вивчає діяльність І. Вишенського через дослідження його творів і праць тих осіб, які раніше вивчали його творчість. Серед них і І. Франко, розвідки якого про І. Вишенського є тією основою, на якій ґрунтуються наші дослідження.

Львівське братство, на відміну від І. Вишенського, займалось різнобічною діяльністю. Як згадувалось раніше, братства засновували школи, організовували навчання дітей незалежно від походження, будували й

ремонтували церкви, стежили за дотриманням духовенством християнської моралі, а про будь-яке порушення її інформували константинопольських патріархів, займались видавничою діяльністю тощо. Ось далеко не повний перелік усього того, що робили братчики. Майже кожен, хто перебував у Львові, бачив грандіозні результати їх діяльності. Це, насамперед, монументальна споруда ансамблю Успіння Пресвятої Богородиці, «навчальна – друкарська майстерня професійно-технічного училища поліграфістів... найстаріше в усій Східній Європі поліграфічне підприємство, що діє безперервно майже [уже понад – примітка М.Ш.] чотири століття – з 1591 року» [4, с. 89]. Можемо бути впевнені в тому, що це поліграфічне підприємство буде й надалі функціонувати, примножуючи славу Львівського братства.

Безумовно, таке зіставлення результатів діяльності І. Вишенського і Львівського братства є деякою мірою умовним. Адже відомо: що може зробити організація, а братство було саме організацією, адже діяло згідно зі Статутом, то це не під силу одній, навіть геніальній людині. Таке порівняння ми зробили для того, щоб наочно показати, що люди, які гуртуються в певні організації чи об'єднання, можуть зробити набагато більше, ніж кожна людина, зокрема. Враховуючи це, ми дотримуємося думки про те, що коли б І. Вишенський згуртував біля себе тих, хто поділяв його погляди, то, діючи спільно, вони зробили б значно більше для реалізації своїх задумів та прагнень. Більше того, однодумці І.Вишенського могли б продовжувати розпочату ним справу і передавати набутий досвід наступним поколінням.

Про долю І. Вишенського ми розповіли в попередніх частинах цієї публікації, одночасно варто зазначити про те, що сталося із Львівським братством. Як згадувалось раніше, на зламі століть майже завжди відбуваються кардинальні зміни. Не став винятком період кінця XVIII – початку XIX століття. У Європі в цей час ознаменувався перерозподілом територій між державами, зруйнуванням Запорізької Січі царськими військами Росії, Французькою революцією, приходом до влади Наполеона,

Вітчизняною війною 1812 р. та іншими визначними подіями. Ми звернемо увагу лише на одну з них, яка істотно вплинула на функціонування братств. Це – перший поділ Польщі (1772 р.), унаслідок якого Галичина перейшла під владу Австрії. І цілком зрозуміло: прихід на певну територію влади іншої держави зумовлює зміни майже в усіх сферах суспільних відносин. Це значною мірою відобразилось на діяльності Львівського братства. Як і коли це відбулось стежимо за матеріалами книги Я. Ісаєвича: «Декретом Австрійського уряду від 4 квітня 1788 р. і декретом Галицької губернії від 4 квітня 1788 р. всі братства були скасовані, а піклування про потреби церков передані обраним з парафіян «батькам церкви і провізорам»» [39, с. 45]. За таких умов припинило свою діяльність Львівське ставропігійське братство, трансформувавшись в інші структури. Але вони були уже не настільки організованими та займалися іншою діяльністю. У зв'язку з цим досить влучно висловився Я. Ісаєвич, зазначаючи щодо «так званого Ставропігійського інституту (об'єднання опікунів церковного майна) – організації, яка посилялась на традиції братства, але насправді мала з ними небагато спільного». Натомість про значення діяльності братства він писав: «Гуртуючись для спільної справи, засновники братства і пов'язані з ним діячі культури відчували свою відповідальність перед нащадками, усвідомлювали, що працюють не лише для сучасників, а й для майбутнього. Вони працювали з почуття обов'язку, не задля вдячності наступних поколінь. Але тим більшої вдячності вони заслужили» [42, с. 89].

І дійсно, вони заслужили повагу нащадків. Так, зокрема, у Львові, у центрі міста одна із вулиць носить назву Братів Рогатинців – засновників братства. Не забули львів'яни і про будівничих знаменитої Успенської церкви, назвавши іменем відомого львівського архітектора Павла Римлянина вулицю у старовинній частині міста. Цей перелік можна продовжувати. Принагідно слід зазначити, що жителі Львова пам'ятають і про І. Вишенського. Його іменем названо одну із вулиць міста. Отже, добрі справи попередників

залишаються у пам'яті наступних поколінь у назвах окремих вулиць, скверів і майданів.

Те, що українці не забули про окремих діячів Львівського ставропігійського братства, увічнивши їхні імена в назвах вулиць старовинного нашого міста Лева, цілком закономірно. Однак, дещо глибше розглянемо функціонування та результати діяльності цієї громадської організації братства і спробуємо з'ясувати чи нинішні покоління нащадків львівських братчиків належно оцінили Львівську Ставропігію. Безумовно, про Львівське братство пам'ятають, проте результати їхньої діяльності заслуговують на значно більшу увагу. Адже братство подало приклад, за яким такі громадські організації створювали в інших містах тогочасної України. Більше того, саме львівські братчики зробили значний внесок у розвиток українства як у період середньовіччя, так і після нього, що безперечно, слід пам'ятати. Водночас зауважимо, що це слід здійснювати не тільки тому, що з Львівським ставропігійським братством підтримував зв'язки і співпрацював І. Вишенський. Це тільки один із фрагментів діяльності братства, а його заслуги є більш глобальні, всебічні і різновекторні.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне більш глибоко й детально вивчити діяльність Львівського братства і цим віддати йому належну шану. Згадаємо лише красивий і величний ансамбль церкви Успіння Пресвятої Богородиці в місті Львові. Цим неперевершеним творінням минулого милуються не тільки місцеві жителі, а й гості. І це лише один із результатів діяльності Львівського братства. Багато цінних свідчень про його роботу зберігається в історичному музеї міста Львова, у недоступних сховищах приватних колекцій тощо. Щоб усі ці матеріали були доступні для кожного львів'янина, гостей міста варто відкрити Музей Львівського ставропігійського братства, адже титанічна робота братчиків повинна бути належно оцінена і майбутніми поколіннями у результатах їх різноманітної діяльності.

3.3 Особливості творчості І. Вишенського

Ніколи ще до того часу сильні миру сього, світські чи духовні, не чули від простого южноруса таких гордих, рішучих і потрясаюче сильних слів. Віє з них, хоч несвідомо для самого автора, той свіжий, новочасний дух емансипації і особистості людської з пут всемогучої традиції.

Іван Франко

В нашей древней литературе он уступает разве одному «Слову о полку Игореве» по пластичности и индивидуальной выразительности. Едва ли не первый в южно-русской литературе он пускает в ход обоюдоострое оружие юмора и иронии и пользуется им с замечательной ловкостью.

Іван Франко

Ніхто з тих авторів, які вивчали діяльність І. Вишенського впродовж минулих століть, не дав такої високої оцінки творчої спадщини цієї людини, як І. Франко. Безумовно, Великий Каменяр гордився своїм видатним земляком, однак він оцінював його не за принципами земляцтва, а за результатами його діяльності. А вони, як відомо, були вагомими. І тому Франкові цитати, що винесені в епіграф цієї частини публікації, повно і всебічно відображають те, що зробив свого часу І. Вишенський.

У працях про І. Вишенського І. Франко особливу увагу звертав на його творчі підходи до вивчення різних сфер суспільних відносин. Перш за все це стосується використання гумору, іронії тощо. Про це І. Франко пише: «... Вишенський був перший южноруський писатель, котрий в такім обширнім розмірі і з таким майстерством покористовувався у своїх творах обосічно-острим оружжям гумору та іронії. І що менш важно, гумор його ніде не переходить в карикатуру, він не силується розсмішити читателя, як се аж надто часто чинили гумористи – єзуїти...» [8, с.203]. З огляду на сказане зазначимо, що з першою частиною цитати І. Франка можна погодитися, а ось другу піддаємо сумніву. Ми також не поділяємо твердження Великого Каменяра про те, що « ... іронія Вишенського всюди держиться в границях,

зачеркнених щирим, добрим чуттям, не кусає до крові, не мучить і не шарпає нервів ...» [8, с.203].

Отже, ми висловлюємо свою позицію щодо відображення І. Вишенським реальної дійсності, яка не повною мірою узгоджується з оцінкою цих позицій І. Франком. Чим обгрунтовані ці розбіжності? На поставлене питання відповімо словами із цитати Франкового тексту. Вся ця інформація стисло подана в попередніх таблицях цієї публікації. Не будемо зосереджувати увагу на цій інформації, згадаємо тільки деяку частину, яка підтверджує наші погляди щодо Франкового твердження про те, що іронія І. Вишенського «всюди держиться добрим почуттям, не кусає до крові, не мучить і не шарпає нервів». Більше того, його іронія часто переходить у їдкий сарказм, і не тільки «кусає до крові», але й гнівними висловлюваннями ятрить і раниць душу, принижує і звинувачує вище духовенство. Ось підтвердження сказаного, що міститься в таблиці 3.3. І. Вишенський, звертаючись до біскупів, підкреслює, що над їхніми душами панує диявол, що вони є прокляті, мучителі, поганці і язичники. Хіба це є прояв доброго почуття гумору чи іронії? Безумовно, ні. Що може бути більш принизливим і гнітючим осудженням діянь вищого духовенства, ніж ті, сказані І. Вишенським, грізні слова? Чи, скажімо, його висловлювання щодо владик, архімандритів та ігуменів, пап римських, яких він проклинає за їх поведінку, неправомірні діяння (табл. 3.4; 3.5) тощо.

Далі наведемо Франкові слова щодо оцінки важливості такої великої постаті кінця XVI – початку XVII століття, як І. Вишенський і значення його діяльності для сучасних поколінь та нащадків. І. Франко пише про свого видатного земляка Івана з Вишні: «... що іменно йому посвячується стільки спеціальних праць в нашій часі, алчущім і жаждущім високого ідеалу морального і суспільного, серед сучасного покоління... Нам, здрібнілим епігонам, дорогі такі люди, як взірці сильнішої, здоровішої породи. Ми бачимо їх хиби і помилки, але разом чуємо в них силу і енергію, котра нас освіжує, «мов у літі при роботі вода студененька». І як писатель являється нам Вишенський постаттю незвичайною, сильною і в порівнянні до других

сучасних малоруських писателів оригінальною... Вишенський є для нас цінним і симпатичним і яко такий завше займати буде почесне місце в южноруській літературі, а тим більше почесне яко один із батьків і творців народної южно-руській літературі» [8, с.209].

Кожне слово цієї Франкової цитати, що звернена до нас, здрібнілих епігонів, всебічно змальовує знамениту постать І. Вишенського в усій його різнобічній діяльності. Не будемо деталізувати кожне Франкове висловлювання, – всі вони зрозумілі сучасному поколінню. Проте, на одному висловлюванні все-таки зосередимося. Це звертання до нас, як до здрібнілих епігонів. Перш за все з'ясуємо, що означає слово «епігон». Сучасний тлумачний словник української мови пропонує таке визначення: «Епігон [грец. epigonos – народжений пізніше, нащадок]. Назва осіб, що в нових умовах механічно відтворюють застарілі ідеї або мистецькі прийоми й засоби своїх попередників, не мають власного творчого стилю. Діяльність епігона, нетворче, механічне наслідування якогось діяча, напряду» [20, с. 287]. Отже, це ті нащадки, діяльність яких характеризується в основному негативними діями і наслідками таких дій. Більше того, І. Франко не обмежується суттю і змістом цього слова, що відображається в енциклопедіях і словниках, а значно посилює його, використовуючи означення «здрібнілий», що надає ще більшої негативної інформації порівняно з тлумаченнями, запропонованими іншими виданнями. Звідси цілком очевидно постає питання – чи правильно вчинив І. Франко, використавши висловлювання «здрібнілі епігони»? На наше переконання, він це зробив цілком правильно. Адже, як ще назвати нащадків І. Вишенського, які на протязі кількох століть забули про нього, хоча жили і діяли в умовах, які він пристрасно відтворив у своїх творах? Питання поставлено, хай кожен знайде відповідь на нього з врахуванням власних поглядів і оцінки діяльності І. Вишенського І. Франком.

Наприкінці своєї праці «Іван Вишенський і його твори», матеріали якої ми досліджували, І. Франко цілком справедливо і закономірно підійшов до узагальнення життєвого шляху видатного полеміста. Водночас зазначимо, що Великий Каменярь був стурбований тим, що Іван з Вишні, як згадувалось

раніше, майже не залишив спогадів «нам про пригоди свого життя, а сучасні йому люди, хоч уважали його чоловіком святим і блаженним, також не подумали передати потомним докладніших даних про його рід, життя і кінець» [8, с. 198].

Отже, І. Вишенський, незважаючи на те, що відобразив у своїх творах системи суспільних взаємовідносин в епоху середньовіччя, тобто той період історичного розвитку, в якому він жив і творив, однак, на превеликий жаль, не залишив нащадкам матеріалів про своє особисте життя. Тобто, висловлюючись сучасними термінами, він працював більше на суспільство, ніж на пропаганду свого імені. Для його діяльності більшою мірою був характерний принцип, сформульований його нащадками, який мовою наших північно-східних сусідів звучить так: «Раньше думай о Родине, а потом о себе». Водночас зауважимо, що лозунг правильний, однак, на превеликий жаль, держава часто забуває своїх героїв і вони, відповідно, залишаються при своїх інтересах. Тобто все відбувається так, як сказав колишній прем'єр-міністр Російської Федерації В. Чорномірдин: «Хотели, как лучше, а получилось, как всегда». Так, на жаль, часто буває не тільки у нашого північного сусіда, але й в Україні. Так є, але так не повинно бути. І сподіваємось, що все буде так, як цього захоче соціум, а не так, як складуться певні обставини, які часто виникають, формуються і функціонують у суспільстві внаслідок об'єктивних і суб'єктивних факторів як внутрішнього, так і зовнішнього середовища.

Таким чином, як відзначено вище, І. Вишенський майже не залишив інформації про себе, його сучасники не відобразили його діяльності, хоча, безумовно, могли це зробити. Нащадки не зуміли передати наступним поколінням «докладніших даних про його рід, життя і кінець». І ось ці прогалини заповнив І. Франко у своїх творах, подавши відомості про його особисті риси, формування світогляду та переконань, визначення його місця в різних сферах суспільних відносин загалом і літератури зокрема та ін.

Аналіз названих складових ми відшукали в досліджуваній Франковій праці «Іван Вишенський і його твори». Зібрану і відповідним чином опрацьовану інформацію ми подали в таблицях у формі діалогу між нами (ми

сформулювали конкретні питання) і текстом, що написаний І. Франком (віднайшли відповіді на поставлені питання).

Перш за все цікавими матеріалами щодо особистісних рис І. Вишенського представлено в таблиці 3.16. І можна повністю погодитися із І. Франком, що необхідно проинятися суттю діяльності Івана з Вишні («заглянути в душу їх автора»), здійснити її оцінку і вшанувати видатного полеміста як людину різнобічну («оцінити і полюбити в нім чоловіка, писателя і патріота»), яка настирливо прагне допомогти своєму народові («вся натура його рветься до горячої любові, сильної ненависті, глибокого шанування»).

Таблиця 3.16

Особистісні риси І. Вишенського [8, с. 198-199]

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з твору І. Франка
1	2	3
1	Якими особливостями характеризуються «писання» І. Вишенського до нас?	Проте, хоч фігура його являється нам оповита мрякою незвісності, писання його говорять до нас живим, енергічним словом і дають нам можливість заглянути в душу їх автора, оцінити і полюбити в нім чоловіка, писателя і патріота, конечно, з оговорками, яких домагається час його життя і оточення, серед котрого і для котрого йому приходилося працювати
2	Яка найвидатніша прикмета характеру І. Вишенського?	Перша і найвидатніша прикмета характеру Вишенського се живе чуття і жива фантазія, то єсть те, що становить поета, пропагандиста, агітатора.
3	У чому проявляється характер І. Вишенського?	Вся натура його рветься до горячої любові, сильної ненависті, глибокого пошанування; рівнодушних, холодних відносин до людей чи ідей він не знає. Можлива річ, що іменно сей бік його натури, ся живість чуття була предметом його найтяжчої внутрішньої боротьби на Афоні, де аскетичне правило вважало всі такі прояви горячого людського чуття гріхом
4	Яку роль відігравали чуття і фантазія в діяльності І. Вишенського?	Чуття і фантазія, се, мабуть, були ті «духи лукавые поднебесные, с ними же нам брань по Павлу», як повторює майже в кожному своїм творі наш автор. Чи в світському житті чуття те доводило його до яких-небудь справдешніх похибок, до вчинків, котрих опісля йому приходилося жалувати, чи, може, противно, фантазія вказала йому, за яким-небудь товчком збоку, ціле життя світське яко ряд величезних покус і небезпек
5	До чого спонукали І. Вишенського іронія і фантазія?	Що іменно ті дві сили душевні завели нашого автора на Афон, попихали його чимраз вище по ступенях аскези і довели вкінці до печери, викутої в скалі, до цілковитого убиття в собі людської натури

1	2	3
6	Як оцінювали б дії І. Вишенського сьогодні?	Розвій такий ми нині вважали би деградацією і повільним самоубійством, тим більше, що іменно те сильне чуття, против котрого автор наш так завзято боровся, було наскрізь благородне, щире і чоловіколюбне, було найкращим даром його природи, котрий слідувало плекати і розвивати, а не поборювати
7	У чому проявилась особливість написання творів І. Вишенським?	Ми вже вказували при розборі поодиноких творів на такі прояви гуманного чуття нашого автора, як написання полемічного листа не до особи, до котрої він властиво адресований, а до спільного знайомого, та й ще до жінки, а то для того, що властивий адресат був хворий і автор боявся своїм писанням зашкодити його здоров'ю
8	Які почуття проявляв І. Вишенський до простого люду?	Особливо ж симпатичним являється автор наш там, де своїм теплим чуттям обнімає тих, про котрих в його часі мало хто думав, а до котрих майже ніхто з інтелігенції не відносився як до братів, як до рівних, – говоримо про мужиків, панських та біскупських і монастирських підданих. Вишенський добре знає їх злиденне життя.

Найприкметнішою рисою характеру І. Вишенського, як підкреслює І. Франко, є «живе чуття і жива фантазія, то єсть те, що становить поета, пропагандиста, агітатора». Ці слова заслуговують особливої уваги, адже вони написані І. Франком у той період, коли він за плечима уже мав чималий доробок. Тобто він був здатний цілком об'єктивно оцінити діяльність тієї чи тієї особистості, враховуючи певні умови, обставини та історичний контекст. І він це зробив, досліджуючи життєвий шлях І. Вишенського, що дозволило йому говорити про цю особистість як про «поета, пропагандиста, агітатора». Тим, хто хоче пересвідчитися у правдивості цих Франкових висловлювань, варто прочитати декілька творів І. Вишенського. Читання важке і вимагає напруження зусиль для розуміння написаного, адже ми повертаємося на декілька століть назад в історичне минуле людства – в епоху середньовіччя, однак, як часто висловлюється сучасне покоління, «игра стоит свеч». І дійсно, ознайомлення із творами І. Вишенського дозволяє відтворити і відчувати подих минулих епох.

Досліджуючи основні риси діяльності І. Вишенського, І. Франко особливу увагу приділяє таким важливим категоріям як чуття і фантазія.

Тому, дамо визначення цих понять: «Чуття – а) особливий психічний стан підсвідомого відображення явищ і подій, інтуїтивне передчуття їх; б) особливе переживання, що супроводжується вдоволенням чи невдоволенням чимось або кимось. Чуття є суб'єктивним фактором емоційної реакції людини, воно відбиває сам процес перебігу емоцій і почуттів, відчуття навколишнього» [21, с. 211].

Слово «фантазія» в енциклопедичних виданнях тлумачиться, як «своєрідний вид уяви, у якому створення нових образів здійснюється як вільне комбінування елементів реальності. У своїй фантазії людина ніби звільняється від обмежень, що впливають на її сприймання, мислення і поведінку в реальному житті. Виходячи за ці обмеження, вона здатна повному тлумачити відомі факти, що іноді зумовлює наукові відкриття» [15, с. 375]. Коли це поняття розглянути більш конкретно, то можна стверджувати, що фантазія є необхідним й важливим елементом у діяльності творчих людей і, безумовно, слід цілком погодитися із твердженням про те, що «її спрямованість залежить від особистої обдарованості людини, її інтересів і набутого індивідуального досвіду» [15, с. 375].

Отже, ці два поняття всебічно відображають значний спектр діяльності людини, особливо це характерне для осіб творчих, які спрямовують свої зусилля на детальний аналіз тих чи тих сфер суспільних відносин. Для діяльності І. Вишенського чуття і фантазії були тим фундаментом, на основі якого він писав свої полемічні твори, вони були лейтмотивом його руху надто складними й тернистими стежками життєвого шляху. Про це І. Франко писав так: «що іменно ті дві сили душевні завели нашого автора на Афон, попихали його чимраз вище по ступенях аскета і довели вкінці до печери, викутої в скалі, цілковитого убиття в собі людської натури» [8, с. 199]. Є ще інші висловлювання Великого Каменяра про вплив цих двох потужних душевних сил на життя й діяльність І. Вишенського. Не будемо зупинятися на цьому детальніше, адже в попередніх матеріалах це відображено всебічно. Проте на деякі аспекти звернемо увагу. Це, перш за все, його ставлення до простих людей – «мужиків, панських та біскупських і монастирських

підданих». Щодо цього І. Франко писав: «Вишенський добре знає їх злиденне життя, видно, що придивлявся до нього не холодним оком політика, але гарячим серцем демократа, близького свояка; говорячи про тих «бідняків», він просто без наміру викликати ефект, підносить такі риси і подробиці, котрі зворушують душу до дна» [8, с. 199 - 200].

У діях І. Вишенського чуття і фантазія взаємопов'язані, вони діалектично доповнюють одне одного. Це чітко відобразив І. Франко у своїй праці, підкреслюючи: «В зв'язку з живим чуттям нашого автора стоїть також його жива, справді поетична фантазія. Є се дар думати образами, замість абстракційних понять бачити і малювати пластичні і барвні картини, в холоднім летючім слові дощупуватись на дні живої душі, крові і нервів людських» [8, с. 200].

Детально досліджуючи життєвий шлях свого знаменитого земляка Івана з Вишні, І. Франко значну увагу зосередив на процесах формування його світогляду. Зібрана й опрацьована І. Франком інформація з цих проблем подана в таблиці 3.17. При цьому слід зауважити, що значну увагу він зосередив не тільки на формуванні світогляду І. Вишенського, але й на його релігійних, суспільних і поетичних переконаннях. Щодо питань релігійних, то, на перший погляд, не відчутно впливу якихось суперечливих обставин і дій. Бо релігійні погляди І. Вишенського, як вказує І. Франко, визначені вже його становищем як писателя – афоніта, аскета і монаха. Однак І. Вишенський виходить далеко за ці межі й обирає все те, що пов'язане з епохою середньовіччя. Особливої уваги заслуговують його погляди на релігію і роль церкви в суспільстві. Церкві він відводив роль основи суспільних відносин. При цьому ці відносини І. Вишенський розумів дещо ширше, вважаючи, що основа християнської чесноти полягає не в любові, а в смиреності і простоті.

Щодо суспільних поглядів І. Вишенського, то, на переконання І. Франка, вони є «менш ясніші». Так, на початкових і кінцевих стадіях формування свого світогляду «він доходив досить близько до нігілізму суспільного, вбачаючи покусу диявольську в цілیم суспільнім ладі» [8, с. 205]. Неабиякий інтерес викликають погляди І. Вишенського на працю та її

роль в організації і функціонуванні суспільства. Він знав тільки працю аскетичного характеру, а вся інша продуктивна праця для нього була суетою.

Таблиця 3.17

Формування світогляду та переконань І. Вишенського [8, с. 204 - 207]

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з твору І. Франка
1	2	3
1	Що вважав за потрібне сказати І. Франко для довершення характеристики І. Вишенського?	Для довершення сеї характеристики остається нам іще сказати кілька слів про ідейну фізіономію Вишенського, про його світогляд, його переконання релігійні, суспільні і поетичні
2	В чому полягали релігійні погляди І. Вишенського?	Сам спосіб розуміння основ релігії в тім часі є для нас важливим історичним свідомством і причинком до розуміння епохи. Між поглядами релігійними нашого автора мусить, безперечно, кожного насамперед ударити його розуміння церкви православної, то єсть по його думці, самого чистого і незмінного християнства
3	Яку роль І. Вишенський відводив церкві?	Основою організації суспільної в нього була церква, щоправда, в розумінні далеко ширшій, ніж воно утерлося тепер. Під церквою розумів Вишенський не тільки духовенство вище й нижче, але й всіх вірних, котрі мали право забирати голос в ділах церковної адміністрації, а навіть догматичних
4	Як розумів основну чесноту християнства І. Вишенський?	Основна чеснота християнська, по поняттям нашого автора, не є любов, як се твердять нинішні християни під впливом широкого розвитку етики гуманістичної, але смиреніє і простота
5	Що не повинен любити праведник?	Не любити повинен праведник світ і людей, але ненавидіти в них все, що не відноситься до спасення вічного, ненавидіти природу, багатство, красоту, штуку, приємності життя, власне тіло, бо все се є не що інше, як тільки покуси, як форми, під котрими криються духи лукаві піднебесні, уловлюючи праведника в свої сіті
6	Яка дорога тих, хто іде за Христом?	Дорога їх тісна і скорбна; чим більше горя, муки і унижень зазнають вони в сьому житті, тим ліпше, бо все те є огонь, котрий чистить грішну натуру чоловіка, бо пургаторіум є не по смерті, а в сьому житті
7	Як характеризував І. Франко про суспільні погляди І. Вишенського?	Суспільні погляди нашого автора далеко менше ясні і докладні і більше хиталися в протягу його діяльності літературної. Інколи – в початку і при кінці його писательства – під впливом аскетичного пафосу він доходив досить близько до нігілізму суспільного, вбачаючи покусу диявольську в цілім суспільнім ладі, у всіх інституціях, навіть освячення заповідями божими і таїнствами церкви християнської
8	Як ставився І. Вишенський до праці?	Погляду, що основою організації суспільної є праця і верстви робочі не бачимо у нашого автора ані сліду. Він знає тільки один рід праці – подвиг аскетичний; праця продуктивна є для нього суетою

1	2	3
9	Яка верства суспільства на думку І. Вишенського є найважливішою?	Для того-то найважливішою верствою суспільною є у нього монашество, котре добровільно бере на себе труд «подвигу», терпіння і униження; його заслугами держиться вся проча грішна суспільність
10	Як бачив структуру суспільства І. Вишенський?	О один ступінь нижче від монахів стоять мужики, піддані, хлібороби, котрі хоч поневолі зносять усякі труди і недостатки, живуть в простоті і покорі, не доступні для найбільшої часті пагубних світових розкошів. Безмірно нижче від сих двох верстов стоять пани, дворяни і ієрархи. Вони правдиві невільники своїх забаганок, примх, нам'єтностей і тих світових відносин, серед котрих живуть. Як бачимо, се погляд суспільний не економіста, не політика, але мораліста і аскета
11	В чому полягала своєрідність його національних поглядів?	Інтересні тут є його погляди національні. Вишенський почував себе слов'янином, ближчим, наприклад, до сербів і болгарів, ніж до інших православних народів, він почував себе малорусом, окремим від великорусів, хоч ближчим до них, ніж до других слов'ян

У людському суспільстві найважливішою складовою І. Вишенський вважав монашество, «котре добровільно бере на себе труд «подвигу», терпіння і униження». При цьому був переконаний, що заслугами монашества «держиться вся проча грішна суспільність». Що розумів І. Вишенський під прочою грішною суспільністю? У його працях подано відповідь на поставлене питання. Він уявляв структуру суспільства такою: на першому місці в нього фігурувало монашество, яке проявляло подвиг у терпіннях і униженнях; наступну нішу було відведено мужикам, підданам, хліборобам, які «зносять усякі труди і недостатки, живуть в простоті і покорі»; ще нижче було відведено місце для панів, дворян та ієрархів, які є «невільники своїх забаганок, примх, нам'єтностей і тих світових відносин, серед котрих живуть».

Зважаючи на сказане вище зазначимо, що не з усіма поглядами І. Вишенського можна погодитися: одні із розумінням можна прийняти, у суті інших засумніватися, а деякі, з погляду сучасності часу, взагалі відкинути. Кожен може вчинити так, як вважає за необхідне, керуючись власним розумінням тенденцій розвитку людського суспільства. Цінність поглядів І. Вишенського полягає в тому, що він викликав інтерес до великого

пласту суспільних відносин, на основі чого виник цілий комплекс проблем, над вирішенням яких працювали наступні покоління і, до речі, працюють і нині.

Щодо національних поглядів, то І. Вишенський вважав себе слов'янином. Він визначив своє місце серед слов'янства – ближче «до сербів і болгарів, ніж до інших православних народів». Водночас він почував себе малорусом, окремим від великорусів, проте ближчим до них, ніж до інших слов'ян. Безумовно, з погляду пройдених віків на ці національні погляди вплинув цілий комплекс різноманітних змін у розвитку багатьох сфер функціонування суспільних відносин. І їх слід досліджувати з позицій сьогодення та з детальним урахуванням надбань минулих епох. Є проблеми, і їх слід вивчати, беручи до уваги спадщину наших пращурів, важливе місце серед яких займають праці І. Вишенського.

Продовжуючи дослідження діяльності І. Вишенського, І. Франко приділив значну увагу визначенню його місця «в історії южноруської літератури взагалі» (табл. 3.18). Після смерті І. Вишенського його ім'я «тоне в сумерках забуття» і з'являється в середині 50-х років ХІХ століття, тобто більше, ніж через 200 років. Щодо точних дат появи друкованих праць І. Вишенського є розбіжності. Навіть у статті І. Франка «Іван Вишенський і його твори» названі різні роки. Так, зокрема, на початку цього твору сказано, що «ім'я Івана Вишенського перший раз появляється в друку в р. 1848, і то разом в Києві і Москві. В Києві того року вийшов перший том «Памятников, изданных временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при киевском военном, подольском и волынском генерал - губернаторе» [8, с. 9]. Далі у цій праці вказана інша дата: «Видання творів Івана Вишенського розпочинається тільки в 1865 році. За його життя, ані після того року, не було видано нічого. В тім році опублікувала петербурзька Археологічна комісія в II томі виданих нею «Актов Южной и Западной России». Четыре сочинения афонского монаха Иоанна из Вишни по поводу возникшей в Южной и Западной Руси унии, или соединения восточной православной церкви с западной римскою» [8, с. 12].

Визначення І. Франком місця І. Вишенського в літературі[8, с. 207-209]

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді з творів І. Франка
1	Як ставив І. Франко питання щодо значення І. Вишенського в літературі?	На закінчення сеї характеристики стрібуймо уяснити собі, яке становище займав Вишенський в сучасній йому літературі і яке його значення для нашого часу і в історії южноруської літератури взагалі
2	Яка доля судилася письменнику І. Вишенському?	Справді, дивна доля судилася сьому письменникові. Більше 200 літ (від 1621 до 1842) ім'я його тоне в сумерках забуття, хоч твори його переписують і читаються досить пильно, принаймні в XVII в. Та й перед роком 1621 згадки про нього сучасних крайне скупі, майже жодні, хоч ті згадки, котрі дійшли до нас, згідно посвідчують, що многі його знали і що ім'я його було в великій пошані
3	Які були причини забуття творчості І. Вишенського?	Само собою насувається питання, яка була причина того довгого забуття і так пізнього відгрібання Вишенського? До забуття нашого автора вже в першій половині XVII в. причинилися в головній мірі його власні аскетичні погляди, котрі заставляли не дбати о публікації своїх творів, але кидати їх, мов листя на вітер, – нехай летить куди хоче
4	Коли було повернуто твори І. Вишенського із забуття?	Аж в найновіших часах розбуджене змагання до прояснення нашої минувшини видобуло й його на світ божий, а сучасна критика історична, признавши в його творах цінні пам'ятники нашого розвою, посвячує багато сил і праці на його зрозуміння і оцінку
5	Чому твори І. Вишенського тривалий час не друкувалися ?	По-перше, Вишенський був писатель, котрий мав спеціальний дар зразити собі всякого мецената – чи то шляхтича, чи й братство. По-друге, по смерті Костянтина Острозького не стало магнатів православних, охочих викидати гроші на видавання книжок руських, а братства також найрадше друкували такі книжки, котрі найліпше оплачувалися, то єсть книги церковні або речі, писані безпосередньо в їх інтересі, як, наприклад, брошури братства віленського
6	Які причини зумовили популярність І. Вишенського?	Ітак власне те, що було причиною його довгого забуття, є в наших очах цінною прикметою Вишенського і ставить його дуже високо в ряді найліпших писателів. Се не простий случай, що іменно йому посвячується стільки спеціальних праць в нашім часі
7	Що особливо приваблює в творчості І. Вишенського?	Особливо принаджує нас свіжість його красок, безпосередність виразу і чуття, пластика картин, одним словом, усе те, що в писаних творах є виразом сильної, високосимпатичної індивідуальності автора. Не полеміст, не догматик і не мислитель, але чоловік, мораліст і поет Вишенський є для нас цінним і симпатичним

Враховуючи вищесказане, цілком закономірно постає питання: чому так довго твори І. Вишенського перебували в забутті, чия в цьому вина?

Відповідь дає І. Франко: «Що вина тут не традиції наших предків, а нашого власного недбальства, се видимо хоч би з того, що кожне хоч трохи серйозне значення видобуває на світ божий й досі не звісні матеріали» [8, с. 7]. Сказано хоча жорстко, з деяким підтекстом, однак, на наше переконання, справедливо. А скільки через «наше власне недбальство» втрачено цінних матеріалів, імен нашої історії? І як складно сьгоднішньому поколінню відтворювати забуті і часто малодоступні сторінки діяльності наших видатних пращурів. У сучасних умовах, хоча й важко, однак поступово, динамічно, по крупинках збирають і відтворюють у друкованих працях цінні скарби минулих епох. Дослідження життя й діяльності І. Вишенського І. Франком є одним із важливих підтверджень сказаного, адже саме «йому посвячується стільки спеціальних праць в нашій часі».

Не залишив осторонь І. Франко і своєрідність поглядів І. Вишенського на працю і її значення в організації й функціонуванні суспільства, що зумовлені насамперед його світоглядом. Він, як вказує І. Франко, знає тільки один рід праці – подвиг аскетичний, а працю продуктивну він взагалі не брав до уваги. Тобто він оцінював суспільство з позиції «не економіста, не політика, але мораліста і аскета».

Зовсім по-іншому розумів роль праці в суспільстві І. Франко. У його творчій спадщині є низка творів, у яких він відстежує роль праці в суспільному розвитку, аналізує її складові. Більше того, йому належить економічне дослідження, яке називається: «Про працю» [22, с. 66-78], деякі складові якого ми наведемо в цій публікації. Ось що сказав І. Франко про працю: «Праця є необхідною умовою існування і розвитку людства. З незапам'ятних часів люди змушені працювати, щоб жити»; «Праця – це товар. Продаж і купівля товарів – це не що інше, як обмін», «... капітал не може нічого виробити без людської праці», «... ціною праці управляє той самий закон, що й ціною інших товарів» [22, с. 72-73]. «Bez pracy nie ma kołaczy» (Без праці нема калачів). А наука економіка стверджує, що без праці немає вартості, «Отже, виявляється, що вартість товару зростає настільки,

наскільки більше в неї викладено людської праці, або, інакше кажучи, людська праця є мірою вартості товарів»[22, с. 74-75]. Це далеко не повний перелік висловлювань Великого Каменяра про працю і її роль у сферах розвитку суспільства. Він охарактеризував працю з позиції економіста, а не з позицій мораліста й аскета, як це зробив І. Вишенський.

Поряд із дослідженням різнобічних аспектів діяльності І. Вишенського І. Франко значну увагу приділив питанням використання мови Іваном з Вишні, або, як вказано у Франковій праці, про «язик Вишенського». Стосовно цього І. Франко пише: «Язик сей, без сумнів, заслуговував би на спеціальну монографію, та, не чуючись в силі дати її, ми обмежимось тільки на деяких увагах» [8, с. 209]. Отже, І. Франко вважав, що неможливо в повному обсязі дослідити мовну («язикову») проблему І. Вишенського (для цього слід підготувати окрему монографію) і тому він сконцентрував увагу тільки на деяких її аспектах. Те, що зробив Великий Каменяр, зробимо і ми – фрагментарно висвітливо тільки деякі складові «язика Вишенського».

Спочатку з'ясуємо суть, роль і значення мови в розвитку людського суспільства.

Впродовж тривалого історичного розвитку людське суспільство про мову багато сказало й написало, оспівало мову й у піснях. Щоб відобразити все це, необхідна праця й зусилля спеціалістів різного фахового спрямування. Зважаючи на ці обставини, ми дещо скажемо про мову, яка «виконує комунікативну функцію та забезпечує формування й вираження думок, почуттів людини. Мова нерозривно пов'язана з мисленням і є засобом формування думки й свідомості» [3, с. 245]. «Мова є основним засобом спілкування у суспільстві. Існує у вигляді конкретних аспектів мовлення... є засобом формування й закріплення думок у суспільній свідомості, тобто засобом розвитку самої свідомості, її матеріальною основою,... розвивається і змінюється у зв'язку з розвитком трудової діяльності суспільства» [28, с. 519]. «Мова – явище об'єктивне. Її творцем і носієм є народ. Вона єдина для всього народу і спільна для всіх його осіб. Існує і розвивається тільки в

процесі живого спілкування, тому невідривна від мислення» [36, с. 93]. Мова – це система «розумової діяльності, засіб вираження самосвідомості особистості, передавання від покоління до покоління і збереження інформації» [37, с. 130]. І нарешті: «Історичною основою виникнення мови була праця, спільна діяльність людей... Жива мова існує і розвивається лише в процесі її практичного використання. Вона реалізується в мовленні людей» [15, с. 206].

Це далеко не повний перелік висловлювань про мову та про її значення у розвитку як окремої особистості, так і людського суспільства загалом. І цілком природно, закономірно і справедливо стверджував І. Франко, що мовна проблема досить об'ємна за змістом та складна за суттю, і тому, досліджуючи мовні питання у творчості І. Вишенського, він вирішив сконцентрувати зусилля «тільки на деяких увагах». Основні складові Франкових досліджень «язика Вишенського» подані в діалоговій формі в таблиці 3.19.

Вивчаючи особливості мови творів І. Вишенського, І. Франко вказує, що він був меншою мірою залежний від яких-небудь теорій мов, а найбільше використовував мову тих верств населення, серед яких жив. Він добре розумів різницю між мовою церковною і простим «руским язиком народним». Окрім того, І. Франко підкреслює, що «простий, не підкрашений народний язик уважався не тільки у нас чимось непридатним до письма, тим більше, що язиком школи, навіть елементарної, був язик церковний» [8, с. 210]. Саме церковна мова була, на переконання І. Франка, «головною перешкодою скорої і повної націоналізації нашої літератури» на противагу полякам, де латина «викликала в XVI в. свою типову багату літературу на мові народній».

У питаннях мови І. Вишенський не був послідовним. З цього приводу І. Франко пише: «Він розрізняє сей язик (церковний – примітка М. Ш.) від «простого», то єсть народного, і радить православним: «Євангелія і Апостол вь церкви на літергії простым язиком не выворачайте; по літургії же для вырозумьнья людского по просту толкуйте и выкладайте» [8, с. 210-211].

Мова І. Вишенського в оцінці І. Франка [8, с. 207-211]

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді з тексту Франкового твору
1	Яке значення надавав І. Франко мові І. Вишенського?	Лишається нам іще сказати кілька слів про язык Вишенського. Язык сей, без сумніву, заслуговував би на спеціальну монографію, та, не чуючися в силі дати її, ми обмежимось тільки на деяких увагах
2	Яке значення має вивчення мови І. Вишенського?	Студія над языком Вишенського може мати значення особливо з того погляду, що яко чоловік, мало вчений у школах, він щодо языка якнайменше залежний був від яких-небудь теорій, а якнайбільше руководився своїм живим чуттям, повними пригорщами черпаючи з традиції языкової тих кругів, серед котрих жив
3	Чи зрозумів І. Вишенський різницю між мовою церковною і мовою народу?	Він добре почував різницю між языком «словенским», то єсть церковним, спільним тоді всім православним церквам слов'янським, а своїм рідним «простим руским языком» народним. Щоправда, поза ті прикмети – віру і язык поняття народності у нього не виходить
4	Якою мовою говорили селяни, міщани і шляхта?	Правда, селяни, міщани і шляхта говорили языком, доволі близьким до нинішнього народного русько-українського, але скоро доходило до писання, то зараз робилося невеличке <i>qui pro quo</i> (непорозуміння – лат.)
5	Яку мову вважали обов'язковою для письменства?	Наш язык церковний, усвячений уживанням в богослуженні і книгах церковних, а при відповідних модифікаціях доволі зближений до мови народної, хоч і доволі від неї відмінний, уважався в ту пору обов'язковим языком письменства
6	Які знання церковно-слов'янської мови виявив І. Вишенський?	Яку б там не кінчив школу Вишенський, то все-таки з неї разом з умінням читати і писати по-руськи він мусив винести хоч яке-небудь знання церковного языка і разом той погляд, що писати по-руськи значить писати по-церковному або на підставі церковного языка
7	Як розумів народ «церковну» («словенську») мову?	Вишенський не тільки почував, що «словенській» язык є «простий», то не все одно; він знав з досвіду, що простий народ не розуміє «словенського» языка, і для того радить допустити народний язык в проповідь і катехізацію
8	Якою мовою писав свої твори І. Вишенський?	Тут уже згори можна сказати, що позаяк він не вважав своїх писань речами церковними, позаяк писав «для вирозумьня людского», навіть людей неписьменних, то й язык його щонайменше не буде чисто церковний
9	Чи зміг І. Вишенський покинути церковнослов'янську основу?	Вишенський, хоч і черпає повними пригоршнями зі скарбниці языка народного южноруського, то все-таки не може відважитися писати зовсім попросту покинути церковнослов'янську основу

Хоча, І. Вишенський і черпав з народу народної мови, проте нездатний був «попросту покинути церковнослов'янську основу». «Се хитання, – пояснює І. Франко, – між чисто народним і традиційно – церковним напрямом веде його до сикретизму языкового, котрий майже в кожній стрічці, в кожному

реченні може до розпуки довести язикового пуриста, але для історика є безмірно інтересний як образ хаотичного стану, в якому знаходився наш язик в початку своєї літературної кар'єри, виломлюючися з об'ємів церковщини» [8, с. 211]. Таке ставлення І. Вишенського до розв'язання мовної проблеми має об'єктивне підґрунтя, адже кожна особистість формується під впливом тих чинників, які домінують у суспільстві. За цих умов діє принцип: «Змінюється суспільство – змінюються і її члени». Будь-яка людина, а тим більш видатна особистість, не може бути поза суспільством, його розвитком, вона є пасивним чи активним учасником змін, що відбуваються в різних сферах суспільних відносин, у нашому дослідженні – насамперед мовних.

Ці відносини, на наше переконання, є надто простими з так би мовити, першого погляду, однак є надто складними в їх практичній реалізації. Сучасна мовна проблема в Україні і намагання її розв'язати шляхом ухвалення прямолінійних адміністративних рішень на різних ієрархічних рівнях керівництва держави, що супроводжується збуренням у суспільстві, є тому підтвердженням. Ці системи взаємовідносин добре усвідомлював І. Франко, досліджуючи творчість І. Вишенського. Наприкінці закінчення своєї праці «Іван Вишенський і його твори» він цілком резонно ставить питання «Яким же язиком писав сам Вишенський?» і сам відповідає на нього: «Тут же згори можна сказати, що позаяк він не вважав своїх писань речами церковними. Позаяк писав «для вирозум'я людського», навіть для людей неписьменних, то й язик його щонайменше не буде чисто церковним» [8, с. 211].

І. Вишенський творчо підходив до використання мови і це підтверджувало авторитетність і цінність його творів серед народу. З іншого ж боку, вимагало значних зусиль і великих затрат часу для проведення досліджень «язика Вишенського». Саме через ці обставини І. Франко не вивчив повністю цю складову творчості І. Вишенського, залишивши це для майбутніх поколінь. Про це свідчить кінцівка досліджуваного твору про Івана з Вишні, в якій Великий Каменярь значив, що «лишаючи детальне свого боку писательської діяльності Вишенського на інший час» [8, с. 211]. Тепер

Франкові нащадки і не тільки вони, але й інші дослідники, продовжують вивчати те, чого через певні обставини залишилось поза увагою І. Франка.

Підсумовуючи все вищесказане зазначимо, що так написав про І. Вишенського І.Франко в кінці XIX і початку XX століття II-го тисячоліття. А ось як сказали про свого знаменитого земляка Івана з Вишні його нащадки уже на початку III-го тисячоліття: «Вишенський Іван – письменник-полеміст, аскет, першопрохідник на терені публіцистики, автор послань і трактатів, які мали великий резонанс у XVI ст. і слугували взірцем полемічної літератури для багатьох поколінь» [17,с. 380]. Ці слова взяті із Золотої книги української еліти, куди занесено його безсмертне ім'я. Порівнюючи пророчі висловлювання І. Франка і твердження сучасного покоління про діяльність І. Вишенського, можна з упевненістю сказати, що нащадки цінують його творчу спадщину та зберігають пам'ять про нього й нині. Так, на наше переконання, робитимуть і майбутні покоління українців.

На завершення цієї праці ще раз згадаємо видання «Вони змінили світ» і зазначимо, що І. Франко також віднесений до людей, які змінили світ, і йому теж приділено певну увагу в цій книзі. Так, зокрема, про нього сказано: «Літературна діяльність Франка – його твори, рецензії, статті, листи тощо склали понад 100 томів. Великий його внесок і в розвиток жанру соціально-філософської поеми – «Смерть Каїна» (1899), «Іван Вишенський» (1900), «Мойсей» (1905)» [18, с. 669]. Отже, поема «Іван Вишенський» займає чільне місце в його творчості. При цьому варто зауважити, що до 130-річчя з дня народження Великого Каменяря було надруковано 50 томів його праць, а за період незалежної України побачили світ лише декілька його книг. А коли опублікують весь його творчий доробок понад 100 томів, відомо, напевно, одному Всевишньому. І вже є українська влада, про яку І. Франко мріяв і особисто доклав чимало зусиль у закладення основ державності України, і бажання в нашого керівництва інколи з'являються, навіть дехто виголошує певні запевнення щодо друкування його творів, однак відчутних результатів немає і невідомо, коли будуть. Безумовно, якщо буде надруковано все, що

залишив нам Великий Каменяр, то ми зможемо відтворити ще не одну цінну сторінку нашої історії, а в ній – імена видатних особистостей, що її творили. Можливо, і про І. Вишенського зможемо ззнатися більше, ніж знаємо зараз, та доповнити цю публікацію новими матеріалами про його життя та діяльність.

Враховуючи вищесказане щодо цінності творчої спадщини І. Вишенського для сучасних і прийдешніх поколінь українців, варто звернути увагу на ще один важливий напрям його діяльності. Це, перш за все, вміння творчо підходити до викладу своїх учень, думок, поглядів на ті чи ті сфери суспільних відносин. Зокрема, заслуговують на особливу увагу цінні висловлювання І. Франка, який зазначав щодо І. Вишенського: «як гарно і розумно писав він до простих письменних людей, міських та сільських священиків і братчиків, поучуючи їх, як мають з пожитком відчитувати книжки або письма перед своїми парафіянами» [13, с. 428]. Великий Каменяр порівнював це зі станом наших перших читалень, коли непоодиноким були випадки, що в цьому громадському закладі була тільки одна письменна людина, здебільшого це представники духовенства (священик або дяк), а всі інші – неписьменні. У таких випадках прості люди були слухачами, а не читачами, хоча заклад називався читальним. Через це І. Франко цілком справедливо стверджував, що «сей письменний повинен був не тільки читати, але також пояснити людям прочитане» [13, с. 428].

Отже, що ж радив І. Вишенський письменним людям, які були задіяні в навчанні простого люду? І. Франко, даючи відповіді на це та інші питання, використав досить об'ємний і водночас стислий матеріал, який був наведений у невеличкій інструкції І. Вишенського. Ми використали цей текст, опрацювали за відповідною методикою і одержані результати в діалоговій формі подали в таблиці 3.20. Отже, викладаючи і конкретизуючи вимоги до тих людей, що навчають простий люд, І. Вишенський радив щоб:

– «почитатель був тямущий у читанню, біглий і бистрозорий». Окрім того, щоб він не повторював одне і те ж по декілька разів, а матеріал, щоб

подавав зрозуміло, поступово й доступно. Кожна особа, яка доводить певну інформацію до людей, повинна досконало володіти нею, проявляти мистецтво у використанні її з передбаченою метою, зокрема в доступних формах доводити до тих, хто її потребує;

Таблиця 3.20

Поради І. Вишенського щодо особливостей навчання людей [13, с. 428]

№ п/п	Питання, сформульовані нами	Відповіді з тексту Франкового твору
1	Що радив І. Вишенський у своїй інструкції тим, хто навчає?	Поперед усього, – пише Вишенський у своїй невеличкій інструкції, поставленій на чолі dokonаної ним самим неповної збірки його писань, – нехай буде прочитатель тямущий, у читанню біглий і бистрозорий
2	Що повинен і чого не повинен робити той, хто навчає?	Нехай не повторюється і не зупиняється на одній речі по два або по три рази, але в міру, рівно нехай поступає слово за словом за стежкою того, що написано
3	Як слід враховувати коми і крапки в тексті?	Нехай на зап'ятих (протинках) зупиняється трохи, на точках більше, а пройшовши дві, або три, або кілька може захопити точок, а особливо, де би кінчився зміст речення, там нехай духом відпочиває, віддихає і постоює, а то для того, аби простим і неписьменним слухачам ясне і зрозуміле було значення того, що написано
4	Як ставитись під час читання до німечних людей?	Не обтяжувати слуху німечних людей довшим читанням, але власне 30 або трохи більше карток прочитати і на тім скінчити
5	Що слід робити далі?	Заложивши закладку, проси слухачів на другий поранок на такий самий празник і бенкет духовний, і так поранок за поранком проходячи, аж доки не скінчиш усеї книжки
6	Коли доцільно проводити навчання?	Зібравши докупи братію православних до школи рано, по проспання ночі, поки ще світовий шум, тривога і турбота не наляже на здорову і свіжу думку і не перетягне її до земних клопотів, і доки ще живіт не навантажений стравами, тоді треба читати
7	Що необхідно робити під час навчання і після його закінчення?	А зібраних проси, щоб хто зачав слухати здорові та тверезі думки, написані в письмі, той дослухував і до кінця, а що з сього скористають, се, думаю, пізнають самі з досвіду, коли добре вислухають

– звертати увагу на наявність розділових знаків, зупинятися на них, особливу увагу звертати на закінчення речення. Це необхідно для того, щоб дещо відпочити, набратися сил і викласти матеріали так, «аби простим і неписьменним слухачам ясне і зрозуміле було значення того, що написано». Тобто, щоб праця учителя не пропала даремно, а дала б певні результати;

– враховувати склад людей, особливої уваги приділяючи німцям людям. Так, зокрема, їх не слід переобтяжувати читанням. Для цього рекомендується прочитувати «30 або трохи більше карток» (сторінок). Інший методичний прийом полягає в тому, що матеріал слід повторювати наступного дня і так проводити день за днем («поранок за поранком»), «аж доки не скінчиш усієї книжки». Виклад матеріалу проводити поступово і постійно протягом усього періоду навчання;

– заняття бажано проводити зранку, зразу після сну. І дійсно, тодішній досвід і сучасна практика навчання свідчить, що краще навчальний матеріал сприймають і засвоюють ті, хто вчиться саме вранці. Це є своєрідною аксіомою усіх навчань у будь-які історичні періоди і на будь-яких територіях світового простору;

– звернути увагу на прикінцеві поради автора, який цілком слушно зауважує, що хто добре слухає «здорові і тверезі думки» і дослуховує їх до кінця, то може скористатися ними у своїх діях. Добре засвоєні знання, зазвичай завжди дають користь тим, хто ними володіє. Кожен із нас усвідомлює важливість цих тверджень.

Ми подали матеріал з «невеличкої інструкції» І. Вишенського у формі таблиці і детально проаналізували його для того, щоб усвідомити, наскільки професійним педагогом був її автор. І нинішньому поколінню викладачів та вчителів корисно дослухатися до порад нашого знаменитого земляка, афонського аскета, письменника родом із м. Судова Вишня, щоб удосконалювати власну педагогічну майстерність.

Література

1. Українська радянська енциклопедія. Том 2. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1960. – 576 с.
2. Український радянський енциклопедичний словник. У трьох томах. – Том 1. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1966. – 856 с.
3. Мала філологічна енциклопедія / [Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.
4. Українська економічна думка: Хрестоматія / [Упоряд. С.М. Злупко]. – К.: Знання, 2007. – 694 с.
5. Вишенський І. Книжка. Твори / І. Вишенський. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1959. – С. 82-90.
6. Злупко С. Українська економічна думка в персоналіях: Текст лекцій / С. Злупко. – Л., 1994. – С.4-14.
7. Малая советская энциклопедия / [Главный редактор Б.А. Введенский]. Третье издание. Т.2. – М.: Государственное научное издательство «Большая советская энциклопедия», 1958. – 1277 с.
8. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т. 30. – К.: Наукова думка, 1981. – 720 с.
9. Довідник з історії України (А-Я): Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. / [за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста]. – 2-е видання, доопр. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
10. Українська радянська енциклопедія. Том 10. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1962. – 576 с.
11. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т. 27. – К.: Наукова думка, 1980. – 464 с.
12. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т. 29. – К.: Наукова думка, 1981. – 664 с.

13. Франко І. Зібрання творів у двадцяти томах / І. Франко. – Т. 16. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1955. – 468 с.
14. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
15. Психологічна енциклопедія / [автор – упорядник О. М. Степанов]. – К.: «Академвидав», 2006. – 424 с.
16. Українська радянська енциклопедія. – Т. 8. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1962. – 576 с.
17. Золота книга української еліти / інформаційно-іміджевий альманах у 6 томах. – Т.1. – К.: Євроімідж, 2001. – 576 с.
18. Вони змінили світ / [уклад І.Ю. Левашова]. – Донецьк: ТОВ «Глорія Трейд», 2011. – 704 с.
19. Франко І. Твори в двадцяти томах. / І. Франко. – Том XVIII. Літературно-критичні статті. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1955. – 560 с.
20. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / [За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського]. – Х.: ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
21. Психологічний словник / [За ред. член – кор. АПН СРСР В.І. Войтка]. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
22. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т.44, кн. 1. Економічні праці (1878 - 1887). – К.: Наукова думка, 1984. – 695 с.
23. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т. 44, кн. 2. Економічні праці (1888 - 1907). – К.: Наукова думка, 1985. – 768 с.
24. Українська радянська енциклопедія. Т. 7 – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1962. – 576 с.
25. Україна: хронологія розвитку. – Том 4. – К.: Кріон, 2009. – 864 с.
26. Франко І. Твори в двадцяти томах. / І. Франко – Том XIX. Філософські, економічні та історичні статті. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – 804 с.

27. Український радянський енциклопедичний словник. У 3-х Т.3. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. – 856 с.
28. Український радянський енциклопедичний словник. У 3-х. Т.2. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. – 856 с.
29. Українська радянська енциклопедія. Т. 14. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1963. – 592 с.
30. Кралюк П. Сильні та одинокі. Роман / Петро Кралюк. – К: Ярославів Вал, 2001. – 280 с.
31. Анна Франко-Ключко. Для тебе, тату / А. Франко-Ключко. – К.: Ярославів Вал, 2010. – 573 с.
32. Українська радянська енциклопедія. – Т. – 10. Видання друге. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1983. – 544 с.
33. Франко И. Избранные сочинения / [Перевод с украинского под редакцией М.Ф. Рыльского и Б.А. Турганова]. / И. Франко. – Том V. Статьи о литературе. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1951. – 514 с.
34. Франко И. Сочинения в десяти томах. / И. Франко. – Т. 9. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1959. – 632 с.
35. Українська радянська енциклопедія. – Т. 5 – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1961. – 560 с.
36. Психологічний словник / За ред. член-кор. АПН СРСР. В.І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
37. Шепітько В.Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). За ред. акад. НАН України В.Я Тація. / В.Ю. Шепітько. – К.: Харків: «Право», 2001. – 560 с.
38. Українська радянська енциклопедія. Т.6. – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1961. – 576 с.
39. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. / Я.Д. Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 1966. – 252 с.

40. Музичишин А. Сім чудес Львова. Фотоальбом / А.Музичишин, Р. Різник. – Львів: Видавництво «Агема». – 119 с.

41. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах // І. Франко/ – Т.41. Літературно-критичні праці (1890 - 1916). – К.: Наукова думка, 1984. – 622 с.

42. Львів. Історичні нариси/ Упоряд.: Ярослав Саєвич, Феодосій Стеблій, Микола Литвин. – Львів, 1996. – 648 с.

43. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах // І. Франко. – Т. 46, книга 2. Історичні праці (1891 - 1897). – К.: Наукова думка, 1986. – 439 с.

Вишенський І. Книжка

Вельможним їхнім милостям панам арцибіскупу Михайлу і біскупам Потію, Кирилу, Леонтію, Дионісію та Григорку(58). Іоанн, Чернець з Вишні, від святої Афонської гори сердечно вам зичить, щоб була послана вам з неба пам'ять покаяння, страх гесни й майбутнього суду від всевидячого ока троїчного божества, отця, і сина, і святого духа

Звіdomляю вашим милостям, що до мене дійшло вашого подвигу (труду, ревності і старання) писання, назване "Оборона згоди з латинським костьолом та вірою, що Риму служить", грубо збите від руського народу вами, старателями й будівничими тієї згаданої згоди. Побачивши те, вельми почудувався я не простим, малим подивом, але великим здивуванням та жахом, розмірковуючи сам собі в затворі, в темниці безмовності сидячи: як це воно і звідкіля б ваші милості могли досягти такої ласки, дару, блаженства і святості? Те я частково знаю, що ви таких почестей і благодаті з високості ніколи не шукали, ані просили. І сліду скорбного Христового не топтали, і мандрівок до горнього Єрусалима через заняття розумною молитвою не творили, а отак знагла, без жодної заслуги перед богом смієте собі привласнювати оту гідність, шляхетність і достойність дару (так, начебто це запевне йде від небесного одкровення) і, еднаючи ту згоду, таїнство віри зміщуєте і споюєте з безвір'ям. Коли ви звикли дотримувати і заживати звичаю влади панської, царської чи королівської, то дигнітарство [дигнітарство = сан, сановитість] і начальство нікому даремно не дають і титул не вивишають, а лише за заслуги, честь, поки того угодник добре не заслужить. Це ми маємо розуміти так само і щодо небесних дарів, які йдуть од божества: вони також даються не без заслуг і законного порядку. Подивувавшись із того достатньо, щоб і на бога огудної думки не піднести і, вам по простоті своїй правду мовлячи, не согрішити, пішов я шукати євангельського сліду, що приводить до пізнання явного, яким такі справи, таємниці вічного життя відкриваються, як саме подано їх од бога і як вони

мають відправлятися. А коли б інакше, а не в той спосіб хтось хотів би хвалитися досягненням того дару і вірою управляти, такого божественне Євангеліє називає слугою антихристовим і його таємним помічником. А який він є, отой слід, що до цілі того дару приводить (пильно прошу, послушайте!), хочу показати вам не викрутами прокурацької фантазії, а самими вустами Христа, бога нашого, які промовляють зі святого Євангелія! Це чиню не задля похвали виграшу в диспуті (як мирська мудрість звикла визначати), але для мого спасіння й вашого, про яке, знає бог, я турбуюся так само, як і про своє.

Відомість ту відкриваю вам короткими словами. Тим, котрі хочуть досягти того дару і йдуть від миру вслід за богом, началом є п'ять таких ступнів. Перший: віра, хрещена в ім'я отця, і сина, і святого духа. Другий: при вірі виконувати узаконені заповіді, проголошені від господя, коли послав після воскресіння учнів на проповідь, кажучи: "Тож ідіть і навчіть усі народи, хрестячи їх в ім'я отця, і сина, і святого духа"(59), і більше того, учачи їх зберігати все, що "я вам об'явив"(60). Третій: хрест Христовий на рам'я взяти і душею своєю в світі цім відректися, як казав господь: "Коли хоче хто йти вслід за мною – хай зречеться самого себе і хай візьме свого хреста та й іде вслід за мною"(61), і більше того: "Хто ж ненавидить душу свою на цім світі – збереже її у вічне життя"(62). Четвертий: дім, село, маєтки, родацтво і мирських друзів відкинути, як казав господь: "І кожен, хто за ймення мое кине дім, чи братів, чи сестер або батька, чи матір, чи діти, чи землі – той багатократно одержить і успадкує вічне життя"(63). І більше того: "Хто більш, як мене, любить батька чи матір, той мене недостойний"(64). П'ятий: конечно убогість, як казав господь: "Коли хочеш бути досконалим, піди, продай добра свої та й убогим роздай – і матимеш скарб ти на небі. По тому приходь та йди вслід за мною"(65). В тому конечному зубожінні учні, йдучи за Христом, ще не могли осягти таїнства віри і зрозуміти Христові притчі, через це приходять і питають господя. "Чому, – кажуть, – у притчах розмовляєш з народом такою мовою, в якій ми осягнути сокровенного розуму не можемо?"(66) Відповідаючи їм, Ісус сказав: "Вам-бо дано відати

таємниці царства небесного, тобто тим, що оголили думку свою від мирських справ і пішли вслід за мною, а мирським я говорю ще притчами і непрямую мовою, тобто прикритою повістьми. А чому це? А тому, що не вмістять духовного розуму та й не тільки мирські не вмістять, але й ви, о учні, котрі пішли за мною вслід, воліли понести конечну убогість і доходите, простуючи за мною вслід, до страстей моїх, а таїнства віри вмістити не можете. Багато маю, – каже, – говорити вам, але тепер того не можете носити; коли ж прийде утішитель, його я вам хочу послати від отця, той вам відкрив повне знання моїх справ"(67). Отже, після воскресіння відкриється їм уміння розуміти писання закону, пророків та псалмів, які вістять про нього, а поки що таїнства віри вмістити не можуть. Отже, ще й більше каже їм: "А ви позостаньтеся в місті [у місті Єрусалимі], аж доки зодягнетесь силєюю з висоти"(68). І вже сам на небеса відходить, а духа святого в урочий час посилає до апостолів. Приймавши духа святого, всі відають уже все, і безпечно проповідують таїнство віри, і управляють, приводячи з невір'я до віри, людським спасінням.

Пастирі й учителі вселенської нашої православної віри, святі отці, цей слід відчувши, тим самим способом увійшли в священничий стан і узаконили, як іншим у нього входити, – про це Дионісій Ареопагіт(69) достатньо пише, даючи знати, що не досить тільки виконати ті п'ять ступенів, які після бога вийшли і які я вище перечислив. Той, що з неба від духа святого не посвячений, не може бути істинним, законним священником і достатнім знавцем таїнства віри. А коли того таїнства вмістити не може, як же такий сміє важитися управляти вірою? Явно є, що таке зухвальство богопротивне, що воно овоч, воля і діло антихристового плоду. Так само порядок Дионісій Ареопагіт описав. Після того п'ятого ступеня, тобто конечного убозтва, тому, хто хоче священство осягнути й зрозуміти таїнство віри, не можна інакше, – каже, – як тільки спершу належить йому очиститись; очистившись же, просвітитись; просвітившись же, установитись – про що читай Дионісія Ареопагіта "Про священоначалля" і побачиш, що мовлю правду.

На тому ставши, спитав би я вас, котрі згоду віри зв'язуєте, що воно таке – ступінь установлення, про який казав Дионісій? Але знаю, що не тільки не можете відповісти мені про те, як установлюється ступінь, але не відаю, чи хоч би ви прочитали коли самі голі слова, сказані Дионісієм у його книзі. Спитав би вас, що воно є – просвіта, але знаю, що й нявкнути мені у відповідь не зможете. Спитав би вас: що воно є – труд очищення, але знаю, що вам, те й не снилося. Як же ви можете знати явні, втілені, як годиться, в образі, ступені наближення до небесного бога? І не тільки ви не знаєте, але й ваші папи та ісусоогудники, що їх звать єзуїти, про те ані писнути, щоб з'ясувати, не можуть. А чому? Тому, що ті поганські догмати (Арістотелів, Платонів та інших), супротивні Ісусовій простоті, Петровій вірі, Іоанновій чистоті, Якововій беззлобності та нелукавості інших апостолів, не тільки не можуть умістити, але й зрозуміти. І не тільки про порядки міри, що приводять до благодаті духа святого, не зможете мені відповісти, коли вас запитаю, але й соромитися будете, коли я спитаю, чи виконуете ви ті п'ять тілесно узаконених ступенів. Однак я вас запитаю, хоч ви на мене за правду жаль матимете, – прагну я ліпше богу і правді його в тому догодити, аніж вашій смертній ласці.

Покажіть, отже, мені ви, котрі згоду в'яжете, чи котрийсь із вас отой перший ступінь сам собою виконав і чи перебуває у вірі, заснованій на непорушному фундаменті, з виконаними заповідями? Чи не ваші милості лихими справами розорили спершу віру? Чи не ваші милості розпустили в собі джерело похотей через прагнення здирства грошового і мирського достатку і насититися ніяк не можете, а ще більшим голодом та спрагою похворіли, прагнучи світських достатків? Покажіть же мені о ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас, будучи в мирському житті, виконав оті шість заповідей, узаконених Христом: тобто чи голодних нагодував, чи спраглих напоїв, чи мандрівних людей прихистив, чи голих одягнув, чи хворим послужив, чи темничників навідував? Чи не ваші милості ті шість заповідей

не тільки потоптали в мирському чині, але й нині, начебто в духовнім перебуваючи, постійно топчете!

Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ божий, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогодування подане від благочестивих християн грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуєтеся, їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите; пиво трояковиборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева, самі і з гістьми своїми пересичуєтеся, а сироти церковні голодні і спрагли, а бідні піддані у своїй неволі річної потреби не можуть задовольнити, з дітьми у скруті, їжу собі уймають, боячись, що їм хліба до наступного врожаю не вистачить.

Чи котрийсь із вас завів у дім страннього, прихистив, задовольнив, ноги по-авраамському мандрівній людині помив? Чи не ваші милості, котрі самі нібито в духовному чині, странніх огуджуєте, ганьбите, обмовляєте, ненавидите, лихословите, оббріхуєте? А що з'явилося з тих вуст, котрі в'яжуть сморідну згоду, – вони таким духом огуджували, кажучи: "А що вони, оті патріархи чи грецькі владики? Жебраки, волоцюги, облудники!"(70) Ось бачите, як ви розумієте гостинність для странніх.

Чи було, що ви одягали голих? Чи не ваші милості самі оголюєте: з обори коні, воли, вівці у бідних підданих забираєте; податки грошові, податки поту й труду від них витягуєте; із них з живого лупите, оголюєте, мучите, морите, гоните до ком'яг та шкут, не зважаючи на час: взимку і влітку, в негоду, а самі, як ідоли, на одному місці сидите або, коли й трапиться перенести на інше місце того ідолотворного трупа, безскорбно переносите його на колісках, так наче ви вдома сидите. А бідні піддані і день і ніч на вас трудяться й мучаться, ви ж бо, їхню кров, силу, працю і старання висмоктавши і починивши голими в оборі та коморі, ваших вирванців, що ступають перед вами, фалюндишами, утрфинами і каразіями [фалюндиші, утрфини – сорти сукна; каразія (кармазин) – сукно червоного кольору]

одягаєте, щоб красним виглядом тих слуг око наситити, а ті бідні піддані простої доброї серм'яжки не мають, щоб покрити голизну. Ви з їхнього поту мішки повно напихаєте грішми золотими, талярами, півталярами, ортами, четвертаками, потрійними [орт – четверта частина таляра; четвертак, потрійник – четверта і третя частина таляра] суми докладаєте, шукаєте в шкатулах місця, де б котрій особі з тих згаданих грошей гідно було б спочивати, а тії бідолахи шеляга, за що солі купити, не мають.

Чи було, що ви хворим послужили? Чи не ваші милості самі чините хворих із здорових: б'єте, мучите і забуваєте? Пошкреби тільки свою лису голівку, ксьондзе біскупе луцький(71), скільки ти за свого священства живих мертвими до бога послав, одних січеною, других водотопною, третіх вогнепальною смертю вигнав із цього життя? Я думаю, що пам'ятаєш, ваша милість, усіх тих, якщо захочеш покаянну правду на сповіді виригнути? Згадай-но Пилипа, маляра багатогрошового! Куди ті рум'яні золоті після його невольної смерті подівалися, в чиєму нині сидять ув'язненні?

Чи ж було, що ви в'язнів у темницях навідували? Чи не ваші милості в темниці за правду зачиняєте і даєте терпіти біди християнським людям? Чи не ваші милості й Никифора(72) добре навідали і в темницю зачинити його подбали, щоб безпечно при неправді панувати і не мати з його вуст викриття за своє відступництво зі своїм папою? Але знайте і таке: коли навіть людський язик замовкне, та глядач згори бачить тих, що внизу, – уздрите ви все своє теперішнє тоді, коли, виконавши таїнство цього життя, відійдете в країну майбутнього віку. Тоді все те вам відкриється, чого нині не можете обмацати й побачити через окрадення сліпоти світу цього і його слави.

Але тепер не маю місця, щоб цим бавити час, хочу лишень, ідучи шляхом повісті, вивершити й наявне показати річ щодо ступенів євангельських, як ви самі від себе відкинули їх і потоптали.

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас світу відрікся, хрест Христовий узяв на рамено і душу свою в цьому житті зненавидів? Чи не ваші милості в собі нині виявляєте велику помпу й таїнство свавільного

життя віку цього, більші достатки в так званому духовному, ніж у мирському чині, вхопили, до слави й багатства дорвалися, чого в мирському чині не мали – товщаєте, годуєте, харчуєте, насичуєте черево розкішними наїдками, улещуєте горлянку смачнішими кусами, усолоджуєте, смакуєте, мажете, собі пригоджаєте і в усьому виконуєте похитливу волю?

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи котрийсь із вас покинув дім, села, маєтки, майно, родичів і мирське життя заради господи? Чи не ваші милості для того й до біскупства докопалися, щоб знайти у божій церкві більше маєтків, майна, грошових скарбів та прибутків, слуг лічбою подвійною і потрійною, ніж мали їх спершу, славою віку цього коронуєтеся, плаваєте, як у маслі, в безпечальних та розкішних достатках, дочок обвіновуєте багатим біскупським віном, робите зятів пишногордими панамі і забагатіли церковним, сирітським, убогих і тих, що сліду Христового тримаються, добром своїх підлеглих; титули тим зятям найславніші у світі цьому подавали: від війських на підкоморих, від підкоморих на суддів, від суддів на каштелянів, від каштелянів на старост, від старост на воєвод перевертаєте!

Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, чи хтось із вас виконав той кінцевий ступінь Петрового слова: "От усе ми покинули та й пішли за тобою слідом, що ж нам буде за це?"(73) – те він сказав, почувши від учителя, що нелегко багатим увійти у царство небесне. А чи не ваші, милості більше тепер маєте, ніж мали спершу, і стали багатшими й пишнішими, аніж спершу були? А коли неправду кажу, відвалімо той надгробний камінь і уздрімо увіч все життя ваше попереднє в мирському стані, а нині в так званому духовному: хто ким на початку був і що мав, а ким є тепер і що має.

Почну ж від славніших у мирі. Спершу його милість каштелян Патеї, хоч і досяг каштелянського титулу, але тільки чотирьох слуг за собою волочив, а в одежі барви, які тільки міг, уживав, а тепер, коли став біскупом, то має слуг більше десяти, а барви має ціною дорожчі й пишніші. Так само і його милість архібіскуп, коли був простим Рогозиною, не знаю, чи міг

утримати в себе на службі й двох слуг, а нині їх у нього більше десяти, а барвами однаковий з першим. Так само й Кирило, коли простим попом був, тільки дячка за собою волочив, котрому платив пирогами з храмового свята, а тепер, коли біскупом став, доганяє і слугами, й барвами перших. Так само й холмський(74), коли жив у Луцьку, Саксоном і Майдебурським правом годував своє черево(75), а нині, коли біскупом став, напевне, надбав собі й слуг. Так само й Григорко, коли дворянином Рогозиним був, то й хлопчика не мав, а нині й той тепер, коли біскупом став, у череві ширший, горлом ласолюбніший, у помислах заноситься, в достатку багатший, а слугами задоволеніший. А пінського(76) в попередньому житті я не знав, але за теперішнім увіч видно, що й він, як інші, бо так само бачу: він не в слід Христа, а в слід світу цього мандрує, як і всі вищеперечислені.

Отож запитаю вас при цьому на докінчення тих п'яти ступенів. Покажіть мені ви, котрі згоду в'яжете, як це ви удостоїлися управляти вірою, коли плоди віри самі від себе розорили, а саму віру обезчестили й наругу над нею вчинили? Чи не бачите, нікчемні мудреці, того, що сказав Христос: "Так ото й кожен із вас, який не зречеться усього, що має, не може бути учнем моїм"(77). А коли не може бути його учнем, як же він може пізнати таїнство віри? А коли таїнство віри пізнати не може, як же цією вірою управляти сміє? Чи не бачите ви, котрі згоду в'яжете, віру вас самих, адже у воскресіння мертвих не віруєте! Чи ж не бачите вашу сміливість, адже у прірву впали! Чи не бачите вашу сліпоту, адже в погибель світолюбства погрузли! Чи не бачите вашу премудрість, адже у звабах цього віку потонули! Чи не бачите ваш подвиг, труд, ревність і старання, адже за благами теперішнього віку гонитеся, а майбутнього пам'ять, тепло, страх та боязнь погубили!

Але, о возлюбленії, віруйте, віруйте, адже буде суд і страшний суд. І такий страшний, як і нині, коли б вам сердечні очі відкрилися, і жахнувшись од видіння страшного судді, тікали б ви голі, як мати вас народила, од тих біскупств, від титулу того й санів тих, котрі здобули ви собі в Римі, й усе те за шматину чи віхоть не оціниться. Але що ж, коли вмістити світ, і його

любов, і його державця вам не попустить? Отож я вас із повинності своєї християнської застерігаю, нагадую, молю, прошу і в ноги вам кланяюся: тікайте в Сігор із Содоми, щоб сірка й вогонь геєнський у тім невір'ї вас не спостигли, біжіть на покаєння, доки час віку вашого вам триває – по смерті – бо покаєння не знайдете! Коли ж не можете показати велике покаєння подвигу принаймні дух свій у православній вірі спустіть і вже не від усіх частин бога відпадете.

Правду-бо вам кажу, правду, коли не покаєтесь і справдешнім помислом, серцем і душею не повернетесь у православ'я, то будете в геєнському вічному вогні разом з вашими папами клекотіти й кипіти, від якого вас хай би порятував син бога живого, який прийшов у світ спасти грішників. Амінь.

О возлюблені! Коли б то виділи ви і відали того диявола, розумного борителя, котрому підпали під царство, знаю, що ви не дбали б про честь папину й королівську і, жодного любодійного роду в цьому віці не соромлячись, відразу б повернулися, як добрі й мужні воїни, до благочестя. Це ж бо є хороброго війна: впасти у спокусу, укріпитися і стати на своєму місці. Але не бачите і не відаєте, який є той диявол і як він уловлює, зваблює, перехитряє і зводить із рятівного шляху! Чому ви, знаючи про це, соромитеся повернутись у своє достоїнство благочестивої віри? Чи не більший буде сором на вселенському позорищі перед тисячами тисяч ангелів, архангелів, начал, влад, престолів, господств, сил, херувимів та серафимів, так само і ества людського – патріархів, пророків, апостолів, мучеників, преподобних, праведних і всіх, хто належно богові вгодив, перед котрими всіма все наше сподіяне і таємне відкриється і чинитиметься сором вічного безчестя? Тамтого сорому нам треба боятися, і нині покаятися, щоб не бути за безпліддя нашого нинішнього життя поставленими перед тим страшним і нелицемірним суддею. Там-бо не тільки вам, але й собі папа й король помогти не зможуть, а нарівні з усіма іншими, з найубогішими, постануть голі і за діла свої приймуть або славу, або ж безчестя вічне. То чому їх

соромитеся і через той сором хочете відпасти (і лиця господа нашого не видіти) від царства божого? "Бо хто буде мене, – каже, – та моєї науки соромитися в роді цім перелюбнім та грішнім, того посоромиться також син людський, як прийде у славі свого отця з ангелами святими"(78). Я тільки з повинності своєї і любові християнської, що знаю, те вам відкриваю і утаїти від вас не хочу. Вам же послухати й сотворити вільно – як хочете, так і творіть, маєте свою волю і свою владу.

Це я сказав вам тільки щодо назви вашої книги про саме слово "згода", ксьондзи біскупи, показуючи, як не повинні, не можуть і не будуть управляти вірою мирські байкотворці, статутного, прокурацького, каштелянського, надутого, сварливого і тілесного мудрування розуми. І коли б за допомогою Веліара від тих піклувальників щось і почало в малому часі зшиватися в цих речах, однак скоро знову розірветься і до решти щезне – не лише сама згода, але і єднальники згоди пропадуть і згинуть із пам'яттю своєю. Так трапилося і з тим баламутом мудрим Ісидором(79) (суєтногонцем мирської слави), якого ваші милості стали наслідувати і якого у своїх книжках вихваляєте. А його згода, ним грубо збита, мимоволі мусила розвалитися. А чому? Тому, що основи премудрості святого духу не мала, а без цього фундаменту клітка мусить розвалитися від будь-якого вітерця. І той-таки відтак Ісидор, мабуть, як і ваші милості, бігав до Риму по сак [сак = мішок, торба]. Але про те розводитися багато не хочу. Одна й та сама була в того Ісидора плотська мудрість, що і ваші милості прихилила до марної славиці цього світу, на гору високодумності попхнула й винесла. І тієї ж честі й достоїнності він був, як і ваші милості, і таким же безплідним життям жив, як і ваші милості, і так само своїх собі й віку цього шукав, а не Ісуса Христа, і гнався, як і ваші милості, і ту ж плату за свій подвиг прийме у пеклі, як і ваші милості прийняти хочете, коли не покається і не повернетесь якнайшвидше у благочестя, з якого випали.

А щодо інших прокурацьких байок, виголошених у ваших книжках, князі-біскупи, то я вправлятися в байках, вам відповідаючи, не хочу. Бо як

тільки проглянув те ваше писання, зараз-таки пізнав словесну, а не божу мудрість ваших милостей; зараз-таки пізнав учителя фантазій ваших милостей, світолюбця, а не світоненависника Христа; зараз-таки пізнав майстра ваших милостей – славолюбця, а не обезчещеного Христа; зараз-таки пізнав ректора ваших милостей – саколюбця, селолубця, золото – і сріблолубця, а не убогого сіромаху, бездомника, який не мав і голови де прихилити, – Христа.

А тому, бачачи, що ваші милості ту гру скачете, якої ноту на дудці диявол вашим милостям заграє, відповідати на байки не хочу; не хочу бачити танцевідця, змію зваби, за якою ваші милості йдете слідом і ведете крок; не хочу вправляти дух чистого мудрування у смердячій забаві світського словесного змагання. Однак вибравши деякі артикули, вашими милостями супротиборно й огудно висловлені на православних і виригнені гордим духом на бога, поставивши їх поруч на своєму місці, кожен пункт окремо, запитуватиму ваші милості й хочу вам показати, як той дух заразливий, вами виречений, вилетів із пекельної прірви і смердить пеклом, і в пеклі гніздо має, там спочиває й живе і довіку житиме, коли не покається.

Артикули тих, хто грубо збиває згоду віри

1. У римському костьолі біскупи не питають своїх овечок, що вони думають про переміни і їхні вимисли, які вносяться в костьол, але що постановлять, того наказують своїм овечкам дотримувати, а вони й слухають пастирів своїх – так би мало бути і в Русі.

2. Дурні й безчесні патріархи нічого славного й позиточного, приїжджаючи, в цій землі не чинять, як Ієремія учинив(80), тільки хлопів простих, шевців, сидельників та кожум'як вище єпископів поставив і увесь порядок церковний від духовенства віднявши, дав у владу світським людям, чим велике учинив приниження єпископській владі.

3. Воліли від невільника до пана, від страждальців-патріархів відірвавшись, до вільного й нікому не підвладного папи пристати.

4. То не чудо сталося, коли з вина вода учинилась у згодній службі папа римської віри, яку він одправляв на престолі православної віри, але це так сталося через помилку й випадок.

На ті чотири артикули дух благочестя не дозволив мені мовчати, і це тому, що в них криється огуда на бога, яку я хочу світлом правди оголити й наочно всім показати, бо та огуда є курва й розпутниця, а не цнотлива дівиця й панна. А інші байки тілесного блюзнірства й мирського мудрування, виблекотані в тій книжці, перетерплю і за ніщо вважатиму й матиму, бо язик те плів, що йому дух лукавий шептав, а не що наставляла йому думка чистого розмислу, який плине від розумного єства божого образу. Тому інші самохвальства, самозвеличення й випинання себе князів-біскупів з їхнім папою перенесу без відповіді на рамені терпіння, не дивуючись на їхнє самохвальство за простою приповідкою нашої братії росів, коли мовлять. "Кожна, – кажуть, – лиска свій хвіст хвалить"; і ще: "Тее, – каже, – говорить, що любить і оком голубить"; і ще: "Про те повчає, за чим уганяє" – як би те жадане міг би ухопити. І ще один зі святих каже: "Що в нутрі осідає, – мовить, – те язик вивергає". Так само й ваші милості, ксьондзи біскупи, те славите у своєму писанні, що злюбили й чому поклонилися, а те ви гудите, від чого відбігли і що зненавиділи – це все виносите ви зі сховку свого, що в тайник серця поклали і вмістили. Ту пісню козлогласно співаєте, ноту якої вивчили і нині вчите. Отож я тому огудному писанню, од вас вигаданому на вірних православної віри, нітрохи не дивуюся, згоджуючись із одним із святих. Прийшов був до нього один брат і зчудовано каже: "Чи не чув ти, чесний отче, як один брат у такий і такий гріх упав?" Відповів йому святий отець: "Не чудуйся, – каже, – друже милий, падінню не чудуйся, але радніше і більше чудуйся, коли хто може з гріха встати, чудуйся тому, – каже, – великим чудом, хто може із тенет сильцевих і плетива гріховного виплестися й вимотатися".

Отож і я не чудуюся, ваші милості ксьондзи біскупи, наклепам, огуді, безчестю й брехні, яку ви зводите на благочестя. Але більше б я почудувався,

коли б міг почути від вас мовлені щирість, правду і суд. Але ви цих догматів не вчилися, сліду борозни істинною мислю не провели, по скорбній путі важкими ступенями розмислу не трудилися і не ступали, тісною істинного життя і безмовності до Христового розуму не протискалися. Отож я не дивуюся, що істину огуджуєте, а неправду, якої навчилися, славите. Отак і Спас сказав до іудеїв: "Як ви можете мовити добре, будши злі?"(81) Так і я, ваші милості, мовлю подібно до Спасового вислову: "Як ви можете говорити правду, вчившись у супротиборній щодо істини школі?" А коли неправду кажу, розсуди, любимче, дай місце судові, а не дияволу та гніву, розгорни книгу совісті і явно побачиш усе те, про що кажу. А коли сам не хочеш тієї книги розгорнути й повірити тому, що я кажу, спитаю вас: де ви вчилися в законі й правді день і ніч, законі, який Давид зве блаженним, де "господи, хто може перебувати в наметі твоїм" (псальма 14), а плоди ваші позначилися ділом? Прочитайте пильно у тій книзі вашого сумління й побачите, чи не супротивне учення школи плоду тому істинному ви проходили, чи ж не вчилися ви у сварках, диспутах, хитрощах, змаганнях прокурацьких та велемовних завжди переборювати неправдою істину і поклали на те весь свій вік? Чи не сьогодні каштелянами, дворянами, жовнірами, воїнами, кровопроливцями, прокураторами, курціянами, корчмарями, купцями, ведмедниками, а завтра – попами, а позавтра – біскупами, а післяпіслязавтра – арцибіскупами поробилися? Як ви можете істину промовляти, не чувши нічого про школу, яка істини навчає? Чи можете сказати, що неправду мовлю, коли в супротиборній проти істини школі навчалися і зараз дихаєте мудрістю того учення; і не лише дихаєте супротивним ученням, але явно істину борете і вже межі істини й законні огорожі. Істиною оточені, самі від себе поламали, поперевертали і погвалтували? А як саме? А тим, що дірами через загорожі, силою, обіцянками, викрутом, людським догодженням та іншими хитрощами вдерлись у Христову церкву (а не в законний спосіб) і начальствуєте. А коли самі не бачите, то мушу розгорнути книги совісті

вашої, щоб показати вам усе, що я кажу, хай не сидить правда у тьмі олжі вашої, але наявно усім вирине на світло.

Покажіть мені, о біскупи, чи котрийсь із вас сам собою пройшов через ступінь іночого життя, що скорбним шляхом веде до Христа і духовного розуму, а без цього випробування – так закон велить – єпископом бути не можна. Той закон ви зневажили і внівеч обернули, А чому? Тому, що не лише не знаєте іночого випробування, але навіть самого голого імені, що воно таке – інок, не чули. І як були спершу в мирському стані, так і тепер ви тільки на слово духовні, або й удвоє гірше від мирських по-мирському живете й мудруєте. Чи хоч один із вас пройшов дияконський ступінь багатолітній випробуванням служебного за законом священнодійства? В тому й самі признаєтесь, що від вас гвалт стався, якого ви не тільки не спиняли, але не знаю, чи ви не упередили його своїм єпископством. Чи хоч один із вас осягнув священство за узаконеним порядком? Те і самі признаєте, що ви і тут насилля чините, – хоч один із вас узяв єпископство від вищого звання, дарування й освячення і через голоси всенародного обрання? Те і самі признати мусите, що і тут насилля вчинили. А коли починили гвалт церковному закону зусібч, признайтеся самі, чи не борете супротивно ви істину своєю неправдою? Мусите, хоч і не хочете, бо не можете ані сховатися, ані укритися з неправдою перед істиною, коли в такій брехливій школі училися і тепер учитесь. Отож через Спасів голос знову мовлю до вас: як можете говорити добре, будши злі? Дивіться пильно й прочитайте книги свого сумління, чи не проти вас нині, як колись супроти іудеїв за зневаження закону божого. Ісаїн голос кличе, мовлячи: "Послухайте ви, небеса, і ти, земле, почуй, бо говорить господь: "Синів собі виховав і викохав я, а вони зняли бунт проти мене!"(82) Чи не бачите, як ви од бога відкинулися? Чи не бачите, як ви добре мовити, будши злими, не можете? Чи не бачите, як ви з віри благочестя у невір'я безчестя і свавільного життя вибігши й бажаючи через це покрити свою ганьбу й вічну соромоту, неправдою істину борете, істину топчете і зневажаєте, огуджуєте благочестя православної віри! Але

ніколи того не досягнете, на що заповзялися. Істини неправдою перебороти не зможете і самі щезнете й загинете, а істина живе й житиме ввіки. Отож не дивуюся вам, ксьондзи біскупи, коли ви через те православних огуджуєте. від яких відійшли. Інакше бути не може – мимоволі мусите огуджувати, бо огудникові ви й служити взялися.

Час уже наспів, щоб про ті артикули, вами мовлені, вас запитати і показати, чи правду ви казали, чи лжу, чи добрий у вас дух, чи лихий.

ПОЧАТОК ЗВІДСИ ЧИНЮ

Питаю-бо вас, ксьондзи біскупи, котрі одійшли від благочестивої віри, чи дасте мені, свідчення від писання євангельського, апостольського і святих богоносних отців, де ви того дошукалися й дочиталися, щоб стадо словесне, хрещене в ім'я отця, і сина, і святого духа (пізнавши віру, закон своєї віри, таїнство благочестя, яке стоїть у незмінних межах законної огорожі), ішло вслід вовків на розшарпання їхнього чистого сумління і пустило себе на поживу тим, хто хоче внести в церкву нові вимисли, як це чинять у римському костьолі, що його ви похвалили! Чи не сам владика Христос сказав: "Стережіться фальшивих пророків, що приходять до вас ув одежі овечій, а всередині – хижі вовки"(83), і знову-таки: "Від плоду їхнього, пізнаєте їх". До кого промовляв Христос: "Стережіться"? Від кого? Від фальшивих пророків. А хто фальшиві пророки? Пастирі й наставники. Як же їх велиш стерегтися? А так: коли і в одежі овечій та смиренній приходять – то по зубах вовчих пізнаєте їх, за мудруванням правдивим чи супротивним зрозумієте їх; явні вони вам будуть від новин та вимислів, учинених від себе, а не від закону; а окрім того, пізнаєте ви їх від життя, яке ведуть не похристиянському. Добре, господи, остеріг нас. А коли їх пізнаємо, що нам годиться учинити? А таке: стерегтися їх, не слухати їх і не наслідувати їх. Питаю вас, ксьондзи біскупи, чи вірите ви Христу, який дав стаду овець закон остороги від фальшивих пастирів, чи не віруєте? А коли віруєте, чому ж ви на стадо огуду кладете, коли вони за досвідченими та випробуваними

вовками не хочуть ходити у слід і не допускають, щоб марно і нагло стратити свої душі? Чи не бачите, що не вірите Христу і його Євангелію, оскільки на стадо, що слідує Євангелію, огуду покладаєте.

Питаю вас, ксьондзи-біскупи, де пастирям така влада призначена й узаконена, щоб у слід блуду й нових вимислів, яких набули від себе, овець витягати із законної, вічно уфундованої обори і в свою погибель (коли самі, в ній воліли потонути через мудрування та нечисте життя) і їх тягнути? І де це узаконено, щоб вівця, побачивши, що пастир через окрадення душогубця впадає в рів безвір'я чи вскакує у вогонь ересі, чи коли знамірюється втопитись у воді зваби, сама разом із пастирем мала б увіч погибати, скачучи за ним у ті погібельні місця? Чи не казав сам Христос: "Коли праве око твоє спокушає тебе – його вибери і кинь від себе"(84)? А чому? Тому, що ліпше тобі з одним оком у рай чи в царство небесне, аніж з двома в геєну відійти. Хто ж бо є оком у тілі церковному? Вождь і наставник. Чому ж ви на тіло церковне огуду кладете, коли око гниле, гноєм світолюбства засмерділе зі свого здорового тіла виривають і за ним не сліднують, бажаючи, хоч і без славних органів, самим увійти в царство небесне, аніж із сліпими очима, тобто із звабленими наставниками потрапити в геєну? Чи ж не бачите, що в Євангеліє Христове не вірите, оскільки на церковне тіло судом заздрості й неправди огуду накладаєте? Питаю ото ж вас: чи годиться стаду всякого пастиря слухатися, котрий сам за іменем пастирства вганяє, а до вівчарні не по-пастирському через двері, не від бога покликаний, і не через народне обрання входить у вівчарню стада, але таємно, дірою і через законний пліт, по-зłodійському, неправдою, куплениною і мирською заслугою влазить не для спасіння овець, а для згуби? Чи не сказав сам Христос: "Хто не входить дверима в кошару, але перелазить де-інде – той зłodій та розбійник"(85). Чом же ви на Христове стадо огуду накладаєте, коли вони пильно стережуть законну вівчарню від зłodіїв та розбійників, щоб душ своїх марно не потратити, а коли, намацавши тих, що не в двері зайшли, а в діру залізли, не приймають таких за пастирів, голосу їхнього, як чужого, слухати не хочуть і

проганяють їх геть? Чи не бачите, що в Євангеліє не вірите, оскільки на правдомудрих овець огуду накладаєте. Питаю отожд вас, чи пастирям дано владу більше мудрувати від овець вірних та хрещених в ім'я отця, і сина, і святого духа? Того жодним писанням не покажете, тільки тим, що й пастирів стосується: "Якщо ви мене любите – мої заповіді зберігайте"(86), а хто не любить мене, моїх заповідей не зберігає. Питаю отожд вас: чи мають пастирі владу вносити від свого мирського вимислу щось нове у законну церкву, уgruntовану вічним фундаментом писання, чину й обичайності, огорожену непорушними уставами, і поправляти стовпи-основи нерушного закону, чи переносити на неgruntовне й погибельне місце і увесь законний фундамент потрясати або й знищувати? Того жодним писанням не тільки не покажете, але й ще почувете прокляття на тих, хто сміє отак важитися. Блаженний Павло каже: "Але якби й ми або ангел із неба зачав благовістити вам не те, що ми вам благовістили – нехай буде проклятий!"(87). Також і святі, наслідуючи Павла й омеживши церкву законом, щоб євангельська проповідь внутрішньо ціла була, казали: "Коли хто до цього додасть що чи відніме – проклятий буде"(88).

І ще: "Не клади границь, їх-бо дух святий вустами богоносними отців помітив, омежив, закопав, утвердив і ознаймував бути нерушними". Чи не бачите, що ви тим самим самі від себе ті границі поламали, учинили гвалт закону, Євангелію та вченню святих – це явно всьому світові – і (за апостолом Павлом) супротивно та по-новому благовістите. Будучи трикляті від церкви закону церковного, перш за все огуджуєте стадо, яке стоїть ціле і здорове в оборі правовір'я. Чи не бачите, що ви цілковиті антихристові слуги? Отожд питаю вас: чому б і з якої причини не мало б визначати й викривати словесне стадо пастиря, коли він неправдиво ходить і хоче їх годувати трутизною ересі, а не істинною євангельською мудрістю? А чому Павло нагадує стадові, щоб і самі досягали Павлової доброчесності і щоб, помітивши, не приймали таких, котрі у той слід не йдуть і образ Павловий не носять і щоб не мати з такими ніякого стосунку. Він так говорить до

филип'ян: "Будьте до мене подібні, браття, і дивіться на тих, хто поводить ся так, як маєте ви за взір нас. Багато-бо хто, що про них я вам часто казав, а тепер говорю навіть плачучи, поводяться, як вороги хреста Христового, їхній кінець – то загибель, шлунок – їхній бог, а слава – в їхньому соромі... Вони думають тільки про земне!"(89) Чи бачите, що вівці добре чинять, слухаючись у тому Павла: такі, котрі не є подібні Павлу і котрим бог – черево, і котрі думають про земне, і котрі соромітної слави цього світу шукають – їх помічають, а пізнавши їх, не приймають, проганяють і не хочуть із ними, як з ворогами хреста Христового (від чого і сам Павло плакав) ніякого стосунку мати. Бачите заради чого Русь огуджуєте, а латину хвалите – Русь, мовляв, дурна, бо відчуває малу порохину ересі в оці своєї церкви, що його хочуть запорошити неправдиво найменовані пастирі, і відразу ж очищає і геть викидає, а в латини неправдиво найменовані пастирі цілою колодою нових вимислів завалили зіницю людського спасіння, а писнути й промовити за істину немає кому. А чому? Тому, що в тій долині костьольного безсловесного послушенства всі вівці ніби мертві, ока колодою пастирської влади привалені й сидять нечутливі й безсловесні і не відають про своє спасіння: чи будуть вони збавлені чи ні, тільки, як кому трапиться, вмирають – безтямно, по-скотському.

Питаю вас ото ж, чи добре латинські вівці чинять, коли бачать пастирів, що неправдиво ходять і мудрують супроти божого євангельського закону, знають і зрять, як вони явно валяються у блуді зваби, але їх не тільки не остерігають, і не викривають, і смородом їхнім не гидують, але ще й в усьому їм покоряються і в їхній слід, хоч і на погибель, запевне про те відаючи, йдуть, за ними бездумно ступають і в ту ж таки погибель, що й пастирі, упадають своїми душами? Тут, знаю, скажете, догоджаючи своїй хворобі, що добре чинять. Але мені те "добре" не голослівне, а через писання покажіть і того "добре" пожиток мені покажіть, тобто чи будуть збавлені вівці, коли підуть у слід вовків, ошуканців, злодіїв та розбійників, як казав Христос, і лиходійців та псів, як казав Павло; але коли добре чинять, що за такими

пастирями йдуть, то чому ж їхні пастирі не звільняють їх від лівого боку на страшному судилищі – там-бо за себе і про себе треба дати відповідь за Павлом: "Вони дадуть відповідь тому, хто судитиме живих та мертвих"(90). А коли пізнають муки і коли з кожного питається за його життя, що ж за пожиток із слухняності тим вівцям, котрі услід за пастирями своїми, що до погібелі вели, і самі з ними у ту прірву падають і гинуть? Що ж за пожиток від мовчання тих овець, котрі, не знаючи чи збавляться, за пастирським слідом ідучи, в геєну вічного вогню потрапляють і гинуть? Що за пожиток з покори пастирям тих овець, коли не мають діла доброго життя й правої віри і не можуть звільнитися пастирями від того страшного голосу, прореченого суддею ("Відійдіть од мене, прокляті, у вічний вогонь, уготований дияволу та ангелам його")? Чи не бачите, як недобре римські вівці чинять, що не дбають про своє спасіння? Чи не бачите, як римські вівці недобре чинять, що допускають володіти собою розпутникам і безсоромним дворянам? Чи не бачите, як недобре римські вівці чинять, що, день у день пасучися новинами трутизн, супротивних законів, нічого не кажуть пастирям своїм про євангельську правду. Чи не бачите, що ті пастирі на страшному суді нічого не зможуть допомогти вівцям? І не тільки своїм вівцям, але й самим собі. Чи ж можуть якимось допомогти, скажіть мені й навчіть мене цього, молю я вас? Знаю, знаю, знаю, що пастирі почують ще бідносніший, ще суворіший голос, аніж простаки. І повинні будуть дати невимовний одвіт за те, що сприяли погібелі душ зі своєю погібеллю і приймуть сторицею більші муки і зазнають суворішого покарання праведним божим судом; але вівцям велика пастирська біда й мука їхній малій біді й муці пожитку й утіхи аж ніяк не принесе. Досить вівцям свої страждання і муки за гріхи й переступи терпіти і в собі самих ту печаль і горе відчувати. А пастирі, хоч і вельми суворо і з бідами мучитимуться за себе і за своїх овець, але що за пожиток вівцям від їхньої великобідної муки, коли на їхнє менше пастирі не мають жодної сили, щоб дати поміч, відряду й вільгу? Чи не бачите, ксьондзи біскупи, що неслухно того прагнете, щоб за римським звичаєм володіти роськими

вівцями? Чи не бачите ви, що ухопили антихристовий слід, забороняєте, щоб над вами хтось наглядав, і велите слідувати вівцям, які образ божий носять, безмовно, як худобі, блуду й словесним вимислам, яких ви навчилися од майстра диявола? Чи не бачите, що самі, від яких мав би показатися, як в улюбленцях церкви Христа-бога, образ чистоти, цноти, невинності, чистої віри й доброго сумління, стали перелюбцями, блудниками і розпутниками і, від жони законної вінчальної східної віри втікши, до замтуза римської розпусти відбігли? Суди сам, чи кажу неправду. Цим я вам з'явив вашу першу байку про те, як хотіли по-римському володіти Руссю.

Приступімо тепер до другого артикулу, який повторюю червоними словами [червоні слова – в рукописі виділені слова писались червоним чорнилом] для того, щоб судді й читачі добре придивилися до образу, як буде соромитися й рум'яніти той пащекун, коли його освітить і пригріє своєю істиною праведне сонце. Ім'я ж тому артикулу таке:

Дурний-бо, неславний і непожиточний був приїзд Іеремії, патріарха, через те, що хлопів простих, шевців, сидельників та кожум'як поставив вище за єпископів, і увесь порядок церковний, віднявши від духовенства, світським людям у владу дав, чим велике учинив ущемлення єпископській владі.

Глава 6.

З того артикулу, мовленого від вас, ксьондзи біскупи, видно, що ви ще погани, а не християни. А оскільки ви не християни, як же ви смієте зватися чи славитися духовними? Чи не відаєте, що таке дух і духовний? Духовний – це той, котрий духовне чинить, мудрствує та говорить. Отож знайте! Чому ж бо ви, називаючись духовними, по-плотському, по-поганському мудруєте й говорите, а самого Христа, сина божого, царя над царями небесного, який науку та образ смиренномудрості показав, побиваєте своєю гордістю та огудою? А як саме? Так, що чините себе ліпшими за інших, плоттю та кров'ю родовитою хвалитеся, а не вишнім богом. А Іоанн-євангеліст воліє не тих, котрі народилися на злотоглових подушках і в китайчаних [китайка =

бавовняна тканина] пелюшках, але які родяться з високості од бога, отих вважає вірними й шляхетними, кажучи: "А всім, що його прийняли, їм владу дало (світло) дітьми божими стати, тим що вірять у ймення його, що не з крові, ані з пожадливості тіла, ані з пожадливості мужа, але народились від бога"(91). Як же ви духовними, та не тільки духовними, але й вірними зватися можете, коли брата свого, з єдиної купелі хрещення – вірою і від однієї матері, – який народився з тієї ж таки, що й ви, благодаті, робите гіршим за себе, принижуете і ставите його за ніщо, хлопом на огуду прозиваючи, кожум'якою, сідельником, шевцем? Добре, хай буде хлоп, кожум'яка, сідельник та швець, але згадайте, що він брат ваш, рівний із вами в усьому. А чому? Бо одним способом із вами хрестився в єдине трьохіпостасне божество і наділений однаковою благодаттю і даром віри, однаковою запечатаний печаттю святого духа на християнство. А подвигом і діяльною вірою, коли ви одного батька й матері – віри й хрещення, кожум'яка може бути ліпший за вас і цнотливіший. З чого це пізнаємо? А з того: були в одного батька Ісаака й матері Ревекки два сини – Яків та Ісав(92). Яків був ліпший та цнотливіший, хоч молодший, а Ісав гірший і простіший, хоч і старший. А чому? Тому, що Яків богу вгодив і благословення прийняв, а Ісав вище божого благословення поставив черево й похить і від бога був відкинутий. Питаю отожд тебе, огуднику імені, чим ти ліпший від хлопа? Чи ти не такий самий хлоп, скажи мені? Чи не та ж матерія, глина й порох, скажи мені? Чи ж ти не те саме тіло й кров? Чи ти не та сама жовч, харкотиння, слина і тлінь? Чи, може, ти з каменю витесаний і не маєш у собі кишок та хлопської слини, ознаймує мені! Чи, може, ти кістяний, отак без тіла народився – дай мені знати про те! Отожд питаю тебе і не залишу, пинтаючи, чим ти ліпший від хлопа – скажи мені і свідчення дай, не горду огуду й надутість, але покажи писанням божественного голосу. А коли показати не можеш, що ти кам'яний, кістяний чи навіть і золотий, а такий самий гній, тіло і кров, як і будь-яка людина, то чим ліпшим викажеш себе від хлопа? Явно, що нічим іншим, тільки огудою й величанням гордості

перед людьми, а перед всевидячим оком ти найокаянніший і найбезчесніший від усіх істот. "Що-бо високе в людей, – каже, – те перед богом гидота"(93). А коли ти показати того не можеш, що ти ліпший од хлопа, а сам гордяком чинишся, то як же ти духовним чи навіть простим християнином можеш зватися? Чи не бачите, що антихристів дух надув ваші міхи і через уста гордо дихає й ригає? Чи не бачите, що не тільки духовними, але й простими християнами зватися вам не годиться й не подобає. А чому? Тому, що самого Христа й учення його борете, хвалитеся плотським народженням, славою, багатством і, називаючись духовними пастирями, братію свою і Христову нижчими від себе (та й не тільки нижчими) вважаєте, але за ні що перед своєю гордістю ставите. Тому я хочу це показати не через словесну вправність, а через божественне писання, що ви не є не тільки духовними, але навіть і простими християнами; і хто б вас хотів звати християнами, той не є християнином також.

ПОЧАТОК ЗВІДСИ

Христос-бог, слово небесного отця, передвічно рожденний син, в останні літа (як свідчать євангелісти й богослови Григорій, Василій, Златоустий у "Бесідах"(94) і всі інші, що говорять про богослов'я), захотівши відкрити світу оту відвіку сокровенну в бозі тайну – народитися плоттю на землі поміж земними і взяти на себе земне тіло від земних, обрав собі батьків убогих, а не багатих, з низьких, а не зі славних, з простих, а не з хитрих; теслю, а не короля чи воєводу називав своїм батьком, у вертепі народився, а не в замку чи палацах, в яслах коло худоби, а не на ліжках чи коштовних одрах, на соломищі у гною поклався, а не на м'яких подушках і сповитий був простими пелюшками, а не тонкодорогими. Оце тільки я показав про народження небесного царя, який з'явився земнородним для оновлення нетлінності. А чому він так чинив, що народився упосліджено, безпошанівно й неславно? Тому, каже, щоб убити тією простотою цього світу гордість, пиху, славу й могутність, заморити їх і до кінця стлумити. Тому так убого

народився, щоб потім ті, котрі родяться в замках, палацах і багатих дворах не бундючилися і не чинилися ліпшими від тих, що народились у хліві. Тому сином теслі звався, щоб оті, котрі є королівськими та князівськими синами, не виносилися й ліпшими не чинилися над кожум'яцьких синів. Тому народився на гною, у вертепі, без слуг, у простих пелюшках, щоб ті, котрі родяться на м'яких подушках у замках, дворах і багатих домах при численних слугах і дворянах, у тонких китайках і у флямських [флямський = фламандський] полотнах, не чинилися ліпшими від тих, що народилися убогими, по-сирітському голими, без будь-якого достатку. А коли сам цар небес і землі показав земнородним від себе такий образ смирення, порох земний навчив, щоб гноєм тіла не вивишався, відсік чванство й надутість мирської пихи, то чому ви, ксьондзи біскупи, чините себе ліпшими від своєї братії й обзиваєте їх хлопами й кожум'яками? Чи не бачите, що ви ще не є християнами, то як же ви можете зватися пастирями й духовними? То щирій фальш, зрада, підступ, брехня на духовне ім'я й огуда на всесильного бога, що ви так зветесь! "Бо ви всі, – каже, – що в Христа охрестилися, у Христа зодягнулися"(95). Отож, чи зодягнулися ви у Христа? Покажіть мені на собі Христову одягу – чи це його, чи антихристова? Та де ж Христос обзивав своїх учнів хлопами й кожум'яками? Чи не каже сам предобрий: "А я, – мовить, – серед вас, як службовець"(96), і ще: "Бо хто найменший між вами всіма – той великий"(97). Чи не бачите, що ви ще поганці, а не християни і не можете найменовуватися християнським іменем, коли й захочете. А чому? Тому, що поганство вас з усіх боків кличе, волає, гукає, зве, кажучи: "Ось нашого кореня плоди за образом, життям, вірою, мудруванням та бесідою". Цим з'явив я вам, що ви не є християнами.

А тепер говоритиму про патріарший приїзд, і то в той спосіб. Питаю вас, біскупи, з якої це причини приїзд нашого патріарха у ті краї нашого мешкання здався вам неславний і непожиточний? Чи, може, тому ви вважаєте його приїзд за непожиточний, що він бачив Христову церкву заплюгавлену

нечестивими, червопасними пастирями, місця хвали божої зайняті мирською владою, зневолену поганським мучительством, оганьблену злим і нечистим життям, піддану огуді й до решти збезчещену? Бачив він, як міцно на стерві церковного лиходійства сидять пастироподібні вовки і як вони заюшилися. І коли б хотів зігнати їх із того стерва, то не міг би уникнути смерті від їхньої звіролютості. Що ж чинить? Скликає словесне стадо, овець Христових, хай вони кожум'яки, сидельники, шевці, усякого стану, чину й віку православних християн, а скликавши їх, каже їм такі слова: "Спасайтеся, братіє моя, самі, бо через пастирів спастися не можете". Чому? "Тому, що вони не тільки про ваше спасіння, але й про своє немало не мислять. Уже пастирі живуть на догоду світу цьому, уже пастирі князю віку цього на службу поставали, уже пастирі про вічне життя і ваше, і своє нічого не дбають, уже пастирі намислили нажитись у нинішній вік, нарозкошуватися, виславитися, вигордитися, набагатитися, вимудруватися. Спасайтеся, братіє моя возлюблена, вірне Христове стадо, роде вибраний, мово свята, царське свячення, люди оновлення, руський благочестивий народе, самі. Спасайтеся вірою, спасайтеся заповідями євангельськими, спасайтеся законом отецьким, спасайтеся чистим і неблазеним життям! Пробудьте в церкві, пробудьте в огорожі, пробудьте в законі, пробудьте у згоді, єдності та любові!"

Скажіть же мені, о наклепники, чи не тому вважаєте, що патріарший приїзд був неславний і безпожиточний, бо своїх овець союзом любові, закону, віри і єдністю одностумства зв'язав, поєднав, утвердив і уґрунтував? Може, і Христа назвете дурним і скажете, що непожиточно прийшов до Єрусалиму, коли, побачивши безплідних пастирів, які позасідали місця церковні в широких реверендах [реверенда = ряса римо-католицького священика], які пильнують урочистих обідів та вечер, які славно ходять по торжищах і волочать за собою розкрилля реверенд, – з них він здер духовне духовенство церковного устрою й урядування і наклав його на простих мережоткальників-рибалок, а потім і кожум'як привів у ту достойність. Чи,

може, і Христос через те буде від вас названий дурним і непожиточним, як і патріарх? Чи не бачите, що дише від вас огуднобрехливий і наклепний антихристів дух? Чи не бачите, що дихає пекельною смердючою заразою? Чи не бачите, що брешете на патріарха, начебто він мав приїхати не на славу й користь, і що немудро під час того приїзду чинив? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, пожиточніший і славніший, як не той, хто стереже, щоб не була нагло вбита розбійниками душа? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, славніший і пожиточніший, як не той, котрий звістив про злодіїв, щоб не було вкрадене душевне багатство? Питаю вас про те: хто може бути мудріший, славніший і пожиточніший, як не той, хто вчить, як би сховатися від вовчого душоубства і в зуби омани не ув'язнути? Чи не бачите, який славний і пожиточний був і є патріарший приїзд? Чи не бачите, що патріарх не був дурний, але був і є мудріший од премудрих цього віку? Таке вам з'явив я про славний, пожиточний і мудрий патріарший приїзд.

Розглянемо, для чого патріарх поклав церковний уряд на хлопів, кожум'як, сидельників і світських людей, а біскупами в тій достойності зневажив; з'явив, що недостойні вони тієї честі і зганьбив дорешти їхню владу. Питаю вас, біскупі, скажіть мені таке: чи Христос владика-бог, коли хотів послати проповідувати всесвіту спасіння, вибирав на ту достойність єрусалимських архієреїв, чи Анну й Каіафу(98) пошанував тією гідністю, а чи не покликав інших на ту службу? Чи ж бо не відаєте, що вони його вбили, або чи таємниця для вас, що вони його осудили, чи, може, не чули ви про те, що ті його швидко вб'ють і безчесно будуть супроти нього підбивати, чи ж бо не читали про те, що вони з нього сміялися, лаяли, ганьбили його, брехали і прирекли повісити? Але коли добрий владика для проповіді вибрав простих хлопів, смиренних жебраків, беззлобних рибалок, кожум'як і доручив їм свою церкву, доручив людське спасіння, переконавшись, що вони вірні – так само й патріарх, тримаючись Христового сліду, учинив; тим доручив Христову церкву, в яких переконався, що вони не еретики, не відщепенці, не

розпутники благочестя, і дав їм силу управи свого пастирства, і навчив, як церкву оберігати од ересі антихристового вчення. Аннів та Каіафів відставив, знехтував архієреями в широких реверендах, які погойдуються на лектиках, а біскупів, котрі саки по Римі гонять, визначив уважати за ніщо. Чи не бачите, що патріарх слушно й належно, учинив, коли на простих вірних, світських людей, православних християн, поклав Христову церкву і доручив нею управляти? А ви, біскупы, що учините після того вашого викриття, надметесь, знаю, ще більше, кажучи: "Ті хлопи прості сидять у своїх кучках [кучки = маленькі хатки, хліва, кліті для птиці] та домах, а ми вищі – на столах єпископських лежимо, тії хлопи з однієї мисочки поливку [поливка = каша з тертим конопляним сім'ям] або борщик хлебчуть, а ми вищі – по кілька десятків півмисків пожираємо, які приоздоблено різноманітними присмаками; ті хлопи бітським або муравським гермачком [гермак = верхній чоловічий одяг, арм'як, в даному разі пошитий із моравського чи віденського (бітського) полотна] покриваються, а ми вищі – в атласі, адамашку і соболевих шубах ходимо; тії хлопи самі й пани й слуги собі заодно, а ми вищі – по кілька десятків маємо таких барвяноходців [барвяноходці = ліврейні слуги], що перед нами ходять, перед тими хлопами ніхто славний не зніме шапки, а перед нами і воєводи знімають, низько кланяючись. На те кокошення, панове біскупы, відповім я вам так: оті архієреї, котрі Христа убили, подібні до вас – чи не на єпископських місцях вони сиділи так, як і ви, але Христові хлопи ліпші за них були та й нині є; ті архієреї чи не так само черево накладали, як і ви, але Христові хлопи, що прагнуть правди, ліпші од них були, як і нині є; ті архієреї свої трупи чи не так само м'яко й коштовно прибирали, як і ви, але Христові простаки, одноризні, ліпші од них були й нині є; ті архієреї чи не так само були оточені підлеглими, як і ви, але Христові хлопи, самослужні собі, ліпші од них були й нині є; тих архієреїв Пілати й Іроди(99) чи не так само шанували і перед ними укліякали, як і перед вами, але Христові хлопи, гонені й обпльовані, обезчещені, піддані нарузі, осміяні, биті й убиті – ліпші й цнотливіші й славніші од них були і нині є.

Так само і ви, панове біскупи, сидите на єпископських місцях, але на достоїнстві й чесності не сидите; селами володієте, але вашими душами диявол володіє; пастирями називаєтеся, але є вовками, священиками зветесь, але є прокляті; єпископами іменуєтеся, але є мучителями; духовними себе вважаєте, але є поганці і язичники; хвалитеся. Павловим словом боронячись, перед попами благочестивими і кажете: ви попи, а ми єпископи, і це не до попів, кажете, було мовлено, а до єпископів: "Пильнуйте себе та всієї отари, в якій святий дух вас поставив єпископами, щоб пасти церкву божу"(100).

На цьому спинившись, буду у вас питати отого слова. Прийдіте, прийдіте ви всі, хто дивиться, щоб побачити дух антихристового голосу, і уздріть його, як він буде рум'янитися й соромитися, коли його сонце праведне пригріє й виявить. Питаю вас, брехливі єпископи: чим це ви хвалитеся, хіба тим, чим ніколи не були, не є і ніколи не будете? Скажіть мені те перше голе слово, мовлене Павлом, що значить "пильнуйте себе" і яку силу те пильнування має, а тоді прийдемо до святого духа, який наставляє єпископів. Але знаю, що про те пильнування не тільки ви, богочеревці, але й усі мирські філософи, склавшись разом із вашими машкарниками-ісусоогудниками, що їх звать єзуїти, сили того вислову "пильнуйте себе" пояснити мені не можете – я не кажу про істинного богослова, який перетерпів у пустелі випроб мовчанням, поборов мисленно бісів і прочистив, щоб прозріти до бога, своє око душевне, який відрікся крові й плоті; це від такого я можу почути про силу того "пильнуйте себе", а від богокорчемника і мудреця, в світі славетного, аж ніяк. А коли того першого слова не знаєте, чим же вище за попів підноситеся і чому смієте славитися єпископським саном? Питаю отож: чи святий дух поставив вас єпископами, щоб пасти церкву господа бога, чи антихристовий дух, щоб пасти черево і множити несите здирство? Чи не явно цілому світові, що вас поставив дух пекельного Веліара і його жертовна ласість? Чому ж ставите себе вище у спасінні душевному від православних попів? Знаю, що вищі ви є,

і я вам те мушу признати, але розкішнішим черевом і ласолюбнішим горлом, пишнішим помислом і неситішим здирством. Тим ото ви од православних попів вищі, а не спасінням духовним! А спасінням духовним ви далеко менші й гірші од простих православних світських, і то так, як з Єрусалима до Рима й далі. Хвалитеся тим єпископським титулом, а не достойністю, кажучи, що не має влади православне духовенство вас скидати, викидати і клясти за те, що із законних меж виступаєте і од жони власної своєї, церкви східної віри, до римської курви хочете бігти для блуду, і ту блудницю, наблудившись там із нею, хочете таємно притягти до чистого ложа улюблениці Христової – церкви. Отож знайте, що не тільки здорові очі можуть побачити й осудити гниле око і мають на те владу, але й саме тіло Христове, тобто прості християни, за Христовим словом, мають владу викрити, осудити й проклясти скверноначальника, щоб не увійти з тим блазеним оком (чи пастирем) у геєну. А священики православної віри, поборники благочестя, у своєму ступені тверді і мають таку силу, владу й начальство боронити євангельську правду і за неї до крові стояти, як це робив і сам Христос, його апостоли та інші. І я отож, многогрішний чернець Іоанн, в першу чергу вам нагадую, щоб ви до бога повернулися і покаялися за ваше зухвальство та інше зло в житті, а показали достойні плоди. А коли не хочете, проклинаю вас від отця, і сина, і святого духа, прокляті будьте тепер і в майбутньому віці. Амінь.

Звеліть же, панове біскупи, після своєї смерті спробувати тієї гри, яку я вам розкажу. Коли ваш труп розсиплеться до загального для всіх воскресіння, тоді випробовники, які на те дивитимуться, побачать, що воно, православна віра наша, і яка сила прокляття нашої віри. Чи не бачите, біскупи, що нападки, наклепи, брехню й огуду на святого духа наносите, а виславлюєтеся, що це від нього прийняли єпископський сан, про що дух святий ніколи не мислив, щоб вас, його огудників, поставити єпископами. Чи не явно всьому ангельському сонму і людям, які живуть на землі, що ви самі схопили те біскупство через світолюбність у духа, котрий світом володіє, а

був за гордість скинутий із небес. Він-бо вас благословив, бачивши всі види та образи вашого безплідного й нехристиянського життя, щоб були ви єпископами – і це ви покажете. А не від святого духа, не од того першого слова Павла, від святого духа поставленого, щоб пасти церкву господа й бога, а від останнього, щоб не щадити стада. Придивіться лишень пильно, розчинивши зерцало свого сумління: чи не про ваш то образ і підстригання борід, зроблене для сміху пекельному чорту, ознаймив Павло, кажучи: "Бо я знаю, що увійдуть між вас вовки люті, що отари щадити не бутдуть"(101). Що значить "увійдуть"? Тобто силою, з чиеюсь допомогою, через хитрість, догоджений людині і через здирство влізуть, вдеруться, вкрадуться і втиснуться гвалтом у начальство. Що таке – "вовки люті"? Це начальні, лжепастирі, драпіжники, здирці, ідолопоклонники срібнолюбства і невір'ям еретики. Що значить "щадити отари не будуть"? Це ж бо: поховання пастирського розуму в дочасних пожитках, коли вони овечу вовну луплять, деруть і п'ють молоко їхнього кривавого поту і завжди з них насичення шукають, а не пасуть їх пасінням євангельської істинної проповіді за належний пастирським законом, і поморили голодом словесні Христові вівці.

Роздивіться свій образ у тому зерцалі, панове біскупи: чи про вас говорив Павло, як про поставлених святим духом єпископів? Чи не ви ото влізли, чи не ви ото вовки люті, чи це не ви не щадите отари? А коли б розуміли, що поставлені од святого духа, покажіть мені ті плоди, які приготовані для поставлення, про які Павло казав до Тимофія, мовлячи такими словами:

"А єпископ має бути, – каже, – бездоганний, муж однієї дружини, тверезий, невинний, чесний, гостинний до приходнів, здібний навчати, не п'яниця, не заводіяка, але тихий, несварливий, не срібллюбєць, щоб добре рядив власним домом, що має дітей у слухняності з повною чесністю – бо хто власним домом рядити не вмє, як він може пильнувати про божу церкву? –

не новонавернений, щоб він не запишався і не впав у ворожий осуд. Треба, щоб мав він і добре засвідчення від чужинців, щоб не впасти в догану та в сітку диявольську"(102). Отож, коли вас дух святий поставив, покажіть мені хоч одну овочинку з того переліченого і сказаного Павлом, що треба зробити й виконати єпископу. Не тільки не покажете, запевне знаю, але ще, коли захочу викривати на кожен плід вашого життя супротивні діла, оскверню піднебесне повітря й отрую голосом людський слух. Однак дарую вам усі плоди, що ростуть у середині, вони, знаю, і не снилися вам, а не те, щоб ви їх хотіли творити ділом, а про перше й останнє вас питатиму.

Покажіть мені, отож, біскупи, чи ви були колись, бажаючи єпископського стану, непорочні? Чи знаєте силу того слова, що воно таке – непорочний? Не тільки не були ви, небожата, ніколи непорочними, але ще й у нинішньому житті, в так званім духовнім стані, пороками усяких злób убили ту непорочність, заморили і забуттям поховали, а у вас царює ніщо інше, тільки порок. Питаю отож вас про ту останню доброчесність – покажіть мені, о біскупи, хто давав за вас свідчення із чужинців, що ви того ступеню достойні і маєте всі ті чесноти, які проголосив Павло: "Треба, щоб мав він, – каже, – і добре засвідчення від чужинців, щоб не впасти в догану та в сітку диявольську". Хто ж давав у вашу користь свідчення від православних, скажіть мені? А коли показати не можете чи не хочете, тоді я вам хочу показати, хто давав за вас свідчення.

Перше, вам посвідчили рум'янці, тобто червоні золоті з білими великими талярами, півталярки, орти, четвертаки і потрійники. А як саме? Ото так, що славнішим секретарям та рефендарям [рефендар = доповідач], підхлібцям і таємним брехунам його королівської милості, аби заступилися і свідчили, що це гідна людина, щоб посісти біскупські прибутки й пожитки та вести свавільне й розпутне життя з тих маєтків та сіл, які належать біскупству, – то за те все тій особі, завивши в папірець сто чи скільки випаде

червоних золотих, у руку – тиць; другому з тих очелюбних шафранців [шафранці = ті, що люблять пряність шафран], завивши так само, в руку – тиць; задовольнивши золотолубців, потім ступили до менш славних осіб, тим теж торбинки понаповнювали одним великими білими талярами, іншим – півталярами, ще іншим – ортами й четвертаками; тому в руку – тиць, другому в руку – тиць, а писародрачі вже не бракують і потрійники з грішми – беруть і деруть. Ті прохачі, панове біскупи, за вами свідчили, що ви достойні для свавільного життя сид єпископських; свідчив про це поклін і ота тисяча червоних у королівську кишеню, а до того свідчило вам ваше лихе сумління, що обіцяли віри відректися й антихристу поклонитися – цього ви до решти досягли і бажане виконали. А вчинивши таку плодоносність, кажете, що не мають влади православні єпископи, священники і весь народ вас проклясти. Мають і мають, небожата, і вже ви є прокляті і геєну вічну напевне дістанете, коли не покаєтесь. Вільно вам не вірувати, але коли помрете, тоді побачите чи брешу я, чи правду кажу. Чи ж бо не бачите, біднорозкішники, куди запливли, хіба не бачите, що у глибокий вир – римську звабу – потрапили, в якому навіки мусите потонути, коли не покаєтесь.

Тим вам показав, що не дух святий вас поставив єпископами, але неситість, ласолубність і здирство. Показав я вам, чим був пожиточний патріарший приїзд; показав я вам, чому патріарх переклав Христову церкву на світських людей. Тому другому артикулу доказів досить, приступимо вже до третього. У третім пункті кладеться причина, через що, відійшовши від патріарха, ви поклонилися папі і чому бажаєте йому служити. Те викласти чи виблювати – діло вашої мудрості, а нам огудно відригати супроти вас непотрібно, лишень мусимо посвідчити, признати й утвердити вашу мову й учинок, як ви самі сказали, чому від патріарха відійшли, а до папи пристали.

МОВА ВАША ТАКИЙ ПОДІБНИЙ ОБРАЗ МАЄ

Ви одійшли від убогих до багатого, від простих до хитрого, від безславного до славного, від невільника до найсвавільнішого, від смиренних до гордого, від бідних до біду чинячого, від страждальців до мучителя, від нічого не маючих до пануючого над світом, від євангельських пустельників до пекельної ріки, від принижених у світі до тих, що у віці цьому царюють, від голодних на правду до пересиченого владою цього світу, від приналежності до Христових патріархів відторгнулися, а до антихристової голови – папи – приєдналися. Йому поклонилися, йому служити готові і його жереба прагнули бути учасниками нині і в майбутньому віці. Признаємо вам безперечно, що те ви так учинили, як і самі визначили.

Франко І. Іван Вишенський (поема присвячена А. Кримському)

І

Мов зелена піраміда
на хвилястім синім полі,
на рівнині лазуровій
велетенський ізмарагд, –

так облита дивним морем,
під безхмарим, теплим небом
зноситься, шумить, пишаєсь,
спить Афонська гора.

Спить? Та ні! Природа-мати
ненастанно тут працює,
ненастанно строїть, башить
ту пестіечку свою.

Унизу, де з хвиль кипучих
гранітові сірі скали
гордо, просто вгору пнуться –
стіни, колоси, стовпи, –

там внизу музика дика
не вгаває на хвилину,
б'ються хвилі о каміння,
бризка піни срібний вал.

А вверху хребти гірськії,
віковим покриті лісом,
вічну, тиху пісню грають
у задумі без кінця,

Та, проте, гора дримає;
день і піч пливе над нею
мов рожева легка хмара,
крику, гомону її о чуть.

Хоч повзуть тут скрізь по горах
стежечки, немов гадюки,
то, проте, не оживляє
їх розмова, спів, ні сміх.

Хоч розсипані по горах,
по лісах, ярах і скелях,
по полянах пречудових
і оселі, і хатки, –

то, проте, тиша глибока
заляга на тих оселях
і лежить печать мовчання
на сотках старечих уст.

Скрізь тиша, і скрізь мовчання,
сірий одяг, хід повільний,
і худі, попури лица,
непритомний, сонний вид.

Тричі лиш на день по горах
пролупає голос дзвонів,
мов проквилить над горою
стадо дивних лебедят.

Плачуть жалібно ті дзвони,
мов нарікання, докори
на людей, що замсртливи
пречудовий сей куток.

Що гніздо думок високих,
школу поривів геройських,
пристань для орлів змінили
на сумну тюрму для душ.

ІІ

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечірні;
починав Прот великий,
окликавсь Ватопед.

Далі зойкнув Есфігмену,
загудів Ксеропотаму,
там Зографу, далі Павлю,
розгудівся Іверон.

Покотилися по горах
ті ридання металеві,
окликаєсь кожда скеля,
кождий яр і кождий скит.

І вторують їм зітхання,
і руді хрестяться руки,
і несеться тихий шепіт:
«Со святими упокой!»

Ті ридання металеві –
знак, що хтось розстався з світом, –
тут нікого не тривожать:
се щоденна новина.

Чи то скитник вмер у скиті
так, як жив, – самотній, тихий, –
і про смерть його дізнались
аж у кілька день пізніш –
тим дізнались, що покійник
не явився в монастир свій,
не приніс свою роботу,
бобу пригорщі не взяв?

Чи то вмер чернець у кельї,
пишучи святу книгу,
мінею, та кіноваром
в'язні титли красячи?

Чи то вмер послушник смирний –
пан колись, чи князь, чи вояк,
але тут віддавна в кухні
монастирській послугач?

Чи то вмер якийсь достойник,
еромонах чи ігумен –
тут усім однака шана:
«Со святыми упокой!»

Чи то, врешті, хтось живий ще
сходить на «останній ступінь»,
покидав світ і волю,
щоб в печері смерті ждуть?

Глянь, у скелях височенних,
у стрімких, гранітних стінах,
що вад морським валом висять, –
чи там гнізда ластівок?

Ні, се нори жолоблені,
недоступні, темні ями,
січені в скалі печери,
схованки для мев хіба.

Ні, се нори для аскетів,
се «остатній ступінь», подвиг
крайній і безповоротний,
брама вічності вузька.

Хто пройшов новипьку службу,
монастирське строге право
і важку, мовчазливу
працю в тихому скиту,
хто бажає довершити
аскетичний, острий подвиг,
в пості, самоті, мовчанні
слухать голосу душі,

хто порвав зо світом зв'язки,
поборов бажання тіла,
чує силу і охоту
в очі вічності глядіть,

той за дозволом найстарших
вибира собі печеру,
вибира собі могилу,
відки вороття нема.

І тоді ридають дзвони,
і тоді по всім Афоні
тихий шепт іде старечий:
«Со святыми упокой!»

III

На Афоні дзвони дзвонять
у неділю по вечірній:
починає Прот великий,
окликаєсь Ватопед.

Далі зойкнув Есфігмену,
загудів Ксеропотаму,
там Зографу, далі Павлю,
розгудівся Іверон.

Покотилися по горах
ті ридання металеві,
окликаєсь кожда скеля,
кождей яр і кождей скит.

Стихли дзвони, у повітрі
довго ще тремтів їх голос,
і в монастирі Зографу
заскрипіли ретязі.

Відчинилась темна брама;
з монастирського подвір'я

виступає хід церковний,
монотонний чути спів.

Віють хоругви червоні,
наче проблиски пожежі;
дерев'яний хрест з розп'ятим
передом помалу йде.
Йдуть монахи бородаті
у фелонах-багряницях,
знов монахи бородаті
босі, в простих сіряках.

Серед них дідусь похилий,
зморщений, сивобородий,
в сіряці на голім тілі,
хрест березовий несе.

Простий хрест, в корі береза,
а від моря вітер віє,
білу бороду старечу
по березі розвіва.

І пливе старечий голос
із тим співом монотонним,
що виводить сумовито:
«Со святыми упокой!»

Стежкою, що круто в'ється,
тягнеться той хід церковний
зразу лугом, далі лісом,
там, де чути моря рев.

Серед розкошів природи
похоронний спів лунає,
серед пахошів вечірніх
куриться кадила дим.

Ось спинився хід церковний
на обірвищі крутому,
над безоднею страшною, –
глянеш вниз – аж жах бере.

Мов гігантський мур гранітний,
прямовисне голі скелі
пнуться із безодні моря
в лазурову височінь.

Глянь з гори – на морі човен,
що покрай скали гойдавсь,
видасться, мов білий лебідь,
що гойдаєсь на воді.

Глянь з долини – всі ті люди,
що стоять над тим обривом,
видадуться, мов ягнята,
що пасуться на скалі.
В тій скалі з долини видно
штиригранну чорну пляму,
мов печатку величезну,
в половині висоти.

Се в вхід в живу могилу,
у печеру пустельницьку,
висічену там бог зна ким
і бог зна кому й нащо.

Не дійти туди ногами,
ні драбиною не улізти,
лиш на шпурі у повітрі
долетіти, наче птах.

У крайчику скальному
рівчачок протертий шнуром –
знак нехибний того місця,
де внизу печери вхід.

Тут спинився хід церковний,
стали править панахиду...
Де ж той мрець, кого ховають?
Де блаженний той аскет?

IV

От скінчилися відправи
і останню молитву
на колінах прошептали
всі пустинники й черці.

І встає ігумен перший,
і всі встали за чергою,
і довкола тихо стало,
море лиш реве внизу.

І підніс ігумен голос,
і звертається до діда,

що стояв серед монахів
із березовим хрестом.

Ігумен:
Старче Йване, перед богом,
перед алотосяйним сонцем
і перед хрестом спасенним
заклинаю тут тебе.

Щиро нам скажи, по правді:
чи по добрій своїй волі,
чи по зрілій постанові
йдеш у сю печеру?

Старець:
Так.

Ігумен:
Чи немає в твоїм серпі
ще прихильності до світу
і прив'язання до рідних,
дум і бажань світових?
Чи навіки ти відрікся
всього, що відводить духа
від єдиного бажання
вічного спокою?

Старець:
Так.

Ігумен:
Чи обдумав ти всю важкість
самоти, безповоротність
отого життя в печері,
всі страховини спокус?

Чи обдумав ти всю гіркість
жалю, що явиться може,
каяття, що затроїти
може тут твій подвиг?

Старець:
Так.

Ігумен:
Будь же бог благословенний,
що вітхнув тобі сю думку!
Най же він тобі поможе
до кінця пройти сей шлях!

Дотепер ти між живими
був наш брат Іван Вишенський;
відтепер в житті земному
змазане ім'я твоє.

Так іди в свою дорогу!
Хрест, що маєш у долонях,
се тобі наш дар єдиний,
інших і не тра тобі.

Що потрібно для поживи
твому тілу, раз на тиждень
брат ключар на посторонку
спустить відсіля тобі.

Прощавай! Прийми від мене
сей остатній поцілунок,
і дай бог нам пострічатися
швидко в ясності його!»

Цілував ігумен старця,
інші монахи нотихо
цілували його руки,
поли сіряка його.

Потім два щонаймолодші
шнуром старця обв'язали
попід пахи, кінці шнура
в руки міцно прийняли.

І перехрестився старець,
над безодню вийшов сміло,
сів і звільна став спускатися
у страшенную глибіню.

Вітер буйно дув від моря,
бороду його й волосся
розвівав, і він, притисши
хрест до себе, швидко щез.

V

«О, вітай, моя домівко,
тиха пристане по бурях,
до якої ненастанно
здавна-здавна я тужив!

Камінь тут довкола мене –
се тверда, незламна віра,
се мій дім і мій притулок,
подушка і накриття.

Хрест отсей – то мій товариш,
мій повірпий; у дні смутку,
оборона від спокуси
і підпора в скону час.

Небо синє, що крізь отвір
загляда в мою печеру, –
се надія, що полине
у той шлях душа моя.

Сонце ясне, що при сході
на часок в мою домівку
сипле золото й порфіру, –
се великий божий дух,
що в блаженній хвилини
грішну, скорбну людську вдачу
ущасливилює безмірних
райських розкошів чуттям.

А те море лазурове,
що там гріється на сонці,
а внизу тут б'єсь о скали,
і хлопчеться, й реве, –

се життя земного образ
ясний, тихий та принадний,
коли здалека дивиться,
а гіркий, страшний вблизу.

Се мій світ. Усе змінчиве
щезло геть. Затихли крики,
гомін бою життєвого
тут мене не долетить.

Щезло все дрібне, болюче,
що чуття в душі ворушить
і увагу відвертав
від найвищого єства.

Полишилось лиш постійне,
супокійне і величне.
Про постійне і величне
думає тут, душе моя».

Так балакав сам до себе
у яскині своїй старець,
що ще вчора звався Вишенський,
а сьогодні вмер для всіх.

Так балакав не устами –
він устами вже давненько
відовчився промовляти,
тільки голос духа чув.

І в яскині у куточку
сів на камені, плечима
сперся о стіну холодну,
голову схилив униз.

Голова його могутня
на худій, жилистій шиї
гнулася сама в долину,
мов на тичці той гарбуз.

Сперши бороду на груди,
впер він зір у одну точку
і сидів отак недвижно
довго-довго, наче спав.

Зразу все немов померкло
перед ним, і дроз пробігла
по худім, старечім тілі,
і зомліли змісли всі.

Потім мов теплом дихнуло,
і по тілі розлилося
щось солодке, м'яко-м'яко
попід шиєю пройшло.

І в душі мелькнула мати,
як його малим хлоп'ятком
попід шийку лоскотала,
ах, а він сміявся, сміявся!

Потім слух його прочнувся;
мов діамантова нитка,
тон якийсь потягся довгий –
любий, радісний такий!

І душа, мов той метелик,
десь летить за любим тоном;
та чимдалі тонів більше
і все дужчають вони.

Вже гармонія могутня
ллється синьою рікою,
і розкішні тони, бачся,
небо й землю обняли.

І пливе душа аскета
на гармонії величній,
мов на морських хвилях лебідь,
вверх гойдається, то вниз.

Поміж небом і землею
вверх, то вниз душа аскета
розколисана несеться
швидше, швидше, розкішніші

І гармонія велична
робиться фіолетова,
далі синьо-лазурова,
далі пурпуром ярким.

Ось із хвиль тих пурпурових
стрілив промінь золотистий,
вибухнув вулкан огнистий,
ріки світла иотенли.

Розлилось безмежне море
світла ясно-золотого,
і зелено-золотого,
й білого, неначе сніг.

Грають світляні каскади,
величезні колеса
у всіх кольорах веселки
котяться по небесах.

І рука якась незрима
розпусти барвисті пасма,
розпуска могутні тони
з краю світу аж на край.
Розпускає, порядкує,
і збирає, і мішає –
мов калейдоскоп гігантський,
грає світ весь перед ним.

Мов дитя, душа аскета
потонула в тому морі
тонів, фарб, у тім розкішнім
захваті – і він заснув.

VI

День за днем минав рівно,
як на морі безбережнім
хвиля хвилю рівно гонить,
хмара хмару в небесах.

У своїй печері старець
знов на камені недвижно
спочиває, вперши очі
в лазуровий неба звід.

Втім – о диво! Щось живеє
ворухнулось! На незримій
нитці понад вхід печери
зі скали спускавсь павук.

Старець пильно, дух заперши,
придивлявся павукові,
мов його не бачив зроду,
мов се з того світу гість.

А павук собі швиденько
від верха до споду входу
нитку натягав, по нитці
зараз догори поліз.

І почав як стій снувати,
протягати, заплітати
ниточки, і швидко сітка
вхід яскині заплела.

Старець думав: «Висилав
ще, мабуть, своїх шпівнів
земнеє життя за мною,
хиче вислідить, мабуть,

чи ще де хоч павутинка
духу мойого не в'яже
з тим життям, аби за неї
потягти думки мої.

Сей павук, се, може, ворог,
що свою зрадливу сітку
заставля на мої мрії,
на думки мої й на зір».

І вже ось підняв він руку,
щоб зірвати павутину,

та нова шибнула думка
у старечій голові.

«Сім братів колись, тікавши
від поганської погоні,
схоронились у яскиню
і заснули твердо в ній.

А павук отак самісько
заснував весь хід яскині,
врятував їх від погоні,
спас для божої хвали.

Тою сіткою закриті
спали ті брати в яскині
триста літ, аж поки бог їх
на свідоцтво не позвав.

Збуджені господнім словом,
стали свідками безсмертя,
свідками того, що в бога
три століття – се момент.

Може, з божого наказу
сей павук тут сіть мотав,
може, бог мене на свідка
теж для себе зберіга?»

Втім тихенько забриніла
павутина; чорна муха
замоталася в ту сітку,
стала сіпатись, пищать.

І павук прибіг щодуху
і давай мотати живо
павутину і в'язати
мусі крила і лапки.

То прискочить, муху вкусить,
то відскочить, знов мотав;
муха сіпавсь щосили,
і тріпочесь, і пищить.

«Га, поганий кровопійце, –
мовив старець, – чи на те ти
аж мою найшов яскиню,
щоб і тут життя вбивать?»
І вже руку піднімав,

щоб розшарпав павутину,
увільнити бідну муху, –
та знов думка зупини.

«Без господнього хотіння
навіть мушка ся не згине;
бог і сьому павукові
дав отсей його талан.

І яке ж я маю право
відбирати йому сю страву,
на котру він своїм робом
таки тяжко працював?»

І він став поклони класти,
гаряче почав молитись,
та весь час він, молячися,
чув, як муха, мов дитя,

сіпалась у павутинні,
і пищала, і квилала.
Серце в старця тріпоталось,
та рука не піднеслась.

VII

«Цілу ніч гуляв тут вітер,
скиглив по щербатих скелях,
вило море й кам'яні
стіни гризло і товкло.

Цілу ніч страшений холод
проникав мене до кості,
і немов на божім суді
я тремтів, зубами сік.

Я тремтів, у кут яскині
заховавшись, і тривога
проняла мене, й молитва
не ворушилась в душі.

І я чув себе безсильним,
бідним, хорим, одиноким,
мов дитя, сирітка кругла
без матусі, без вітця.

Бачилось, земля завмерла,
вимерли всі люди в світі,
я один лишивсь остатній
у страховищах отих.

Бачилось, і бог у небі
вмер, один лиш чорний демон
тепер паном у вселенній
і гуляє, і реве.

І я був, мов та пилина,
згублена з порядку світу,
що про неї всім байдуже –
богу, й людям, і чортам.

А тепер заблиско сонце,
щезли демони півночі,
уляглись вітри скажені,
теплотою подиха.

Теплота ogrіла тіло,
і душа воскресла в тілі,
віднайшла свого бога
і молитву віднайшла.

Що ж се за кругії дебри,
у які мій ум заходить?
Сеї теплоти крихітка
в тілі душу виклика!
Так удар кресала іскру
викликає із креміння,
а ся іскра – се пожежа,
жар і блиск, тепло й життя.

Жар, життя, тепло і світло,
разом з тим і смерть, руїна,
і нове життя, й безсмертя –
се душа всесвітня – бог.

Крихта теплоти і світла –
іскра в тілі у мертвому
душу будить, без тієї
теплоти душі нема.

А в душі розводить ясність,
порив, віру – без тієї
теплоти немає віри,
ані ясності в душі.

А та віра творить чуда,
творить і найвище чудо
над всі чуда – творить бога,
відкрива його для нас.

Бог відкрився нам – от дивно!
Все він відкривався в днину,
у гарячій, теплій краї,
в світлі, в блискавці, в огні.
В реві вихру, в п'їтмі ночі,
у ледах, снігах ціпущих
вія не відкривавсь нікому.
Бог – се світло і теплої

Але ж бог – творець усього,
він творець тепла і світла...
Чи творець морозу й леду?
Ні, про се мовчить письмо.

Се тепло – воно за хвилю
в мертвім тілі творить душу,
у душі тій родить віру,
вицвіт віри тої – бог...

Чом не можна би подумать,
що душа, і її віра,
і сам бог – то тільки витвір
тої дрібки теплоти?

Боже, може, гріх так думать?
Але ти ж велів шукати
правди!. Без твоєї волі
думка не прийде на уи».

Так з думками бився старець,
і молився, і томився,
але давне просвітління
не хотіло вже вернуть.

І він плакав: «Чи на те ж я
тиху келію покинув,
скит відлюдний, щоб аж тута
в путах сумніву скінчить?»

VIII

«Що за незвичайні гості
в мою яму заблудили?
Що се за послі і відки
вітер ось мені приніс?

Ті платочки сніжно-білі –
чи це сніг? Але ж не тають!.
Дивний запах з них несеться...
Боже мій, вишневий цвіті

Цвіт вишневий – тут – в тих скелях!
Де тут вишні на Афоні?
О, скажіть, таємні гості,
повідайте, відки ви?

Запах ваш такий чудовий,
аж до серця він доходить,
в душу сипле насолоду,
чимось рідним вавіва.

О, скажіть, – ви з України,
із далеких рідних селищ,
що тепер вишневим цвітом
скрізь обсіпані стоять?

Чую, чую рідний запах,
і мое старее еерце
грає в грудях? Боже милий,
та невже ж я не забув?

Та невже ж та Україна –
сей квітчастий рай веселий,
се важке, кроваве пекло –
ще для мене не чужа?
Що мені до неї? Важко
їй, небозі, там борються
з єзуїтами й ляхами,
та не легко ж і мені.

Є своя борба у мене,
та борба, що кожний мусить
сам перевести з собою,
поки іншим помагать.

А чи ж я свої найкращі
думи, і чуття, й змагання
не віддав їй на службу
в тій великій боротьбі?

Чи ж не був я їй порадник
на непевнім роздорожжі?
Чи не додавав відваги
її втомлений борцям?

Ах, і чи то не ранила
мою душу їх невдяка,
непокірність і зневага,
нетямучість їх тупа?

Чи ж мене не відіпхнуло
їх гордеє недовірство?
Чи я не отряс назавше
пил їх із своїх чобіт?

Так чого ж ви, білі гості,
сиротята весняні,
тут із вихром заблукали
і свій запах принесли?
Не для мене вже ваш запах!
Не для мене ті далекі
спомини про Україну –
я давно для неї вмері

Вмер! А гом же серце скаче,
чом же кров живіше б'ється,
думка чайкою літає
над садками рідних сел?

Пігі! Пігі! Квіти, трави-
Вишні, молоком обліті...
Верби, мов зелені копи...
Дим зо стріх угору в'єсь...

Соловейко на калині
так лящить, аж серцю любо...
Діти бігають... Дівчата
десь співають у садку...
Геть, о геть, далекі гостії
Ви внесли мені тривогу
в пристань тихого спокою,
вир життя в мою труну».

ІХ

Вечоріє. Тінь довжезна
від скали лягла на море,
а там ген легенькі хвилі
злотом, пурпуром горять.

Із гнізда скального старець
тихо дивиться на море,
з хвиль тих злото-пурпурових
десь мостить далеко шлях.

Шлях мостить у край далекий,
через гори і долини,
аж на рідную Вкраїну,
а тим шляхом думи шле.

Шле сердечне привітання,
і любов свою, і тугу,
що, здавалося, давно вже
похоронені були.

Аж ось, глянь, тим ясним шляхом
звільна барка надпливав,
бризка золото й пурпура
з-під весел і з-під руля.

Теплий вітерець вечірній
роздував білий парус,
і пливе, мов лебідь, барка
до Афонської гори.

Чи то братчики вертають,
що ходили в край далекий
на монастирі просити?
Чи то прості гендлярі?

Чи побожні пілігрими,
паломники правовірні,
прибувають на поклони?
Чи то Прота се посла?

Старець прослідив очима
барку, поки за скалою
не сховалась аж у пристань,
як сховалась – він зітхнув.
Знать, привиділись старому
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоноверхі –
ні, се, певно, привид був!

Х

Знову ніч, і знову ранок,
і поклони, і молитва,
і в старій душі тривога,
сумніви і неспокій.

Аж нараз почувся стукіт –
на горі хтось, по закону,
каменем о скали стукав,
старець стуком відповів.

І спускавться на шнури
кіш з поживою для нього,
а на дні коша білів
запечатане письмо.

Затряслись у старця руки:
на письмі слова знайомі,
український той скоропис
і знайома печать.

«Старцю чесному Івану,
що в Афонській самотині
шлях важкий, тісний верстає,
шлях, показаний Христом,

православні з України,
зібрані у місті Луцьку
і а братерськую пораду,
шлють благанкя і привіт.

Богу дякуєм святому,
він про нас не забуває
і важкі нам спокуси
шле для нашого добра.

Що важкі його удари
нас кують, мов те залізо,
з жужелиці, очищають
і гартують, наче сталь.

Богу дякуєм святому
й молитвам тих богомольців,
що тягар хреста на плечі
за братів своїх беруть.
Ласкою його святою
й молитвами богомольців
стоїмо ще твердо в вірі
і не тратимо надій.

Б'ють на нас і явно, й тайно
вороги непримиримі,
напасті, і брехві, й зрада
нас підкопують і рвуть.

Відреклись нас сильні світу –
і князі, і воєводи, –
кинули Христова стадо,
[за мамоною біжать.

Наші пастирі духовні
поробилися вовками,
шарпають Христове стаде]
і отруту в душі ллють.

Мов голодний лев пусіїи,
так ричить у нашій горі
голос лютої наруги:
«Де ваш бог? Де ваша міць?»

Тим-то ми, маленький човпик
серед хвиль отих бурхливих,
з молитвами і сльозами
раду радити зійшлись.

Тямлячи сдова Христові:
царство боже – труд великий,
і трудівники одпі лиш
завойовують його, –
тямлячи твою науку,
що, як пастирі нас зрадять,
треба нам, самому стаду,
про свое спасіння дбать, –

обмірковували разом,
як би нам від сеї бурі
хоч малесевьким оплотом
церков божу захистить.

І прирадили азбрати
в «даю огяшие всі сиди,
щоб велике, спільне діло
поспівало і росло.

І отее щдемо до тебе,
чесднй батьку наш Іване,
своїх братчиків з благанням і
будь ти нашим стерником.
Поверни ти на Вкраїну,
зігривай вас своїм словом,
будь між нами, мов та аатра
у кошарі пастухів.

Ватра, що холодних гріє,
дає світло серед ночі
і лякає злу звірюку,
душі радує живі.

Будь ти вам духовим батьком,
будь нам прикладом високим,
будь молитвою душ наших,
нашим гаслом бойовим.

Поміркуй: тяжку негоди
насаждають в душах злобу,
ненастанній наруги,
замуровують уста.

Поміркуй: неправда й кривда,
як та хижая вовчиця
у своїм гнізді смердючим,
родить хижих вовченят.

Поміркуй: лукавство й зради
убивають правдомовність,
а в кого затруте серце,
той отрутою й плює.

Батьку, батьку! Люте горе
вже калічить наші душі;
вовченята, хоч беззубі,
вже повзають серед нас!
Батьку, батьку! Від ударів
гнутья наші чола й спини,
і отрутою страшною
накипає нам душа!

Покажися тут між нами,
як старий борець незламний!
Один вид твій нас, похилих,
напростув, покріпить.

Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
свое любее дитя.

Время йде на неї люте,
перехресная дорога
перед нею – хто покаже,
яким шляхом їй іти?
Не згордуй же сим благанням!
Поспішай спасати матір!
Може, голос твій і ум твій
все поверне на добро».

А на верхнім боці карти
припис був: «Післанці руські
ждуть на відповідь до завтра,
завтра будуть на скалі».

XI

По печері ходить старець,
хрест до груді притискає,
молитви тихенько шепче
і не думає про лист.

«Хрест – моє добро єдине,
хрест – одна моя надія,
хрест – одно моє страждання,
одинока вітчина.

Все, що понад ним, – омана
і чортячая спокуса;
лиш один тут шлях правдивий
і спасенний – шлях хреста.

Що сей лист і що сей голос?
До кого? До старця Йвана.
Старця Йвана вже немає,
він умер, умер для всіх.

Що мені до України?
Хай рятується, як знає, –
а мені коли б самому
дотиснутися до Христа.

Адже я слабий і грішний!
Я не світоч, не месія,
Їх від згуби не відкуплю,
сам із ними пропаду.

Ні, не зраджу свого бога,
не зламаю заповіту
і ярмо хреста отсього
до могили донесу.

Близько вже. Мабуть, для того
б'є на мене вял остатній
і остатня часть дороги
так болюща і важка.
Вже недовго. Боже! Боже!
Облегши мені тягар мій!
Просвіти остатню стежку,
що мов губиться у млі!»

Усю ніч молився старець,
обливав лице сльозами,
до хреста старечі груди,
мов до матері, тулив.

Вів ридав, шептав і кликав,
та було довкола темно,
і в душі страшенно темно,
і просвітлення не йшло.

А коли воскресло сонце,
він сидів і ждав тривожно,
поки камінь загуркоче,
голос ізтори озвесь.

Ось гуркоче глухо камінь,
старець разом стрепенувся,
та рука не простяглася,
він на знак не відізвався.

«Старче Йване! Старче Йване!» –
кличе голос, і здається,
що се крик тривоги, болю,
що рятунку просить він.

«Старче Йване! Старче Йване!
Се посланці з України,
се твої убогі діти.
Старче Йване, відізвись!»
Старець слухав, дух заперши,
його ухо жадно ссало
український любий голос,
але він не відізвався.

«Старче Йване! Старче Йване!» –
довго кликали посланці,
а внизу лиш море вило,
та не відізвався Іван.

XII

Вечоріє. Наче сизий
килим, тіль лягла на море,
а з-поза гори проміння
скісно в морі порила.

Золотистий шлях простягся
від тих морських хвиль рухливих
до верха гори Афона,
під скалою море гра.

У печері в самім вході
згорблений сидить пустинник

і письмо раз в раз читав
і сльозами полива.

«Слухай, рідна Україна,
стара мати-жалібниця,
голосом плачливим кличе
своє любеє дитя».

«Любеє, нема що мовить!
Що в найтяжчую годину,
в непрозору, люту скруту
свою матір покидаї

Що в засліпленні безумнім
сам лише спастися хоче,
а братів тривожних, бідних
без поради покида!

І яке ж ти маєш право,
черепино недобита,
про своє спасення дбати
там, де гине мільон?

Чи забув слова Христові:
«Добрий пастир власну душу
віддає за своє стадо»?
Ти хіба не пастир їх?

Чи забув слова Христові:
«Хто рече: кохаю бога,
а не порятує брата, –
той брехню на душу взяв»?

Адже ж за всі душі тії,
що там впадуть у зневірі,
а ти б піддержав їх, в тебе
бог рахунку зажада.

Адже ж ті твої чернечі
горді мрії про спасення
тут, далеко від спокуси, –
се ж спокуса, гріх тяжкий.

Се не божий шлях верстаєш,
а дияволіві служиш,
майстру гордошів, що богу
рівним бути забажав.

Се не божий шлях! Таж навіть
якби в рай ти так дістався,
а твій рідний край і люд твій
на загибель би пішов –

адже ж рай тоді для тебе
пеклом стане! Сама думка:
«Я міг їх порятувати!» –
тобі з неба зробить ад!»

І смертельна тривога
зціпила старече серце
і заперла дух у груді,
зимний піт лице покрив.

Він зирнув на сине море,
де рубцем золототканним
зарисовувався обрис
від Афонської гори.

Глянь, з Афонської затоки
звільна барка випливає,
із отіненого плаю
ген на сонячний біжить.

Турчин баркою кермує,
в барці кунтуші козацькі
і шапки червоноверхі,
бриска золото з весел.

Ах, посланці з України!
В старця серце стрепенулось,
і в тривозі, і в нестямі
худі руки він простяг.
«Стійте! Стійте! Заверніться!
Я живу ще! По-старому
ще кохаю Україну,
решту їй життя віддам!

Стійте! Стійте! Заверніться!»
Та дарма! Не чують крику.
І по хвилях золотистих
барка геть пливе й пливе.

І ламає руки старець,
і болюче серце тисне,
і перед хрестом на камінь
він кидається лицем.
«О розп'ятий! Ти ж лишив нам
заповіт отой найвищий:

свого ближнього любити,
за рідню життя віддати!

О розп'ятий! Глянь на мене!
О, не дай мені пропасти
у безодні мук, розпуки,
у зневір'я глибині!

Дай мені братів любити
і для них життя віддати!
Дай мені ще раз поглянуть
на свій любий, рідний край!

Глянь, отее остатня нитка,
що мене тягла до праці!
О, не дай же їй порватися!
Заверни її сюди!

О, зішли противний вітер!
Підійми грізную хвилю!
Або дай мені злетіти,
мов пташипі, зі скали!

Ти ж благий і всемогущий!
О, коли моя молитва,
і мов мовчання, й труди,
і всі подвиги, й весь піст

мали хоч зерно заслуги,
хоч пилиночку значіння,
то я радо, о розп'ятий,
все без жалощів віддам.

Все віддам, готов, як грішник,
вічно у смолі кипіти –
лиш тепер зроби для мене
чудо: барку заверни!
Або дай мені до неї
відси птахом долетіти,
або збігти, мов по кладці,
по промінню золотім.

Ох, таж ти, малим ще бувши,
бігав з храму по промінню,
і по морю серед бурі,
мов по суші, ти ходив.

Дай, о дай мені се чудо!
Лиш одно, на сю хвилину!
Не лишай мене в розпуці,
мов стривожене дитя!»

Так моливсь Іван Вишенський,
хрест щосили тис до груді –
і нараз почув, як дивна
пільга біль його втиша.

Легко-легко так зробилось,
щезла дикая тривога,
ясна певність розлилася
у оновленій душі.

Ясна певність, що послухав
бог отець його благання,
що настала хвиля чуда –
просвітління надійшло.

Те, чого він ждав так довго,
обдало його, мов легіт,
мов гармонія безмежна,
райські пахощі святі.

І він радісно піднявся,
і перехрестився тричі,
і благословив промінний
шлях, що скісно в море йшов.

Він нічого вже не бачив,
тільки шлях той золотистий
і ту барку ген на морі –
і ступив і тихо щез.

А в печері пустельницькій
тільки білий хрест лишився,
мов скелет всіх мрій, ілюзій,
і невпинний моря шум.

Частина 2

1. ПОСТАТЬ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО В ЛИСТАХ ІВАНА ФРАНКА

Іван Вишенський може ще й нашому поколінню служити прикладом твердості і стійкості характеру, прямоті та ясності вислові своїх поглядів згідності між переконаннями та цілим своїм життям.

Іван Франко

1.1 Зміст і суть Франкових листів про І. Вишенського за 1889 – 1990 рр.

Творчість І. Франка, хоча і дає уявлення сучасному читачеві про діяльність І. Вишенського, однак не повністю віддзеркалює образ цієї неординарної постаті середньовіччя. І. Франко з великою повагою і пошаною ставився до особистості І. Вишенського, називаючи його великим земляком – Іваном з Вишні. Гортаючи сторінки багатотомної творчої Франкової спадщини, можна пересвідчитися, що Великий Каменяр досліджував життя і діяльність багатьох відомих історичних діячів минулого. Однак, жодному з них він не приділяв стільки уваги у своїй творчості, як своєму видатному землякові Івану з Вишні. Він присвятив йому не тільки окремі статті, монографії, але й написав віршовану поему «Іван Вишенський».

І цим не вичерпується Франкова творча спадщина про І. Вишенського. Багато цінного та оригінального про цього земляка можна дізнатися з листів І. Франка до своїх родичів, друзів і близьких людей. І, безумовно, абстрагуватися від інформації, що міститься у Франкових листах про цього афонського аскета, неможливо. Адже це буде однобокий підхід щодо оцінки його творчості І. Франком. Враховуючи це, ми дослідили Франкові листи, в яких згадується прізвище І. Вишенського. Збираючи по крупинках відомості про Івана з Вишні на основі інформації, поданої у Франковому листуванні, ми глибше вникли у процес збирання, опрацювання та друкування матеріалів І. Франком про нього. Отже, за опублікованими творами про І. Вишенського лежить багатогранна, різновекторна і титанічна праця Великого Каменяра, яка тривала не один десяток років.

Під час опрацювання Франкових листів, інформація в яких тією чи тією мірою стосується постаті І. Вишенського, ми використали 20-томне (т.20) і

50-томне (т. 48-50) видання творів І. Франка. Для більш повного відображення суті і змісту листів, їх дослідження проведене у хронологічному порядку з виділенням певних історичних періодів їх написання. Одержана таким чином інформація представлена у формі таблиць, зокрема Франкові листи за 1889-1990 рр. наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

**Зміст Франкових листів, де згадується
І. Вишенський, за 1889 – 1990 рр. [1, с. 380-415]**

№ п/п	Кому адресовано, де і коли написано	Зміст Франкового листа
1.	М.П. Драгоманову. Львів, 10 лютого 1889 р.	Для дальших книжечок я хотів би порозумітися з Вами щодо... вибору деяких речей з нашої старої літератури, де проявлявся народний напрям (Гаватович, Іван з Вишні, «Апокризис», вибір характерніших листів гетьманів і других доісторичних осіб і т. ін.)
2.	О.С. Лашкевичу. Львів, 20 лютого 1889 р.	Посилаю Вам статейку про мого старого земляка Івана Вишенського. Може, вона в другій своїй половині й занадто суха, та мені здається, що й такі сухі речі потрібні, а куди з ними удаватися, як не до такого журналу, як Ваш?
3.	М.П. Драгоманову. Львів, 23 листопада 1889 р.	Чи в Софії є у кого наукові зв'язки з Афонською горою і чи можливий там доступ для пошукувань? Мені все здається, що тільки там можна би знайти автентичні і повні дані про Івана Вишенського, та й чи про нього одного тільки?..
4.	*М.П. Драгоманову. 26 квітня 1890 р.	Від 1888 р. деякі мої роботи поміщені були також в «Киевской старине», а іменно: новели «Гава» і «Чума», стаття про Івана Вишенського і деякі дрібніші матеріали
5.	О. Франко. Львів, 30 липня 1890 р.	Може бути, що в суботу привезу тобі дві перші глави до прочитання, благо вони досить загального змісту і, може, зацікавляють тебе. Власне для того я заховав їх собі на кінець, так само як життепис і характеристику Івана Вишенського писати буду аж тоді, коли скінчу детальний аналіз усіх його творів і уложу собі конспект здобутих при тім результатів
6.	М.П. Драгоманову. Львів, 17 жовтня 1890 р.	Я все ще не скінчив своєї роботи, прию тепер над останньою главою «Язык і стиль Вишенського». Хоч філолог я дуже слабкий, але вважав конечним не поминути сеї теми, та боюсь, що оброблення її вийде у мене скандальне. Все проче вже скінчене, а із філологією думаю швидко дійти до кінця. Дуже мені бажалось якнайшвидше розв'язатися з тим докторатом і засісти за белетристику
7.	М.П. Драгоманову. Львів, 7 грудня 1890 р.	А що не писав я Вам так довго, сьому ось яка причина. Скінчив я свою дисертацію про Вишенського, вийшла величенька книжка в 300 сторін. Тоді сунувсь до університету Львівського, щоб допустили мене держати докторський екзамен

Примітка: *матеріали використано із джерела [2, с.251].

Перший лист, у якому згадується І. Вишенський, датований 10 лютого 1889 р. і адресований М.П. Драгоманову, з яким І. Франко радиться про підготовку до друку творів, акцентуючи увагу на нашій складній і суперечливій історії. Це стосується нашої давньої літератури, серед діячів якої виділяє Івана з Вишні. У зв'язку з цим І. Франко пише: «Мені здається, що такі речі треба (звісно, по невеликій крихті і добрими вступними словами) подавати й ширшій публіці, котра досі знає про се з слуху, а не знає, як виглядає ця література на ділі (говорю тут, конечно, про публіку і молодіж галицьку, для котрої головню й видається «Літ[ературно]-наук[ова] бібліот[ека]»)» [1, с.381]. В енциклопедичному словнику про таке видання сказано, що це: «1) Серія брошур, яку видав І. Франко 1888-98 (Львів). Тут друкувались літ. – критичні праці І. Франка, П. Грабовського, М. Драгоманова та ін., переклади з зарубіжних літератур. 2) Науково-популярна серія видань (1901 - 17) *Українсько-руської видавничої спілки*» [4. с. 354]

Із цієї цитати простежується все те, що спонукало І. Франка звернутися до історичного минулого нашої літератури. І можна повністю погодитися з тим, що галицька публіка знала про цю літературу з чуток, але не знала, як виглядає вона «на ділі», тобто насправді. Отже, ці прогалини І. Франко хотів заповнити знаннями про нашу минувшину. Можна стверджувати, що задуми його величні, а мета – благородна, а саме – відродити в пам'яті народу знання про наше минуле і зберегти їх для сучасних та майбутніх поколінь.

Інформація, подана в наступному листі, відображає початки реалізації І. Франком своїх далекосяжних задумів. Через десять днів після першого листа він посилає (20 лютого 1889 р.) редактору-видавцю «Киевской старины» О.С. Лашкевичу (1842 - 1889) «статейку про мого старого земляка Івана Вишенського» з проською про її друкування. Характерно, що він не тільки дає високу оцінку тексту статті, а й вказує на її негативні сторони. Зокрема підкреслює, що вона є надто суха, одночасно зазначаючи, що такі речі також потрібні. Як свідчить текст листа, І. Франко у цей час відчував фінансову скруту і тому просив редактора, щоб він якнайдешевше

видрукував йому статтю: «Коли б Вам се не було занадто коштовно, я просив би зробити для мене з цієї статті, а також з статті про Шевченка (коли цензура її пропустить) хоч по 10 відтисків, котрі я хотів би послати декому з знайомих» [1, с. 383].

Як бачимо, для І. Франка є однаково важливим як стаття про І. Вишенського, так і про Т. Шевченка. При цьому стаття про Кобзаря може бути видрукувана тоді, «коли цензура її пропустить». Безумовно, тут відчувається вплив фактора часу, а також наявність інформації про життя і діяльність двох видатних українських особистостей – І. Вишенського і Т. Шевченка, розділених між собою сторічними відрізками історичних періодів – перший жив і творив у другій половині XVI – першій половині XVII століття, а другий – у XIX столітті. Шевченкові твори були більш поширені серед українського населення двох імперій – Російської та Австро-Угорської, ніж творча спадщина І. Вишенського, яку слід було збирати по крупинках у монастирях, чи серед простого люду і проводити певні дослідження.

Саме цю роботу і здійснював І. Франко, який детально виклав це в наступному листі (датований 1 березня 1889 р.) до М.П. Драгоманова. Своєрідність цього листа полягає в тому, що в ньому І. Франко всебічно і глибоко описав все те, що вдалося йому віднайти про І. Вишенського: підкреслити цінність цієї знахідки, встановити особливі способи «писання Ів[ана] Виш[енського]», відкинути «балакання про неучтво і простацтво» його тощо. Все це в комплексі, на наше переконання, було тим потужним поштовхом для І. Франка у проведенні подальших досліджень життя і творчості свого земляка Івана з Вишні.

Грунтуючись на цих засадах, ми дещо змінили методичні підходи до викладу суті Франкового листа до М.П. Драгоманова, а саме – його зміст передали в діалоговій формі. Специфіка полягає в тому, що на поставлені нами питання ми відшукали відповіді словами Франкового листа. Опрацьована таким чином інформація представлена в таблиці 2.

У першому згадуваному листі (від 10 лютого 1889 р.) до М.П. Драгоманова І. Франко писав про необхідність вивчення «нашої старої літератури», серед авторів якої названо Івана з Вишні. Михайло Драгоманов позитивно відгукнувся на таку пропозицію. І. Франко зрадів, дізнавшись про готовність Михайла Петровича «обробити для «Літ[ературно]-наук[ової] бібл[іотеки]» таких інтересних давніх писателів, як Гаватович, Іван з Вишні, «Апокризис» і т.д.». Великий Каменяр доклад максимум зусиль для відшукування необхідних матеріалів про діяльність цих авторів та їх праці. Зокрема, про Гаватовича він мав намір зібрати дані в університеті, вважаючи, що в бібліотеці Крашевського у Кракові навряд чи вдасться що-небудь віднайти.

І.Франко, як відомо, брав активну участь у різних формах суспільного життя як Галичини, так і інших територій у складі Австро-Угорської імперії. Це збагачувало його знання і, отже, спонукало до активної творчої діяльності. Підтвердженням сказаного може бути відвідування ним виставки Ставропігійського інституту, де він «найшов рукопис з новими, невідомими досі творами Івана з Вишні». Саме ця знахідка була тим поштовхом у продовженні подальших досліджень діяльності І. Вишенського, результатом яких була стаття для «Киевской старины».

Знайдені твори, як стверджує І. Франко, були «об'ємом невеличкі, але інтересні», адже передмова до збірника була підготовлена, «очевидно самим Ів[аном] з Вишні». Розібравши цю знахідку на окремі складові, І. Франко їх систематизував за певними ознаками, а саме:

–згаданій вище передмови до збірника творів. Тут є цінним те, як вважає І. Франко, що передмова злагоджена, очевидно, «самим Ів[аном] з Вишні;

–зміст збірника становлять 10 статей. І. Франко тут зосереджує увагу на тому, де вони надруковані, а також згадує Голубєва, котрий надрукував «Загадку філософом латинським». У коментарях до творів І. Франка зазначено, що С.Т. Голубєв (1849-1920), професор Київської духовної академії, надрукував працю «Київський митрополит Петро Могила і його сподвижники» (1883 р.);

**Листування І. Франка з М. Драгомановим
про знахідку творів І. Вишенського [1, с. 383 - 385]**

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді словами Франкового листа
1.	Що потішило І. Франка в діяльності М. Драгоманова?	Врадувала мене дуже Ваша готовність обробити для «Літ[ературно]-наук[ової] бібл[іотеки]» таких інтересних давніх писателів, як Гаватович, Іван з Вишні, «Апокризис» і т. д.
2.	Де І. Франко намагався віднайти твори давніх письменників?	Гаватовича я постараюсь визичити в університеті і переслати Вам, бо бібл[іотека] Краш[евського] в Кракові, так, хто знає, чи й коли б прислали
3.	Що знайшов І. Франко на виставці Ставропігійського інституту?	Може, інтересно буде для Вас знати, що на теперішній виставі Ставропігійського Інституту я найшов рукопись з новими, невідомими досі творами Івана з Вишні
4.	До чого спонукала знахідка І. Франка?	Ся находка примусила мене зайнятися трохи детальніше сим писателем, і я написав про нього статтю для «Киев[ской] стар[ины]», до котрої прилучив також список новонайдених творів
5.	Що це були за твори?	Твори ті об'ємом невеличкі, та інтересні, а іменно: 1) передмова до збірника творів, зладженого, очевидно, самим Ів[аном] з Вишні
6.	Який був зміст знайденого збірника?	2) зміст того збірника, також ним самим писаний; зміст той виказує 10 статей, а іменно: чотири надруковані в «Актах», одну вступну, котру я й списав, дальше «Загадку філософом латинським», котру видрукував Голубев у прилозі до Петра Могили І п[ід] з[аголовком] «Зачапка», і ще чотири незвісні досі, котрих однак у нашій рукописі (фрагменті) нема
7.	Що встановив І. Франко, прочитавши знайдений текст?	3) о прочитанні сього писання, слівце о способі пропаганди його писань, ідентичне з закінченням другого полемічного твору, напечатаного Голубевим після «Зачапки», – значить, неоспоримий доказ, що й той другий твір належить до Ів[ана] Вишенського: 4) «Слово ко прочитателю» і 5) «Обличеніє диявола»
8.	Що зробив І. Франко із знайденими статтями?	Сих п'ять статейок я списав. З усіх творів Ів[ана] В[ишенського] я постарався видобути біографічні та хронологічні деталі, котрих майже не торкавсь Сумцов у своїй дрантивій статті про Ів[ана] Виш[енського]
9.	Як оцінив І. Франко способи «писання Ів[ана] Виш[енського]»?	Я в способі писання Ів[ана] Виш[енського] бачу далеко більше таких взірців, як Скарга, Вуек, Рей, Варшевицький і другі репрезентанти польського гуманізму, ніж взірців Єфрема Сіріна, Афанасія та других вітців церкви
10.	До яких висновків дійшов І. Франко після вивчення знайдених праць?	Балакання про неуцтво і простацтво – видаються мені чисто іронічними так, як часте повторювання «ми глупая Русь». Цікавий я дуже, чи Ви згодитесь з моім поглядом

– посилаючись на праці С.Т. Голубєва, І. Франко дійшов до досить цінного висновку: «значить неоспоримий доказ, що той другий твір належить до Ів[ана]Вишенського»;

– І. Франко переписав ті статті і дослідив біографічні та хронологічні деталі, яких не було у Сумцова в його «дрантивій статті про Ів[ана] Виш[енського]». Він також вважав, що І. Вишенський своїм писанням вийшов за рамки діяльності церковних «взірців: Єфема Сіріна, Афанасія та других вітців церкви», і наблизився до представників польського гуманізму, таких як Скарга, Вуєк, Рей, Варшевицький та інші;

– дослідивши знахідки І. Франко зробив висновок, що всякі балакання про неуцтво і простацтво «І. Вишенського є чисто іронічними так, як часте повторювання «ми глупая Русь»;

– наприкінці листа до М.П. Драгоманова І. Франко підсумовує: «Цікавий я дуже, чи Ви згодитесь з моїм поглядом». Ми повністю поділяємо погляди Великого Каменяра. Такої ж думки, до речі, був і М.П. Драгоманов.

Узагальнюючи матеріали таблиці 2, слід звернути увагу на діячів, прізвища яких названі, адже без конкретної інформації про них буде неповним висвітлення суті цього листа І.Франка до М.П Драгоманова. Отож, хто такий Я. Гаватович? В енциклопедичних виданнях радянського періоду про цю та інші особистості сказано: «Гаватович (Гават) Якуб (17. II. 1598 р. – 17. V. 1679 р.) – польський письменник. Народився у Львові. Вчився в Ягеллонській академії у Кракові, вчителював у місті Кам'янці-Струмилівській (тепер Кам'янка-Бузька Львівської області). В 1622 р. став католицьким священником, писав трагедії релігійного змісту. 1619 р. Гаватович поставив у Кам'янці-Струмилівській «Трагедію», в якій описується одсічення голови Іоанна Христителя... В інтермедіях широко використовував український народний побут, гумор, живу народну мову». [3, с.70].

Голубєв Степан Тимофійович (1849-1920) – буржуазний історик, професор Київського університету і духовної академії. Писав переважно про історію освіти, культури і церковного життя на Україні. Головні праці

Голубєва: «Київський митрополит Петро Могила та його сподвижники» (т. 1-2. К., 1883-1898); «Історія Київської духовної академії» (в. 1. К., 1886). Голубєв перебільшував роль церковних діячів у розвитку освіти і культури на Україні. Цінним у працях Голубєва є публікація документів 16-17 ст.» [3, с.344]. У коментарях до творів І.Франка представлено (хоча і стисло) його діяльність. Проте, слід зазначити, що допущено деяку неточність – на одній сторінці вказано дату смерті 1910 р. [1, с.678], а на іншій – 1920 р. [1, с.721]. Найбільш ймовірна дата – 1920 р., адже саме цей рік вказано в енциклопедичних виданнях.

«Могила Петро Симеонович (31. XII. 1596 р., Молдавія – 11.I.1647 р., Київ) – церковний і освітній діяч України 1-ї половини XVII століття, митрополит Київський і Галицький (з 1622 р.). У політичних питаннях орієнтувався на угоду з Польщею, проте виступав проти унії з католицькою церквою. В 1631 р. відкрив у Києві лаврську школу, яку 1632 р. було об'єднано з Київською братською школою і названо Києво-Могилянською колегією, пізніше – Києво-Могилянською академією... Написав ряд книг: «Євангеліє Учительне» (1616 р.), «Анфологіон» (1636 р.) та інші» [4, с.520].

Сумцов Микола Федорович (18.IV. 1854 р. – 12. IX. 1922 р.) – український фольклорист, етнограф і літературознавець, член-кор. Петербурзької академії наук (з 1905 р.), академік АН УРСР (з 1919 р.), член Чеської академії наук та ряду слов'янських наукових товариств. Народився у Петербурзі в дворянській сім'ї. Закінчив Харківський університет (1875 р.). У 1888 – 1922 рр. – професор цього університету. Сумцов – автор близько 800 наукових розвідок і статей... Працював над створенням систематизованої історії української літератури 17 століття, підготував до неї монографії про І. Галятовського (1884 р.), І. Гізеля (1884 р.), І. Вишенського (1885 р.), Л. Барановича (1885 р.). Ряд праць, у яких дослідження українського фольклору тісно пов'язане з соціально-економічними умовами його виникнення і розвитку, не втратили свого наукового значення [5, с. 177].

Досить також нагадати, що М. Ф. Сумцов привітав І. Франка з 50-річчям від дня народження. Великий Каменяр був вдячний Миколі

Федоровичу за привітання і в листі до нього від 10 вересня 1906 р. писав: «Сердечно спасибі Вам за пам'ять. Я й сам забув (я взагалі неохочий до всяких роковин)... Тим приємніше було мені Ваше тепле слово, хоч Ви декуди і збільшуєте мої заслуги. Я дуже добре почуваю свої межі» [1, с. 611].

Про інших осіб, таких як «Скарга, Вуек, Рей, Варшевицький», в коментарях до творів І. Франка сказано [1, с.691]:

– Скарга Петро (1536 – 1612 рр.) – польський єзуїт, полеміст, активний діяч так званої «Брестської унії» 1596 р.;

– Вуек Яків (1540 – 1597 рр.) – єзуїт, перший перекладач Біблії польською мовою;

– Рей Микола (1505 – 1569 рр.) – польський письменник;

– Варшевицький Кржиштов (1524 – 1603 рр.) – польський історик і політичний діяч.

Спільними рисами названих особистостей, згідно з коментарями до двадцятитомного видання творів І.Франка, є те, що вони жили і творили в тому ж історичному періоді, що й І. Вишенський – в епоху середньовіччя, а це, як відомо, «період історії людства, що хронологічно охоплює час від V століття до середини XVII століття» [7, с.254]. Період досить тривалий (більше, ніж дванадцять століть), неоднозначний і суперечливий у розвитку різних сфер суспільних відносин. Особливості середньовіччя, названі у Франкових творах, дають нам підстави цілком справедливо стверджувати про глибоку обізнаність І.Франка з історичним минулим розвитку людського суспільства і його вміння використовувати набуті знання під час дослідження конкретних суспільних явищ – у цьому випадку – діяльності І. Вишенського.

Повернемося до матеріалів Франкових листів, що подані в таблиці 1. У наступному, досить великому (п'ять сторінок друкованого тексту) листі до М.П. Драгоманова, датованому 23 листопада 1889 р., І.Франко поставив цілий комплекс запитань, які стосуються історії літератури, адже він задумав написати ґрунтовну працю про її розвиток. З цього приводу він вказує : «В одній з вступних глав я хотів би дати короткий огляд літератури червононоруської в XVII і XVIII віці (майже неткнутої Огоновським у його літературі). Крім Івана Вишенського й Гаватовича тут прийшлося би сказати

про «Патерик скитський» Гната з Любарова, «Dialogus de Passione Christi» («Діалог про страсті Христові» – лат.), збірники апокрифів, переклади псалмів на язык лемківський Прислопського, Александрію ілінецьку, збірник Поповича...» [1, с.395].

Отже, І. Франко розглядав творчість І. Вишенського в контексті всеосяжного розвитку літератури червононоруської в XVII і XVIII століттях, а також у наступних історичних періодах. У наведеній вище цитаті з листа І. Франка М.П. Драгоманову згадується О. Огоновський, про якого І. Франко часто писав не тільки у своїх листах, але й у різних творах. Тому про нього зазначимо дещо більше, використовуючи енциклопедичні видання. Отож, «Огоновський Омелян Михайлович (3. VIII. 1833 р., с. Григорів, тепер Рогатинського району Івано-Франківської області – 28. X. 1894 р., Львів) – український літературознавець... Був головою товариства «Просвіта» у Львові (1866 – 1894 рр.), професором Львівського університету (з 1888 р.). Автор шеститомної «Історії літератури руської» (1887 – 1894 рр.), перекладу «Слова о полку Ігоревім» і приміток до нього. Писав також вірші, оповідання, драми («Гальшка Остроська», «Федір Острозький»), укладав шкільні підручники, досліджував історію української мови. Видав «Кобзар» Т. Шевченка (т. 1-2, 1893 р.)» [7, с. 481]. Похований О.М. Огоновський на Личаківському цвинтарі у м. Львові. Різнобічна діяльність цієї особистості привернула увагу до його творчості не тільки І. Франка, але й інших відомих діячів. Цих двох особистостей багато що об'єднувало – обидва були вихідцями з Галичини, вони були пройняті українським патріотичним духом, проте це по-різному відображалось в їхній діяльності; в різний час вони скінчили свій земний шлях (О. Огоновський – у кінці XIX століття, а І. Франко – на початку XX століття) і в різних напрямках вони поховані на Личаківському кладовищі: І. Франко – праворуч від центрального входу, а О. Огоновський – ліворуч.

Зазначимо про ще деякі характерні відмінності. Так, зокрема, відрізняються пам'ятники на їхніх могилах. На могилі І. Франка на

пам'ятнику, як відомо, зображені каменярі, які лупають скелю. Автор пам'ятника відобразив важку роботу алегоричних персонажів Франкових творів. Трохи нижче на пам'ятнику написано: «Іван Франко 1856-1916».

Пам'ятник О. Огоновському виконаний у світлих тонах. На ньому відтворено його погруддя, під яким є напис:

«Отець
Омелян Огоновський
доктор філософії
професор руської мови і
руського письменства
на Львівськiм університетi
довголітній голова товариства
Просвіта
член Академії наук
в Кракові і прочі
+ помер у 1894, на 62 році життя
ВІЧНАЯ ПАМ'ЯТЬ»

Однак зауважимо, що для наших досліджень цінна не тільки наведена вище інформація, але й наступна: І. Франко просить М.П. Драгоманова знайти матеріали про діяльність І. Вишенського в наукових закладах Софії. Безумовно, І. Франко, висловлюючи просьбу М.П. Драгоманову, мав цілковиту рацію, адже Болгарія значно ближче розташована до Афонської гори, де значну частину свого життя провів І. Вишенський, ніж Галичина, де проживав і працював І. Франко. Більше того, дорога на Афон пролягала через Болгарію і саме нею торували свій шлях на Святу гору багато ченців, серед яких і був Іван з Вишні. І цілком справедливо І. Франко стверджував, «що тільки там можна би найти автентичні і повні дані про Івана Вишенського, та й чи про нього одного тільки?...» [1, с. 397]. Питання, поставлене Великим Каменярем наприкінці цитати, також заслуговує на увагу.

Із наступного листа І. Франка до М.П. Драгоманова можна довідатися про те, що Франкові твори про І. Вишенського з'явилися у 1888 р., тобто

раніше, ніж перші згадки про нього у листах Великого Каменяра (вперше про І. Вишенського згадується в листі від 10 лютого 1889 р.). І це цілком закономірно та зрозуміло, адже спершу необхідно щось зробити, а потім уже повідомити про здійснене, а не навпаки.

Детально проаналізувавши листування І. Франка продовж усього його життєвого шляху, можемо стверджувати, що найбільше листів він написав до М.П. Драгоманова. Тому подамо і про цю особистість деяку інформацію. Для цього скористаємося матеріалами Малої філологічної енциклопедії, в якій сказано: «Драгоманов Михайло Петрович [18 (30). XI. 1841, м. Гадяч, тепер Полтавської області – 20.VI. (2.VII). 1895, Софія] – український публіцист, літературознавець, фольклорист, філософ, видатний діяч. Драгоманов рішуче пов'язував український визвольний рух із сучасними йому західними демократично-ліберальними та соціалістичними засадами, не оминаючи при тому українських традицій (наприклад, спадщини козаччини), що узгоджувалися з духом європейського прогресу. Справив значний вплив на українське суспільне життя другої половини ХІХ ст. Його наукові дослідження дали поштовх подальшому розвитку української суспільно-політичної думки» [8, с.115]. До цього додамо висловлювання І. Франка: «Драгоманов усе і всюди стояв за мирне, згідливе життя робочих людей, а тільки противився всякому кривдженню, всякому визискуванню одних другими» [9, с. 402 - 403]. Ось так про М.П. Драгоманова сказали його нащадки і так стисло та лаконічно про нього написав Великий Каменяр.

І. Франко щодо своєї праці про І. Вишенського спілкувався не тільки з М.П. Драгомановим, О.С. Лашкевичем та іншими діячами, але й радився зі своєю дружиною Ольгою Федорівною (1864 – 1941) (дівоче прізвище – Хоружинська, родом з с. Борки на Харківщині [1, с. 683]). Про це свідчить його лист до О. Франко, датований 30 липня 1890 р. Ось що в ньому сказано з цього приводу: «Я сиджу майже безвихідно над своєю роботою (над монографією «Іван Вишенський» – примітка М.Ш.), щоб скінчити її ще в августі, і хоч остався ще добрий шмат писання, то все-таки можу

похвалитися, що го[ло]вні труднощі вже переборені і стежка протоптана» [1, с. 408]. І. Франко скрупульозно і всебічно вивчав матеріали про І. Вишенського і його твори: «...писати буду аж тоді, коли скінчу детальний аналіз цих його творів і уложу собі конспект здобутих при тім результатів» [1, с. 408]. Ось як працював І. Франко над своїми творами про І. Вишенського і про інших видатних особистостей минулого.

Про результати своєї праці І. Франко постійно інформував М.П. Драгоманова. Про це свідчать наступні його листи до Михайла Петровича. Так, зокрема, у листі від 17 жовтня 1890 р. він повідомляв, що ще не скінчив своєї праці про І. Вишенського і працює над останньою главою, а в листі від 7 грудня 1890 р. було зазначено, що робота закінчена і «вийшла величенька книжечка в 300 сторінок».

Наявність рукопису роботи, ще не означає, що робота закінчена. Адже його ще необхідно надрукувати в типографії і таким чином довести суть написаного до масового читача. І. Франку неодноразово доводилось долати тернистий шлях перетворення рукописного тексту своїх праць у друкований. Не став винятком і його твір про І. Вишенського. Він шукав друкарню, де можна було опублікувати підготовлену працю, і знайшов її. Перебуваючи у м. Чернівцях під час підготовки до здачі докторського екзамену, він познайомився зі С. Смаль - Стоцьким – професором Чернівецького університету, який «зачав був перед новим роком «Руську школу», та зупинився на першому зошиті. Дальше не виходило нічого задля браку матеріалу... От я й подумав, що чому б не скористатися з цього і не пустити в світ... свого «Вишенського» і деякі дрібні речі» [1, с. 412 - 413].

Ось з якими видатними особистостями спілкувався і які великі зусилля докладав І. Франко для друкування своїх творів. Щодо видання «Руська школа» в коментарях до листів І. Франка сказано, що це «науково-педагогічний журнал, виходив в Чернівцях з 1888 по 1891 рр. за редакцією Степана Смаль-Стоцького» [1, с. 698]. Про цю особистість в енциклопедичних виданнях сказано «Смаль-Стоцький Степан Йосипович [9 (21). І. 1859, с.

Немилів, тепер Радехівського р-ну Львівської обл. – 17. VIII. 1938, похований у Кракові] – український мовознавець, літературознавець, історик, педагог, громадський діяч. Мовознавчі, літературознавчі праці С.-С. ввійшли до золотого фонду вітчизняної україністики та славістики. С.-С. заклав вивчення історичної морфології української мови, ретельно описував пам'ятки галицько-волинського походження XII – початку XIII ст. У співавторстві з Т. Гартнером 1913 р. видав німецькою мовою «Граматику руської (української) мови», яка стала однією з перших наукових граматик української мови» [8, с. 386]. Водночас зазначимо, що в радянські часи його вважали діячем «буржуазно-націоналістичного напрямку», автором ряду праць про І. Котляревського, Т. Шевченка, І. Франка тощо» [6, с. 303].

Ще на одну особливість у цих листах слід звернути увагу – це передусім питання, пов'язані з науковою діяльністю Великого Каменяра, а саме з проблемами складання докторського екзамену, який був необхідним для захисту докторської дисертації. До наукової діяльності спонукала його дружина Ольга. Підтвердженням цього є лист І. Франка до М.П. Драгоманова, що був написаний 23 листопада 1889 р. і в якому сказано: «Налягла на мене жінка, щоб я конче здавав екзамен докторський» [1, с. 394]. Забігаючи наперед, зазначимо, що попри всі труднощі, І. Франко склав усі необхідні екзамени, підготував дисертацію і захистив її у столиці Австро-Угорської імперії м. Відні, одержавши науковий ступінь «доктор філософії».

1.2 Зміст і суть Франкових листів про І. Вишенського за 1891 – 1894 рр.

Другий період Франкових листів, у яких згадується І. Вишенський, припадає на 1891-1894 рр. (табл. 3). Цей період листування нагадує попередній. Насамперед тим, що найбільшу кількість листів Іван Франко писав, як і в першому періоді, М. П. Драгоманову, з яким радився щодо своєї творчої діяльності загалом і щодо конкретних її напрямів зокрема. Саме у другій складовій листування і згадується про І. Вишенського. Із листа І. Франка до М. П. Драгоманова ми дізнаємося, що Великий Каменярь працював не тільки над підготовкою фундаментальних праць про свого земляка Івана з Вишні, але й друкував окремі результати своїх досліджень в популярних виданнях. Для цього він підготував статтю про І. Вишенського для «Буковинського календаря». Про це дізнаємося з тексту листа І. Франка до М. П. Драгоманова, датованого 22 серпня 1891 р. Однак, коментарі до листів І. Франка свідчать, що «в календарі цієї статті немає». Надрукована в газеті «Хлібороб», 1892 р., №8-11 і в бібліотеці «Хлібороба», №2 [1, с. 699].

Таблиця 3

Зміст Франкових листів за 1891-1894 рр., де згадується І. Вишенський [1, 462-530; 13 с. 287-510]

№ п/п	Кому адресовано, де і коли написано	Зміст Франкового листа
1	2	3
1	До М.П. Драгоманова. Львів, 22 серпня 1891 р.	Я написав для «Буковинського календаря» популярну статейку про Вишенського і впер туди його антипопівські речення, та не знаю, чи помістять
2	До М.І. Павлика. Львів, перша декада квітня 1892 р.	Посилаю Вам «Вишенського»... Може, би-сьте з «Вишенського» зробити відбитку, і в такому разі я готов би був додати до статейки ще вибір кращих місць з його писань, так в напів-аркуша або й на аркуш. Коли б того треба було, то я половину кошту візьму на себе. Напишіть мені, чи згоджується на се, то я би зараз засів до роботи
3	До М.П. Драгоманова. Відень, жовтень, 1892 р.	Я рад би дати сю працю до «Сборника», а може бути, що рівночасно предложу її Ягичеві як дисертацію, щоби не мусити перероблювати по-німецьки свого Вишенського, що зайняло б мені пару місяців часу. А коли давати до «Сборника», то, будьте ласкаві, скажіть мені, на якій мові переписувати її начисто (досі я писав по-російськи) і на чії руки слати?

1	2	3
4	До О. Франко. Відень, 11 жовтня 1892 р.	Значить жду тільки на приїзд Ягича, а тимчасом кінчу роботу про буддійську легенду і, може, предложу її по-німецьки, а Ів. Вишенського по-руськи так, як є. Се ошадило би мені зо два місяці часу.
5	До М.П. Драгоманова. [Львів] 13 травня 1894 р.	О сем до 3 діб, як каже Вишенський, а тепер і ще пару слів про літературу
6	До А. Ю. Кримського. Львів, 4 серпня 1894 р.	Незадовго вийде моя книжка про Вишенського. Я рад би переслати її Вам, та не знаю, як і куди. Може, найліпше було б на Політехнічний муз[ей] ? Звістіть мене, чи довго ще будете на селі і чи загалом вибираєтесь оп'ять у Москву? На сьому кінчу сей лист і засилаю Вам щире поздоровлення.
7	До М.П. Драгоманова. Львів, 9 вересня 1894 р.	Я друкую свою роботу про Вишенського власним коштом і хочу подати її як габілітаційну розправу на право бути доцентом універс[итету] по іст[орії] літератури руської. Досі видрукувано 10 аркушів, – коли хочете, можу вислати їх Вам для перегляду, що Ви скажете про сю роботу. А коли Ви тепер чим іншим зайняті, то я вишлю Вам, аж як буде все готове
8	До М. П. Драгоманова. Львів, 14 серпня 1894 р.	Вишенського на днях вишлю Вам цілого. Разом з «Ж[итям] і сл[овом]» послав Вам свої дві драми: «Украдене щастя» і «Едіпа». Я дуже був би рад, якби Ви прочитали ті речі і сказали мені свою думку
9	До А.Ю. Кримського. Львів, 25 вересня 1894 р.	Я кінчу власне друкувати свою працю про Івана Вишенського. Праця доволі обширна, 16 аркушів друку. Коли б Ви хотіли мати її, то напишіть, а я висилатиму Вам у конвертах. Я дуже рад би почути суд про неї Ваш і декого з московських учених. Я подаюсь сими днями о veniam legend: (Дозвіл на читання лекцій у вищій школі (лат) на підставі своєї праці про Вишенського (котру Вам вислав передучора)
10	До А.Ю. Кримського. Львів, 21 грудня 1894 р.	Останню книжку «Ж[итя] і сл[ова]» в конверті я вам вислав тільки тепер. В Політехнічний музей через якусь помилку не було вислано – висилаю завтра, а рівночасно висилаю туди й один комплект у трьох бандеролях. Всі прочі замовлені Вами книжки («В поті чола» і «Вишенського») також висилаю

І. Франко, пишучи статтю про І. Вишенського для «Буковинського календаря», піддавав сумніву, що вона може бути там надрукована, через те, що, як він висловився, «впер туди його антипопівські речення». Франкові сумніви підтвердились – у календарі цієї праці не було надруковано, зате матеріали статті побачили світ у газеті «Хлібороб». Щодо видання «Хлібороб» у коментарях до творів І. Франка сказано, що це «журнал – орган

радикальної партії. Виходив двічі на місяць з 1891 р. по 1895 р. у Львові і Коломиї» [1, с. 698].

Дослідження листів засвідчує, що І. Франко спілкувався щодо можливості друкування підготовлених матеріалів про І. Вишенського не тільки із М.П. Драгомановим, але й із іншими близькими і знайомими йому людьми. Наступні листи та їх адресати підтверджують це. Так, зокрема, у листі до свого давнього друга М.І. Павлика в першій декаді квітня 1892 р. І. Франко повідомляв про те, що вислав «Вишенського», щоб з нього «зробити відбитку, і в такому разі я готов би був додати до статейки ще набір кращих місць з його писань». Чим викликана така просьба до М. І. Павлика? Відповідь слід шукати у цьому листі. І. Франко готувався до станіславського віча і, мабуть, був дуже зайнятий. Крім того матеріальна скрута не дозволяла на той час взяти всі витрати на себе. У Франковому листі з цього приводу сказано: «Коли б того треба було, то я половину кошту візьму на себе». У разі згоди М.І. Павлика І. Франко би «зараз засів до роботи». Отже, із наведеної інформації можна стверджувати, що Великий Каменяр використовував різні наявні можливості для друкування творів про свого І. Вишенського.

У жовтні 1892 р. І. Франко в листі до М. П. Драгоманова просить поради щодо того, що йому робити з підготовленим твором про болгарські книги? Ось як про це написано в листі: «Скажіть, будьте ласкаві, що мені робити з «притчою об йнорозе», а властиво з її варіантом «притчою об богами й книг болгарских»? Монографійка про неї у мене майже готова...» [1, с. 463]. Суть справи в тому, що І. Франко в цей період займався підготовкою дисертації. І ось цю «монографійку» він мав намір представити В. Ягичеві як дисертацію, «щоби не мусити переробляти по-німецьки свого Вишенського». «Ягич Ватрослав (1838-1923) – професор славістики у Віденському університеті» [1,с.690], під керівництвом якого І. Франко підготував і захистив у 1893 р. у Відні докторську дисертацію. У цій цитаті привертають увагу дати життя професора славістики (1838-1923), які дають

можливість стверджувати, що В. Ягич народився на 18 років раніше і помер на 7 років пізніше, ніж І. Франко. Тобто прожив В. Ягич на 25 років довше, ніж Великий Каменяр – учитель значно перевершив свого учня за тривалістю життя. Можна тільки уявити собі, аби Всевишній продовжив би тривалість життя І. Франку на чверть віку, скільки би творів написав він за цей час? Безумовно, багато, і в нього були великі задуми щодо своєї творчості. Однак про це можна тільки мріяти, адже сувора дійсність часто не враховує наші наміри і бажання. Про це в народі кажуть: «людина планує, а Бог креслить».

Із наведеного вище листа ми дізнаємося, що І. Франко написав твір про І. Вишенського російською мовою («досі я писав по-російськи»). Принагідно зауважимо, що російською І. Франко писав не тільки про І. Вишенського. Серед його творів можна знайти такі, що надруковані у виданнях Російської імперії й високо оцінені ще за життя автора. Це може бути підтверджено тим, що у 1906 р. Харківський університет надав І. Франкові ступінь доктора російської словесності, 1907 р. він був обраний членом Імператорської академії наук Росії [10, с. 129]. Отже, інтенсивна праця часто сприяє великому визнанню.

Із цього листа можна також дізнатися про те, що Великий Каменяр високо цінував творчість і талант М.П. Драгоманова. Вирішуючи кому надіслати на рецензію підготовлений твір про І. Вишенського. І. Франко пише: «Я найрадніше вислав би на Ваші руки з просьбою, щоб Ви прочитали мій елаборат (мою працю), та боюсь забрати Вам пару годин часу, а може, ще й зробити Вам прикрість читанням моєї мазанини» [1, с. 463]. У цих словах І. Франко виявив високу повагу до М.П. Драгоманова і водночас скромно й надто самокритично оцінив підготовлений ним твір.

Перебуваючи у Відні під час підготовки дисертації, І. Франко не полишав турботи про друкування праці про І. Вишенського. У листі від 11 жовтня 1892 р. до своєї дружини О. Франко він пише із Відня, що залишить «І. Вишенського по-руськи так, як є». З якою метою він не бажав перекладати твір німецькою мовою? Відповідь знаходимо у Франковому листі: «Се ошадило би мені зо два

місяці часу». Отже, збереження та економне витрачання часу було причиною того, що він вчинив із твором про І. Вишенського саме так, а не інакше. У Віденському університеті І. Франко ставив за мету не тільки отримати докторську ступінь, його плани були значно ширші, глибші та далекосяжні. Ось як він писав з цього приводу: «Покидати лекції і сидіти дома мені нема ніякої цілі; я ж записуюсь на університет не для самого докторського титулу, а так же для того, щоби справді щось скористати в науці і познайомитися з ученими людьми, котрих знайомість може мені бути більше придатною, ніж сам титул докторський» [1, с. 464].

Ця цитата є цінною не тільки в питаннях щодо написання твору про І. Вишенського чи одержання «самого докторського титулу». Її суть і зміст є значно глибші й дають змогу пізнати різнобічну творчу діяльність І. Франка. Як відомо, нащадки Великого Каменяра часто задумуються над питанням, як він зумів своєю багатогою творчістю проникнути в суть різних сфер суспільних відносин і продемонструвати це у своїх численних працях: прозових, поетичних, драматичних тощо. А коли глянути на його спадщину з точки зору окремих наук, то взагалі важко пояснити, як він міг настільки фахово писати твори з різних галузей знань: економіки, філософії, соціології та інших.

А скільки перекладів з інших мов ним зроблено? І це ще не весь доробок, який залишив він нащадкам. І дійсно, цілком закономірно постають питання: як? чому? яким чином? І відповіді на ці питання ми знаходимо в листі І. Франка до своєї дружини Ольги у цій лаконічній цитаті. Він не хотів покидати лекції і сидіти дома, а проявляв настирливість для того «щоб справді щось скористати в науці і познайомитись з ученими людьми». Отже, титанічна праця і наполегливе бажання глибоко проникати і детально вивчати різні сфери суспільних відносин були лейтмотивом його творчості. І. Франко, беззаперечно, був обдарованою від природи людиною. Проте без праці і наполегливості він залишився би доброю згадкою серед своїх рідних і близьких, а не всесвітньо відомим діячем.

Ще на одну характерну обставину у цьому листі звернемо увагу, а саме, що І. Франко пише своїй дружині про те, що «роботи про буддійську легенду і, може, предложу її по-німецьки». Отже, про яку буддійську легенду йдеться? Відповідь знаходимо у коментарях до цього листа, де сказано: «поетичну переробку індійської легенди про Гарісгандру і Вісвамітру», «Цар і аскет», зб. «З вершин і низин», два видання, Львів, 1893, с. 429 – 681» [1, с. 707]. Таким чином, І.Франко проявляв інтерес не тільки до історичного минулого «Любимої Галіції», а намагався охопити своєю творчістю минуле інших народів. Тобто в період, коли він працював над творами про І. Вишенського, було приділено значну увагу вивченню різних сфер суспільних відносин і відтворенню їх функціонування у статтях, повістях, романах, драматичних творах тощо. І в цьому може переконатися кожен читач, лише ознайомившись із переліком праць, поданих у 50 – томному виданні. Таким чином, читайте, пізнавайте та вивчайте І. Франка і ви пересвідчитесь у його неповторній величі.

Після деякого відступу, вкрай необхідно, на наше переконання, повернутися до з'ясування суті тих Франкових листів до своїх рідних і знайомих, у яких міститься інформація про І.Вишенського. Отож, наступний лист до А.Ю. Кримського, датований 4 серпня 1894 р.

І. Франко написав його майже після дворічної перерви, з часу згадки про І. Вишенського у листі до своєї дружини Ольги (11 жовтня 1892 р.). Пояснення цьому може бути різне: або дійсно була така велика перерва, що є малоймовірним, або не всі листи І. Франка до різних адресатів ще віднайдено і, отже, опубліковано. Друга версія є більш переконливою, ніж перша. Безумовно, ми впевнені, що науковці-франкознавці відкриють ще не одну сторінку життя і творчості Великого Каменяря як безпосередньо з його праць, так і з листування. Тоді значно розшириться діапазон наших знань про І. Вишенського.

Водночас зауважимо, що ми не тільки спостерігаємо значну часову перерву між листом із Відня, адресованим О. Франко, і листом до А.Ю. Кримського. Ким же все-таки був А.Ю. Кримський? Про цю особистість

згадано в енциклопедіях, окремих словниках і довідниках. Наведемо цитату про А.Ю. Кримського із коментарів до Франкового листування: «Кримський Агафангел Юхтинович (1871 – 1941) – видатний український вчений, орієнталіст і славіст, професор Лазарівського Інституту, після 1917 р. дійсний член Академії наук УРСР» [1, с. 696]. В енциклопедії радянського періоду про нього написано більш детально, розміщено також його портрет. Не будемо повністю цитувати енциклопедичне видання, хоча за ради справедливості зазначимо, що ця особистість української історії заслуговує на те. Наведемо лише основні віхи життєвого шляху А. Кримського. Отож: «Кримський Агатангел Юхимович (15.1.1871 – 25.1.1942) – видатний український радянський вчений - філолог, сходознавець, письменник; академік АН УРСР (з 1919), заслужений діяч науки УРСР (з 1940). Народився в м. Володимирі-Волинському (тепер Волинської області) в сім'ї вчителя. В 1889 закінчив Колегію Павла Галагана у Києві, де на нього великий вплив мав М. Житецький; 1892 – Лазаревський інститут східних мов; 1896 – історико-філологічний факультет Московського університету. В 1896 – 98 був у науковому відрядженні в Лівані, Сирії. В 1898 – 1918 викладав у Лазаревському інституті східних мов (з 1900 – професор)... Він був співником і другом І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки... Кримський гаряче вітав Велику Жовтневу соціалістичну революцію. З 1918 жив у Києві. Був одним з організаторів Академії наук Української РСР і до 1928 – її неодмінним секретарем... Всього Кримському належить близько 1000 наукових праць... Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора» [11, с. 398].

У цих двох цитатах є певні розбіжності. У коментарях до Франкових творів написано «Кримський Агафангел Юхтинович», а в енциклопедичному виданні – «Кримський Агатангел Юхимович». Отже, прізвище збігається, однак ім'я і по батькові – різні. Для з'ясування відповіді звернемося до видання XXI століття. У Золотій книзі української еліти, виданій у 2001 році, зазначено «Кримський Агатангел Юхимович». Більше того, в енциклопедичних виданнях є інформація про батька А.Ю. Кримського:

«Кримський Юхим Степанович (1838 – 5. XII. 1915) – український літератор, педагог і видавець. Батько А. Кримського. З 70-х рр. жив у Звенигородці. Автор підручників і методичних посібників з географії, арифметики, мови, численних брошур на етнографічні теми, краєзнавчих («Місто Звенигородка», 1914) і бібліографічних праць» [4, с. 245].

Таким чином, ми дотримуємося думки, що найбільш вірогідний варіант «Агатангел Юхимович». Окрім того, у виданнях зафіксовано різні дати смерті: 1941 р. і 1942 р. Яка з них точніша? Це, як з'ясувалось, встановити в сьогоденних умовах досить важко. В уже згадуваному виданні Золотої книги вказано, що А.Ю. Кримського влітку 1941 р. заарештували і вивезли до Кустанаю (Казахстан), де і помер у таборі (до 25 січня 1942 р., точна дата смерті не встановлена) й похований у спільній могилі. Реабілітований 1960 р. [12, с. 92].

Постать А.Ю. Кримського є величною не тільки в українській, але й у світовій культурі. Він – «один з найвидатніших учених світу. Володів майже шістдесятма мовами, зробив значний внесок в українське й світове сходознавство та українську» [8, с. 202]. Світова громадськість високо оцінила здобутки цього діяча, про що свідчать слова, сказані про нього: «Унікальність А. Кримського як феномена у світовій культурі було відзначено рішенням ЮНЕСКО про вшанування 100-літнього ювілею великого вченого і митця» [12, с. 92]. Ось так поцінювали його нащадки, так відзначала його здобутки світова громадськість і так жорстоко повелася з ним влада тоталітарного режиму СРСР, яку він позитивно сприйняв у час її зародження (1917 р.), яка згодом нагороджувала його за здобутки орденом Трудового Червоного Прапора і яка невдовзі з недовірою поставилась до нього (початок 40-х років ХХ століття). Наведена інформація про А.Ю. Кримського, хоча деякою мірою є широкою і детальною, однак ця людина заслуговує на те. Повернемось у другу половину ХІХ століття. Отож, І. Франко був на 15 років старший від А.Ю. Кримського. І вперше згадується А.Ю. Кримський у Франкових творах у 1890 р. у листі до нього. Йому тоді було всього 19 років. І. Франко звертається до нього за порадою з питань

налагодження взаємних стосунків. Про результати роботи над твором про І. Вишенського І. Франко інформував А.Ю. Кримського, вказуючи, що скоро вийде книжка про І. Вишенського і він радий би вислати йому це видання. Більше того, І. Франко не тільки ділиться своїми результатами роботи над твором про свого земляка Івана з Вишні, але й звертає увагу на інші сфери діяльності А.Ю. Кримського [1, с. 518-519].

Наступний лист, у якому згадується І. Вишенський, був написаний І. Франком до М.П. Драгоманова через п'ять днів після листа, адресованого А.Ю. Кримському, тобто 9 серпня 1894 р. Із тексту листа ми дізнаємося, що І. Франко почав друкувати «роботу про Вишенського власним коштом». Чим була зумовлена така поспішність в опублікуванні твору про І. Вишенського? Відповідь на це питання дана Великим Каменярем у листі, суть її полягає в тому, що він готував габілітаційну працю «на право бути доцентом університету по історії літератури руської». З цього приводу зазначимо, що І. Франко мріяв обійняти посаду доцента на кафедрі Львівського університету і докладав чимало зусиль для досягнення цієї мети. Однак, на превеликий жаль, здійснити І. Франку ці наміри так і не вдалося. Причини були різні. Про одну з них І. Франко писав у листі до М.П. Драгоманова 14 листопада 1894 р.: «З моєю доцентурою діло стоїть так, що вибрано комісію з трьох референтів: Каліна, Пілят і Грушевський. Розказували мені, що на конференції професорів при виборі тої комісії всі професори поляки були за тим, щоб допустити мене, а з русинів Шараневич не говорив нічого, а Грушевський був проти мене. Які аргументи він виводив у поле, не знаю» [1, с. 528]. Не знав І. Франко, чому М. Грушевський виступив проти нього, не знаємо цього і ми. Можливо, з часом, коли опублікують весь доробок Великого Каменяря, дослідники його творчості дадуть відповідь на це питання. І не тільки на це, але й щодо інших, часто складних, малопрогнозованих та суперечливих стосунків цих двох відомих українців. Проте, це тема окремого дослідження.

Працюючи над творами про І. Вишенського, І. Франко прагнув, щоб їх оцінили відомі діячі, серед яких, як уже згадувалось раніше, був М.П.

Драгоманов. Ось і в цьому листі, коли було надруковано 10 аркушів праці, він висловив бажання вислати їх М.П. Драгоманову або частинами, або повністю надруковану працю. У наступному листі, датованому уже 14 вересня 1894 р., тобто також через п'ять днів від попереднього листа, І. Франко вирішив надіслати М.П. Драгоманову повністю надрукований твір про І. Вишенського, щоб він висловив свою думку. Разом з тим зауважимо, що І. Франко одночасно працював і над іншими творами. Зокрема, драму «Украдене щастя», теж вислав М.П. Драгоманову. Він цінував його думку щодо своїх творів, вважаючи, що це може бути одним із способів усунення деяких недоробок і помилок. Ось як він про це писав: «я дорожу всякою Вашою увагою, котра могла б мене устерегти від помилок».

Отже, тут проявляється така риса І. Франка, як самокритичність. Стосовно праці про І. Вишенського він сподівався на оцінку не тільки М.П. Драгоманова, але й інших своїх друзів, серед яких і А.Ю. Кримський. Про це ми дізнаємося з листа, датованого 25 вересня 1894 р., в якому сказано, що праця буде об'ємна, обсягом 16 аркушів. Адресат звертається до А.Ю. Кримського із запитанням – чи хотів би він мати цю працю? І повідомляє мету, з якою хотів би її надіслати: «я дуже рад би почути суд про неї Ваш і деякого з московських учених». Хто ті московські вчені – у листі про це не сказано. Напевно, відомі люди, адже І. Франко про багатьох видатних російських діячів писав у своїх творах. Надіслав І. Франко твір про І. Вишенського А.Ю. Кримському 21 грудня 1894 р.

1.3 Зміст і суть Франкових листів про І. Вишенського за 1895 – 1910 рр.

Наступний етап листування І. Франка, де він згадує І. Вишенського, охоплює період 1895-1910 рр. (табл. 4). У листі до А.Ю. Кримського, датованому 27 січня 1895 р., він вказує, що рівночасно шле й «Виш[енського]». Ця інформація вимагає деякого уточнення. Суть у тому, що в листі від 21 грудня 1894 р. до А.Ю. Кримського сказано: «всі прочі замовлені Вами книжки («В поті чола» і «Вишенського») також висилаю». У

листі від 27 січня 1895 р. також повідомляється про надсилання «Й Виш[енського]». Напевно, І. Франко планував надіслати цей твір, але не надіслав або надіслав неповністю і був змушений це зробити уже на початку 1895 р. Однак, у будь-якому випадку А.Ю. Кримський твір про І. Вишенського все-таки одержав, про що дізнаємося із Франкового листа до нього. Цей лист, датований 17 листопада 1895 р., значно відрізняється за своїм змістом від попередніх. Справа в тому, що І. Франко зміг уже ознайомитися з оцінкою твору про І. Вишенського, наданою А.Ю. Кримським. Якою була ця оцінка? Мабуть, досить критичною, адже І. Франко пише до А.Ю. Кримського: «Ви вже, певне думаєте, що не на живот, а на смерть загнівався на Вас за критику мого «Вишенського», та й через те й не пишу до Вас». Варто зауважити, що А.Ю. Кримський також досліджував діяльність І. Вишенського, про що свідчить його праця: «Иоанн Вишенский, его жизнь и сочинения».

Таблиця 4

**Листи І. Франка за 1895-1910 рр., в яких згадується І. Вишенський,
[14, с. 18 – 376]**

№ п/п	Кому і звідки написано	Суть тексту Франкового листа
1	2	3
1	До А. Ю. Кримського. Львів, 27 січня 1895	Для Міллера шлю разом з отсим листом кн. 2 і 6 – решту вишлю незабаром. Рівночасно шлю й Виш[енського]. Гроші для «Зорі» і лист П[авлик]ові передав. У 2 томі Короленка один аркуш є вставлений двічі, а одного нема. Добув я на днях рукопис «Палеї» хочу зайнятися нею трохи ближче. Для сього цікаво б мені було добути статтю Істріна про Палею
2	До А. Ю. Кримського. Львів 17 листопада 1895	Ви вже, певно, думаєте, що я не на живот, а на смерть загнівався на Вас за критику мого «Вишенського», та й через те й не пишу до Вас. А я, чесне Вам слово даю, і не думав гніватися, знаючи дуже добре, що праця моя, роблена прихапцем, часто з пам'яті, без відповідного книжкового апарату, а головно, без потрібного спокою і концентрації, без нічиєї поради і підмоги (що се значить, Ви, певно, будете знати), не може відповідати вимогам строгої критики. Звісно, хто схоче ще раз зайнятися Вишенським, той не буде міг оминати Вашої критики. Чи я буду мав час і нагоду вчинити се – дуже сумніваюся. Вишенським займусь хіба частками ще, а власне коли мені вдасться віднайти ще один – кажуть, повний – список його творів, про котрий маю доволі непевну відомість, та на котрий усе-таки ще не трачу надії

1	2	3
3	До А. Ю. Кримського. Вересень – жовтень 1900	Я позволив собі присвятити Вам у новій книжечці свою поемку «Іван Вишенський» – се Вам мій реванш за Ваше «істребленіє» моєї книжки про Вишенського в «К[иевской] ст[арине]» – «істребленіє», котре я недавно прочитав зовсім спокійно і за котре зовсім не маю причини сердитись на Вас
4	До О. Коваленка. Львів, 10 серпня 1906	[В]ідносно свого видання: чи не були б Вам пожадані деякі інші мої популярно-наукові праці, які в мене або поза[готов]ані, або приготовані. Маю [на] думці: 1. Працю про Івана Вишенського, популярну, не дисертацію. Популярна праця, коротенька, була 1890 р. видана в Коломиї і зараз тоді розійшлася. Я міг би її переробити спеціально для укр[аїнського] люду
5	До А.В. Крушельницького. 12 березня 1910 [14, с. 504]	Щодо Вашого плану видати мою поему про Івана Вишенського з Вашою передумовою прошу прийняти до відомості, що сю поему я прилагодив для Пашукової «Універсальної бібліотеки» таким способом, що, крім поеми, буде передрукована моя популярна стаття про Івана Вишенського, друкована в Коломийськiм «Хлібороби»..., а накінці подано один твір Вишенського п[ід] з[аголовком] «Льви сего світа» в перекладі на нашу мову

Найбільш вірогідно, що І. Франко не чекав такої оцінки свого твору, проте він з розумінням її сприйняв. Про це дізнаємося із подальшого тексту Франкового листа, де самокритично пояснено наявність недоліків через конкретні причини, що гальмували роботу над твором про І. Вишенського, адже праця «роблена прихапцем, часто з пам'яті, без відповідного книжного матеріалу». Безумовно, без таких важливих складових написати працю, тим більше про події, які від сучасності відділяли декілька століть, досить важко. І це розумів І. Франко, пишучи листа А.Ю. Кримському. Зазначимо, що серед різних причин, які гальмували працю на твором про І. Вишенського, І. Франко виділив те, що робота виконувалась «головно, без потрібного спокою і концентрації, без нічиєї поради і підмоги». Безумовно, можна погодитися із цим твердженням. Проте, внесемо деякі уточнення. І. Франко вказує, що писав свою працю без поради і підмоги. Ці слова викликають деякі сумніви. Адже в попередніх листах він звертався за порадою до, скажімо, М.П. Драгоманова, мав доступ до монастирів, де зберігалися цінні матеріали минулого, а також спілкувався про свої твори із друзями і близькими.

Як вбачається з цього листа, І. Франко не впадав у відчай, а мав намір і далі займатися «І. Вишенським» частинами. При цьому, варто зауважити, що І. Франко виявляв настирливе прагнення віднайти повний список його творів і не втрачав надії досягти цього. І він дійсно підійшов дещо по-іншому до вивчення діяльності І. Вишенського. Підтвердженням цього може бути наступний лист І. Франка до А.Ю. Кримського датований вереснем-жовтнем 1900 р. Привертає увагу значний період між попереднім листом І. Франка до А.Ю. Кримського (17 листопада 1895 р.) і цим (вересень – жовтень 1900 р.). Значний часовий проміжок – майже п'ять років – не означає, що І. Франко протягом цього періоду не листувався з А.Ю. Кримським, однак у листах, написаних упродовж цього періоду, Великий Каменярь не згадував про І. Вишенського. Отож, що писав І. Франко А.Ю. Кримському на межі двох століть – ХІХ і ХХ? Вхідження у новий історичний період супроводжується новим підходом І. Франка до оцінки діяльності І. Вишенського – від прозової форми викладу етапів його життєвого шляху до віршованої. У листі А.Ю. Кримському, І. Франко зазначав про початок роботи над віршованою поемою «Іван Вишенський». І це, як вказує І. Франко, є мій «реванш за Ваше «істребленіє» моєї книжки про І. Вишенського в «К[иевской] ст[арине]». Отже, критика А.Ю. Кримського позитивно вплинула на І. Франка у подальших відображеннях діяльності І. Вишенського у своїх творах. З наведеної інформації можна зробити висновок про те, що Великий Каменярь довго пам'ятав неординарну оцінку А.Ю. Кримським твору про Івана з Вишні. І це спонукало його до посилення активної творчості.

У виданні «Киевская старина» було надруковано відгук А.Ю. Кримського на працю про І. Вишенського, який І. Франко «прочитав зовсім спокійно і за котре зовсім не маю причин сердитися на Вас». В енциклопедичних виданнях радянського періоду про існування цього видання не згадується, проте у примітках до творів І. Франка сказано:

«Киевская старина» – ліберально – буржуазний журнал, виходив у Києві в 1882-1906 рр. переважно російською мовою». [1, с. 674]. Крім того додамо, що у творах І. Франка часто згадується це видання, у якому друкували свої праці прогресивні діячі того часу.

На початку ХХ століття прізвище І. Вишенського рідко згадується в листах І. Франка. І це закономірно, адже письменник опублікував праці про свого земляка Івана з Вишні як у прозі, так і у віршованій формі і, безумовно, став працювати на іншими творами. Зміна років, століть і тем творчості внесли певні корективи у зміст листів І. Франка до своїх адресатів. Не стало це винятком і для тих листів І. Франка, де згадується прізвище І. Вишенського.

Підтвердженням сказано є лист до О. Коваленка, датований 10 серпня 1906 р. У примітках до листів І. Франка про цього адресата сказано так: «Коваленко О.К. (1880-1927) – український поет – модерніст і видавець. На початку 1906 р. почав видавати у своєму видавництві «Ранок» твори українських письменників. Це стало приводом для листування з ним І. Франка» [1, с. 745]. Отже, І. Франко звертається до О. Коваленка як до видавця, а суть цього листа полягала у спробі видання творів про І. Вишенського.

Як свідчить інформація, подана на початку листа, О. Коваленко писав до І. Франка, який у своїй відповіді повідомляв: «На Ваші оба листи з д. 24 і 25 липня відповідаю ось що» [1, с. 609]. І далі вказано все те, що хотів відповісти він видавцеві щодо: гонорару, пропонованого О. Коваленком; змін, які необхідно внести під час друкування творів, а також видань інших науково-популярних праць, «які в мене [І.Франка] або поза [нотов]ані, або приготовані». І серед цих праць він виділяє твори про І. Вишенського, однак деталізує, які саме – не дисертацію, а коротеньку популярну статтю, яка була видана ще у 1890 р. в м. Коломиї і тоді розійшлася. Дійсно, коли

проаналізувати всі твори І. Франка про І. Вишенського, то можна пересвідчитись, що вони різні, а отже, призначені для різних категорій читачів. Скажімо, дисертація – для науковців, а популярні праці описового змісту – для ширшого кола читачів. І саме для другої групи читачів І. Франко пропонував свої праці видавцю О. Коваленку. При цьому він зосереджує увагу на деякій зміні раніше опублікованого твору: «Я міг би її переробити спеціально для укр[аїнського] люду». Ця цитата ще раз вказує на те, що І. Франко писав свої твори перш за все «для українського люду». І сьогоднішні прихильники його творчості можуть підтвердити, що Великий Каменяр свою творчість присвятив народу.

Останній лист, у якому згадується І. Вишенський, уміщений у 50 – томному виданні творів І. Франка. Цей лист був адресований А.В. Крушельницькому і написаний 12 березня 1910 р. Про цю особу в коментарях до листів І. Франка сказано: «Крушельницький Антін Володиславович (1878-1941) – український письменник, критик, журналіст» [14, с. 504].

Даний лист майже аналогічний попередньому, адже суть його полягає у видавничій діяльності. А.В. Крушельницький планував видати Франкову поему про І. Вишенського, на що письменник відповів, що цю поему «я прилагодив для Пашукової «Універсальної бібліотеки». Тут також міститься вказівка на популярну статтю, присвячену І. Вишенському, про яку було написано в попередньому листі до О. Коваленка. Крім того, І. Франко згадує про один твір І. Вишенського із заголовком «Льви сего світа» в перекладі українською мовою. А це означає, що праця призначалася, як висловився І. Франко, для українського люду.

1.4 Особливості звернення І. Франка у листах до різних адресатів

Досліджуючи листи І. Франка до своїх рідних, близьких і знайомих людей, можна пересвідчитись у тому, що він індивідуально підходив до використання різних форм звертання до своїх адресатів. Так, зокрема, у листах до М.П. Драгоманова І. Франко звертається словами: «Вельмишановний Добродію» чи «Шановний Добродію», до О.С. Лашкевича – «Вельмишановний Пане Редактор», до дружини О.Франко – «Дорога Мамо», до А.Ю. Кримського – «Добрий друже», «Шановний земляче!», до М.І. Павлика – «Коханий!», «Дорогий Друже!», до М.Ф.Сумцова – «Високоважний Пане Професор» тощо.

Ці різні форми звертання вказують на те, що І. Франко враховував індивідуальні характеристики своїх адресатів та виражав своє ставлення до них з урахуванням видів і результатів їхньої діяльності.

Це ж можна сказати і про закінчення листів (зокрема, висловлювання побажання) та їх підписи.

Безумовно, проаналізувати всі ці складові Франкових листів неможливо в одній публікації, адже листів багато і для кожного характерні свої особливості. Незважаючи на те, що це не є темою наших досліджень, проте становить неабиякий інтерес для вивчення творчості Великого Каменяря, ми звернемо деяку увагу на це. Враховуючи ці обставини, ми дещо спростили розгляд цих проблем, подавши тільки ті Франкові листи, в яких згадується І. Вишенський. Вибрана і опрацьована інформація з них представлена в таблиці 5.

Наведена інформація дозволяє стверджувати, що І. Франко, пишучи листи своїм рідним, близьким і знайомим, не вдався до шаблонів. Розпочинаючи цей аспект дослідження діяльності Великого Каменяря, необхідно зазначити, що листи та інформація в них розділена на три складові, а саме: початок листів (звертанням автора листа до своїх адресатів) (публікації), суть матеріалів (основа листів) та їх закінчення.

**Прикінцеві мовні конструкції деяких листів І. Франка до своїх рідних,
близьких і знайомих**

№ п/п	До кого написано лист	Місто і дата написання	Текстові закінчення Франкових листів початки
1	До М.П. Драгоманова	Львів, дні 10 [січня 1877]	<i>Ваш І. Франко</i>
2	До М.П. Драгоманова	Львів, 17 вересня 1886	<i>Я і моя жінка кланяємось Вам Іван Франко</i>
3	До М.П. Драгоманова	Львів, 17 жовтня 1889	<i>Жінка моя низенько Вам кланяється і я також Іван Франко</i>
4	До М.П. Драгоманова	Відень, жовтень 1892	<i>Поздоровляю Вас сердечно Ваш Іван Франко</i>
5	До М.П. Драгоманова	Львів, 14 жовтня 1894	<i>Щиро Вам кланяюсь і поздоровляю Ваш Іван Франко</i>
6	До О.С. Лашкевича	Львів, 20 лютого 1889	<i>Прийміть моє глибоке і правдиве поважання Мирон</i>
7	До О. Франко	Тернопіль, липень 1887	<i>Цілую тя, моє серденько, і здоровлю знакомих Іван</i>
8	До О. Франко	Львів, червень 1889	<i>На сьому кінчу і цілую діток і тебе Твій Ів. Фр.</i>
9	До О. Франко	Львів, 19 травня 1890	<i>Цілую тя, моє серденько; і Андруська, і Тарасица і поздоровляю всіх прочих Твій Іван Фр.</i>
10	До О. Франко	Львів, 30 липня 1890	<i>Цілую тебе і діток Твій Іван Фр.</i>
11	До О. Франко	Відень, 11 жовтня 1892	<i>Цілую кріпко тебе і дітей. Будьте здорові Твій Ів.</i>
12	До О. Франко	Відень, 28 червня 1893	<i>Кінчу на сім і цілую тебе і дітей Твій Іван</i>
13	До О. Франко	Криворівня, 28 серпня [19] 07	<i>Цілую Вас усіх Іван Франко</i>
14	До М.І. Павлика	Львів, 26 березня 1879	<i>Кланяйтесь від мене М[ихайлу] Пет[ровичу], Лимак[овському] і прочим знакомим Ваш</i>
15	До М.І. Павлика	Нагуєвичі, липень 1880	<i>Будьте здорові і не гнівайтесь надто на свого Ів.</i>
16	До М.І. Павлика	Львів, 1 жовтня 1892	<i>Цілую і поздоровляю Всіх знайомих Ваш Ів. Франко</i>
17	До А.Ю. Кримського	Львів, 29 листопада 1890	<i>Щиро стискаю Вашу руку і кланяюсь Вам Іван Франко</i>
18	До А.Ю. Кримського	Львів, 20 вересня 1893	<i>Поки що будьте здорові. Стискаю Вашу руку. Ваш Іван Франко</i>
19	До А.Ю. Кримського	Львів, 17 листопада 1895	<i>Цілую Вас і здоровлю Ваш Ів. Франко</i>
20	До О. Коваленка	Львів, 10 серпня 1906	<i>[О]стаюсь з правдивою пошаною Ваш Ів. Франко</i>
21	До А.В. Крушельницького	[Львів], 12 березня 1910	<i>Остаюсь з глибоким поважанням Ваш Іван Франко</i>

Як згадувалось вище, шаблонний підхід до написання листів І. Франкові не властивий. Це підтверджується відсутністю однакових конструкцій типу «Добрий день» чи «з привітом» на початку і «Бувайте здорові» на прикінці листів. Саме кінцева складова Франкових листів буде об'єктом нашого аналізу.

Під час написання творів про І. Вишенського Іван Франко часто звертався до М.П. Драгоманова за порадою щодо висвітлення тих чи тих сторін діяльності видатного полеміста. До речі слід також зауважити, що І. Франко часто ділився своїми поглядами на різні сфери суспільних відносин з М.П. Драгомановим і дуже цінував його поради. Перший лист, який написав Великий Каменярь до М.П. Драгоманова, датований 10 січня 1877 р. І. Франку в цей період ішов 21 рік, а М.П. Драгоманову – 36 рік. Перший лише починав свою роботу, а другий уже мав певний досвід у науковій і громадській діяльності. І цілком закономірно, що І. Франко ставився з повагою до М.П. Драгоманова і надавав високого значення його оцінці своєї діяльності. В ранньому періоді його листування з М.П. Драгомановим І. Франко закінчував свої листи словами «Ваш І. Франко». З часом він додає до них різні побажання і привітання не тільки від себе, але й від дружини.

Зовсім інші кінцівки тих Франкових листів, що адресовані дружині. До неї він писав із Тернополя, Львова, Відня, Криворівні, тобто звідти, де за тих чи тих обставин перебував. При цьому характерним є те, що він не тільки, скажімо, вітає, цілує дружину і своїх дітей, а також закінчує листи словами: «Твій Іван Фр.», «Твій Ів.», «Твій Іван».

Особливий інтерес становлять закінчення листів, адресованих А.Ю. Кримському. Водночас зазначимо, що А.Ю. Кримський, як було сказано раніше, був значно молодший від І. Франка – на 15 років. Різниця у віці не завадила Великому Каменяреві звертатися до нього за порадою з різних питань суспільних відносин. Уперше І. Франко написав лист А.Ю. Кримському 29 листопада 1890 р. (йому йшов тоді 20-й рік), у ньому пояснював причини запізнення з надсиланням твору «В поті чола» (напевно,

для оцінки праці), запитував його думку про Фірдоусі (Фірдоусі Абуль Касим бл. 936, м. Тус, Тепер Фірдоус, Іран – бл. 1020, там же – великий поет, класик тадж. і перс. л-р [6, с. 635] і просив перекласти його твори. Закінчення цього листа супроводжується словами: «Щиро стискаю Вашу руку і кланяюсь Вам. Іван Франко». В інших наведених листах кінцівка майже така ж за суттю, але відрізняється мовним вираженням.

Усі названі адресати були старшими або молодшими від І. Франка. Розглянемо також кінцівки Франкових листів до своїх однолітків, наприклад до соратника і друга М.І. Павлика. Тут, як і в інших листах, закінчення не є одноманітним і стандартним. У кожному листі воно має своєрідне мовне оформлення, що відображає щирість взаємовідносин цих видатних особистостей. Дещо іншими є кінцівки послань адресованих тим особам, які були причетні до друкування його творів, наприклад, листи до О. Коваленка (написаний 10 серпня 1906 р.) і А. Крушельницького (написаний 12 березня 1910 р.). Хоча часовий проміжок між ними становить 4 роки, проте мовне оформлення кінцівки майже однакові. У першому листі І. Франко залишається «з правдивою пошаною», у другому – «з глибоким поважанням».

Розглянуті особливості Франкового листування не вичерпують його багатогранності написання. Ми лише зробили певні спроби відобразити ті характерні риси, які були притаманні листам І. Франка до своїх рідних, близьких і знайомих. Здебільшого це ті листи, у яких згадується І. Вишенський. Тобто ми проаналізували лише незначну частину так би мовити величного айсбергу Франкового листування. Це зроблено для того, щоб спонукати дослідників творчості І. Франка до вивчення багатой епістолярної спадщини і таким чином поглибити знання сучасного покоління про діяльність Великого Каменяра.

На завершення розповіді про І. Вишенського та його діяльність, що відображена в листуванні І. Франка зі своїми рідними, друзями і знайомими, зазначимо, що ці листи вміщені, як згадувалося раніше, у 20- і 50- томних

виданнях Франкових творів. Можливо, у ще не опублікованій творчій спадщині Великого Каменяра віднайнуть нові матеріали зі згадками про видатного земляка Івана з Вишні, які потребуватимуть ґрунтовного вивчення як сучасними, так і майбутніми поколіннями нащадків Івана Франка.

Література

1. Франко І. Твори в двадцяти томах. / І. Франко. Том XX. Вибрані листи. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – 810 с.
2. Франко І. Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. Т. 48. – К.: Наукова думка, 1986. – 768 с.
3. Українська радянська енциклопедія. – Т. 3. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1960. – 576 с.
4. Український радянський енциклопедичний словник. У трьох томах. – Т. 2 – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1967. – 856 с.
5. Українська радянська енциклопедія. – Том 14. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1963. – 592 с.
6. Український радянський енциклопедичний словник. У трьох томах. – Т. 3 – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії АН УРСР, 1968. – 856 с.
7. Українська радянська енциклопедія. – Т. 7. – Видання друге. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1982. – 528 с.
8. Мала філологічна енциклопедія / [Уклали: О.І. Скопенко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.
9. Франко І. Зібрання творів у 50 т. / І. Франко. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1981. – С. 402-403.
10. «І знову бачу тя, село моє родинне...» (вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / [Упорядкування, передмова, коментарі Володимира Галика]. – Дрогобич: Коло, 2007. – 144 с.

11. Українська радянська енциклопедія. – Т. 7. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1962. – 576 с.
12. Золота книга української еліти: У 6 томах. – Т. 2. – К.: Компанія: Євроімідж, 2001. – 584 с.
13. Франко І. Зібрання творів у 50 т. /І. Франко. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986. – 811 с.
14. Франко І. Зібрання творів у 50 т /І. Франко. – Т. 50. – К.: Наукова думка, 1986. – 704 с.
15. Франко І. Зібрання творів у 50 т /І. Франко. – Т. 30. – К.: Наукова думка, 1981. – 720 с.
16. Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. / [Ред. кол. : І.О. Дзеверін (відповід. ред.) та ін.]. Т.1: А-Г. – К.: Голов. ред. УРЕ ім. М.П. Бажана, 1988. – 536 с.

№ 166. ДО М. П. ДРАГОМАНОВА

Львів, 1 березня 1889

Вельмишановний Добродію!

Велике спасибі Вам за присилку рукописі і «Своб[одной] России». Друга глава Ваших мемуарів справді більш публіцистична стаття, ніж оповідання про людей і факти. По-моєму, воно нічого не вадить, хоча, певно, лучше б було, якби Ваші спомини були схожі на «Былое и думы». Моя жінка, котра особисто знає сім'ю Кістяковських, думає, що не слід публікувати їх фамілію при тому факті, який Ви розказуєте спочатку, – доволі буде зазначити К. Крім сеї подробиці я не бачу нічого, що би слід було ретушувати. Добре б було, якби в дальших главах Ви постарались списати рельєфно і оцінити такі особи, як Навроцького, Федьковича та В. Барвінського. Не знаю, чи Ви заговорите про діяльність Куліша в Галичині і чи будете її оцінювати, – се була б також дуже важна річ.

«Своб[одная] Россия» мені дуже вподобалась, особливо ж програма й Ваша стаття про лібералізм у земствах (правду кажучи, я досі більш і не читав нічого). Ваша стаття – прекрасне і необхідне доповнення до «Истор[ической] Польши» і написана справді з гомеровським спокоєм і силою аргументації фактичної. Я вже говорив з Реваковичем, і він згоджується на її друкування в «Kur[jeri] Lw[owskim]» і на передрук. Даруйте, що я не віднісся до «Now[ej] Re[formy]», але, працюючи в «Kurjeri Lwowski», яюсь ніяково поминати свою хату і йти з такою річчю в чужу. А те, що Ви пишете, щоб я порозумівся з Гіршбергом, – для мене просто незрозуміло. Об чім мені з ним порозуміватись? Він до ніякої газети не причасний, а коли б до якої й був причасний, то швидше всього по своїм поглядам тягнув би до «Gazety Narodowej»* або до «Czasu»** , а вже ніяк до «Reformy».

Карловича досі видруковано ледве чи й три аркуші, – постараюсь їх видобути і зашлю Вам на днях ураз із статтею Меруновича в «Dzienniku Polskim»*** п. з. «Sprawa ruska i panslawizm rosyjski»****.

Врадувала мене дуже Ваша готовість обробити для «Літ[ературно]-наук[ової] бібл[іотеки]» таких інтересних давніх писателів, як Гаватович, Іван з Вишні, «Апокризис» і т. д. Гаватовича я постараюсь визичити в університеті і переслати Вам, бо бібл[іотека] Краш[евського] в Кракові, так, хто знає, чи й коли б прислали. Може, інтересно буде для Вас знати, що на теперішній виставі Ставропігійського Інституту я найшов рукопись з новими, невідомими досі творами Івана з Вишні. Ся находка примусила мене зайнятися трохи детальніше сим писателем, і я написав про нього статтю для «Київ[скої] стар[ини]», до котрої прилучив також список новонайдених творів. Твори ті об'ємом невеличкі, та інтересні, а іменно: і 1) передмова до збірника творів, зладженого, очевидно, самим Ів[аном] з Вишні, 2) зміст того збірника, також ним самим писаний; зміст той виказує 10 статей, а іменно: чотири надруковані в «Актах», одну вступну, котру я й списав, дальше «Загадку філософом латинським», котру видрукував Голубев у прилозі до Петра Могили I п[ід] заголовком] «Зачапка», і ще чотири незвісні досі, котрих однак у нашій рукописі (фрагменті) нема; 3) о прочитанії сього писання, слівце о способі пропаганди його писань, ідентичне з закінченням другого полемічного твору, напечатаного Голубевим після «Зачапки», – значить, неоспоримий доказ, що й той другий твір належить до Ів[ана] Вишенського; 4) «Слово ко прочитателю» і 5) «Обличеніє диявола». Сих п'ять статейок я списав. З усіх творів Ів[ана] В[ишенського] я постарався видобути біографічні та хронологічні деталі, котрих майже не торкався Сумцов у своїй дрантивій статті про Ів[ана] Виш [енського]. Саме інтересне в статті Сумцова (крім «ужасающого» незнання язика Івана з Вишні) його розуміння слів сього писателя. З того, що Ів[ан] з В[ишні] радить русинам цуратися латинської премудрості, що сам про себе говорить не раз, немов то він ані риторики, ані філософії ніякої не вчив, д. Сумц[ов] виводить, що Ів[ан] В[ишенський] справді «образовал свой ум на св. Писании и отцах

церкви». Я в способі писання Ів[ана] Виш[енського] бачу далеко більше таких взірців, як Скарга, Вуек, Рей, Варшевицький і другі репрезентанти польського гуманізму, ніж взірців Єфрема Сіріна, Афанасія та других вітців церкви. Балакання про неуцтво і простацтво – видаються мені чисто іронічними так, як часте повторювання «ми глупая Русь». Цікавий я дуже, чи Ви згодитесь з моїм поглядом.

У тім самім рукописнім збірнику, що й Ів[ан] В[ишенський], я найшов уривок (без початку) доволі інтересного твору (здається, з кінця XVII або початку XVIII в.), писаного доволі чистим народним язиком з приміткою церковщини. Се діалог школярів, виголошуваний, очевидно, перед родичами, при публічнім екзамені, т. зв. диспутація о речах релігійних. На початку йшов віршований пролог, з котрого оставсь тільки хвостик, а за діалогом іде також віршований епілог, доволі, здається, інтересний. Коли хочете, то я можу Вам переслати копію з сього фрагмента.

Працю своєю, яка у Вас є, будьте ласкаві присилати без ніякої оглядки, я вже постараюсь, щоб вона була переписана і вислана, куди скажете. Чи ви получаете відтиски з переписки Герцена з «Русской мысли»? Я виписав новий річник (поки що не дістав ще), та прийдеться, мабуть, виписати й попередній, хоч не дуже й хотілось би.

З «Недоразумением» мені клопіт. Воно доволі велике, а шлючи в листі, прийдеться заплатити, певно, з півтора гульдена. Ну, та що вже діяти, – вишлю. Коли автор його – Маслов-Стокіз і коли Ви видаєтесь з ним, то, будьте ласкаві, поздоровіть його від мене і перепросіть, що я так довго не пишу йому. Збиравсь, збиравсь, та й якось усе не виходило, а далі й почув, що його нема в Цюріху. Будьте ласкаві сказати йому, нехай він не думає, що я в претензії на нього за довг, – я ж чоловік і також в біді бував, то й знаю, що виповнення фінансових зобов'язань не все залежить від нашої волі, а найчастіше від нашої кишені. Я позичив йому з лишнього, то як буде у нього лишнє, тоді й віддасть.

Жінка моя кланяється Вам, і я засилаю Вам поклін.

Іван Франко

ПОСЛАННЯ ДО ДОМНІКІЇ.**ЧЕСТНОЙ И БЛАГОГОВѢЙНОЙ СТАРИЦЫ ДОМНИКИИ
ИОАНН СТРАННИК О ГОСПОДѢ РАДОВАТИСЯ ЖЕЛАЕТ
И СПАСЕНИЯ ПРАГНЕТ**

Пишет до мене пан Юрко², яко от диявола пострадах, зане до Унева отидох; вину же глаголет народную ползу в лучшем от добрых предразсуждающе; таже Христа приводит, яко милосердовав о народѢ и яко изводил их в пустыню не ради пустыннолюбия, но ради мучительныя и завистныя власти, да свободнѢ сѣмя слова о животѢ вѣчном посѣет; нынѢ же во градѢ, глаголет, проповѣдь не возбраняется, которую не отбѣгати, але множити потреба и прочая; показующе образ, и нас влечет в подобие, и если глаголу не послѣдуем, многа зла о нас: чловѣцы вознепщуют, поносят, оклеветают и в соблазн отчаятельный впадут; и яко пустыня единому ходатайствует спасение, проповѣдь же многим. До здѢ оглавление сих словес и прочая. На сие глаголы, аще бы мы и отвѣщевати не потреба ни мало, свою совѣсть вѣдуще, да не приразимся богу, а не чловѣком угодим, – обаче покеже друголюбнѢ глаголет, друголюбнѢ и отвѣщаю, не любопрением словес красящися, но истину поискав и на среду принес в явление, невѣдущим разумѣти сим творяще.

И первое убо чудуюся сему, яко пан Юрко, ведяще естество чловѣческое немощно суще, страстно, грѣшно и всѣми узами аерных духов злобы звязано, – без испытанія, искуса, наказания, очищенія, просвѣщенія и свершенія, по Дионисию Ареопагиту, не в чину недужных, але зараз во здравых, очищенных, просвѣщенных и свершенных – чловѣка творит и разумѣет. Их же другий ни в снѢ искусом проити не помечтав, сего пан Юрко на мѣсцы ХристовѢ прежде исцѣлення страсти, садит и Христову честь отдает, глаголющи: «Христос тако чинил, и ты тако твори», и в то

страстных принуждает и привлекает, дабы лживую славу носили и не от бога дѣло начинали, але чловѣческому угодию (пекущиеся освобожденю грѣха) догождали.

В том пан Юрко сопротивляется слѣдови законному святых отец, – и есть то великая ересь, – которые, яко сами на дѣла духа святого, властью отправуючиися, не наскоковали, так и по себѣ будучим степенѣ до того благодатного дару починили и границу закопали, то есть яким способом имѣет боголюбец предспѣти до истинного розума и которыми образы, дѣлы, труды и подвиги, и которые знамения послѣдовати имѣют в совлечение вѣтхого чловѣка приходящему изобразили, и гдѣ есть конец, то есть достигшому в предѣл безстрастия, ознакомили, таже, достигши оногo безстрастного пристанища, ожидати повеления от бога на дѣло службы его, а не самому без помощи божия выскаковати на герц, остерегли. Бо если бы хто что начинати хотѣл албо и начинал, а без бога, глаголят святые, таковой не толко ничтожь не успѣет, але еще в прелесть и ересь самозаконную впадет. Видиши ли, госпоже Домникие, як пан Юрко не вѣсть нашего слѣда, по чину и степени к богу приводящего, але зараз на верховный Христов степенъ вскочил и в гордость мнѣния (ползовати других себѣ неополѣровавшим и страстей мирских несовлекшим повелѣвает) впал.

Присмотрися, госпоже, что пользуют их чернилом хитрости (а не духа святого словесы) воспитанные школьные казнодѣи, которые, з латинской ереси себѣ способ ухвативши, зараз школы, бают, проповѣдают и учат, а полѣровного и безстрастного жития не хотят и тот слѣд, изображенный святыми (по отправѣ школноѣ науки), отвергли. Первое, церковному послѣдованию в славословию, благодарению и молитвѣ непотребны суть, ни бо умѣют у церкви ни читати ани пѣти, только, яко и простѣйшие, без помощи церковной нуждѣ богохваления стоят. С которого цвиченя и заживаня способом тым хитростным латинских наук не вижду ни куса: ни попа, ни диякона ани протчого священническаго чина служителя, только если тые байки риторские⁴ знают, но тѣжь к басням досконалшим,

родителем сих, то есть до латини, паки возвращаются и отходят: свойственное к своему духу влечется и прилепляет. Але бым я радил нашим фундатором благочестия во ЛьвовѢ: в первых, церковного послѣдования, славословия и благочестия узаконити, дѣтем научити; таже утвердивши сумнения вѣры благочестивыми догматы, тогда внѣшних хитростей для вѣдомости касатися не возбраняти. Не бо аз хулю граматичное учение и ключь к познанию складов и речей, яко же нѣцыи мнят и подобно глаголют: «Зане же сам не учился, того ради и нам завидит и возбраняет». Сей же глас, мню, в первых пан Виталий, казнодѣя волынский ⁵, отрыгал. Но аз о сем ничтоже печалую, ниже о поносѣ и уничижении брегу, ниже о лжи, завистным имѣнем калагаемой, смущаюся. Само бо существо тѣснаго пути слѣда, ведущаго в живот вѣчный, да извѣстит кождо. Не бо о сромотѣ учащихся аз глаголю: да не отпадут благочестия, утверждаю, – еже пострадаша мнози, извѣстно вѣстѣ. Что бо бых завидети мел духов злобных поднебесных, аеровоздушных учению, в погибель влекущих, евангельский розум Христов в помыслѣ вѣры вдрузивши и тесным путем, вѣдущим в живот вѣчный, пошедши, – сие знамение, яко лгут от зависти. Мнѣ бо довлѣет простой и нехитрый Христос, в нем же вся сокровища премудрости и розума. То подобно и на святого Павла апостола нанесут хулу клеветницы, яко от зависти Павел остерегет коласяны, да угоньзнут от тое поганское латынское науки, которые ся нынѣ в тую сѣть духов злобных поднебесных учения умотали, Евангелие повергли. Апостол Павел к колосянам тыми слова глаголет: «Братие, блюдитесь, да никтоже вас будет прелщая хитростию и тщетною лестию, по преданию чловѣческому, по стихиям мира сего, а не по Христѣ Иусѣ, яко в том живет всяко исполнение божества тѣлеснѣ». Не бо, мню, яко от завидѣния наук Пазел сие рече, но, да не увязнут в прелесть от Христовы любви, остерегает. Тако подобно да мниши и о мнѣ, – о пересторозѣ, яже глаголал. И не вѣдомость хулю художества, але хулю, што тепѣришние наши новые руские философы не знают в церкви ничтоже читати, – ни тое самое Псалтыри, ни Часослова. А знать, если бы хто што

трохи и знал, як южь досягнет стиха якого басней аристотельских, тогда юж. Псалтири читати ся соромѣет и прочее правило церковное ни за что не вмѣняет и яко простое и дурное быти разумѣет. А тежь не вижу иных, толко простою наукою нашего благочестия воспитавшиеся, – тые и подвиг церковный носят и отправуют, а латынских басней ученицы, зовемы казнодѣи, трудитися в церкви не хочют, толко комедии строят и играют.

И не дивно! Приведу притчу. Коли южь хто наказания внѣшняго трохи досягнл, подобен коневу, в стайни хованному и на узах держанному, который, часу пролетного дождавши, коли траву ощутить и выпущен будет, не вѣда, як ся поимати даст от игранья, скаканья и шаленья ради своевольной владности. Так власне колк хто з благочестия догмат до латынского мудрования и хитрости выпущен будет, не веда, як его южь ухватит и обуздает и к благочестию привлечет. Бо есть так сладкая латынскои прелести трава, иже еѣ воли на широком поли вкусивый своевольно заживати, нижли в стайни благочестия на привязех законных наилѣпшим овсом истинное кауки питатися хочет. Там бо есть у латыни своеволя, там есть чистец по смерти мудрым безецником, вшетечником и розкошником, а у нас, дурной Руси, чистца по смерти немаш, только в терпѣливом страдании и покаянии прежде умертия. И для того в тѣснотѣ сей малы иззоляют быти: всѣ ся на широту роскоши вергли и пастыря себѣ такого своеволника (и на широтѣ розкоший скитающиеся) имѣют, который таинство вѣка сего сына погибелного изобразует, – по Павлу, к солунянам глаголющему.

Отож, госпоже Домникие, нехай ся пан Юрко перво научит церковного чина и тайны его, а не зараз кого без воли Христовы на Христовом мѣстцѣ от своего мнѣния посаждает, глаголючи: «Христос так чинил или учил, и ты так чини и учи». Бо ся с того дерзновения все ереси в нас породили, и церков воздушные духи сплюндровали. Иж не толко жебы хто уготованый на степень церковного и духовного чина восходити мѣл дверми – нет! Але и тые самые дѣролазцѣ, наемницы, злодѣи, разбойницы, волци, драпѣжницы, пси, волхвы, чародѣе, воины, жолнѣрѣ, кровопролийцы,

игрцы, скоморохи албо машкарники, всяк вид злобы мирской прошедшие и естество обезчестившие, которые нашу церков нынѣ опановали и под власть себѣ мучительски покорили, не толко жебы слѣда албо порядку якого законного на входѣ сѣдалища власти церковной заживати мѣли, але гонятся и один одного для власти сану и позысканья имѣний и перебѣгают и опережают, власнѣ як конские заводницы для закладу. Что бо за чин в нашей церквѣ нынѣ на принятье стану духовного? Не тот ли, присмотрися и признай, если правду глаголю! Днесь кат, а завтра священник, днесь мучитель, а завтра учитель, днесь корчмар и танцоводец, а заутра богослов и народоводец, днесь убийца, а заутра святитель и епископ, донднесь жертвовал сатанѣ всѣ время вѣка сего, а нынѣ пред олтарем предстоит и непостижимому божеству таиньствуует и жертву приносит. Пытаю вас, не от сих ли ваш хитрѣйший Потѣй, которого ты, пане Юрку, хвалил и залицал! Розгни книги совѣстные и узриши, иж во уготованных чину не коснел и ни чернец ани страдалец не был, толко так же – днесь еретик и каштелян, а заутра намѣсник Христов – именем, а не дѣлом, и пастырь – славы и чести вѣка сего, а не стада словесных овец и будущего вѣка сотаинник.

Видиши ли, сестро Домникие, куды розумѣнье неправое низпадает и благочестие поруговает! Нехай же не выкладает пан Юрко Христовых словес по страсти и своему угождению, але по правдѣ. И мою пустыню да не уничижает, без которой и он сам (если схочет мира свлещися и памяти и жития страстного свободитися, по Василия Великого писанию к Григорию Богослову) быти не может. А еже глаголет пан Юрко, яко Христос не изводил народ в пустыню развѣ нужди, для власти, проповѣдь возбраняющее, а нынѣ проповѣдь в градѣх не возбраняется, – на тое слово отповѣдь пану Юркови: яко не толко я, ничтоже сый в очах людских, але подобно ино сам Христос с небеси, если бы звал, крест свой залецал и в пустыню изыйти (для очищенья помысла и навывковенья брани бѣсовское) розказал, – подобно не толко народа, але ни самого книгочию народонаставника, пана Юрка, з логовиска мирского бы выторгнути не могл,

бо ся добре напечатали смаки, юхи, шафраны, пѣрце и пирожные сласти на помыслѣ и угождению его. Обещую ти, что ся крестом Христовым пан Юрко прелстити не даст и для него розкоши львовское не оставит. Кольми паче другой народ о пустыни не мыслит, от того ж тѣ и нас не зовут некого, бо бых не мирен был: довлѣет ми свой струп соглядати и к здравію приводити, а не других раздражняти.

А еже глаголет пан Юрко, яко пустыня толко себе спасает, а не других, – в том словѣ познаваю, иж пан Юрко на бѣглости речей толко розум свой забавляет и вѣщает, а власного розума и ведомости истинное во писании не достигает и вѣдати не может, власнѣ як шидерством о спасении говорит, глаголющи: «в пустыни себе спасает», – яко бы власнѣ пироги, з ложа вставши, лацно ясти, так в пустыни спастися. А того не вѣдает пан Юрко, что святии над всѣ чюдотворства спасти кому себѣ (не толко в градѣ забазном, мятежном и многомолвном, але и в самой пустыни, в памяти несмутной и отлученной будучи от мира) покладают. Исаак глаголет: «Болѣе воскресити душу свою от страстей, нежели воскресити умерших». А если же так великий подвиг на воскресение души от мирского страстного навикновения, яко и над чюдотворную благодать ся судит, что же может быти болшого и потребнѣйшого на свѣте, яко же спасти себе? За которое самоособное спасение душевное сам владыка Христос всего мира неспасаемого неровна и недостойна спасаемой (и в царство небесное напечатаной) души чинит. Отож, потреба пану Юркови постаратися о спасении, бо ему ни едина полза от науки других, если себѣ презрит и не спасет. И не может никто никого врачевати албо учити, если наперед себѣ не уздоровит и не научит. Так же и в спасение жаден привести не может, если перво себѣ на спасаемом фундаменте не поставит. Атож, я бым и пану Юркови радил, доколѣ дышет, о своем спасении пилне постаратися, на Христову науку не робити, але послушанием оной пленитися и оно слово апостольское в совѣсти своей пробовати, в которой мѣрѣ предспѣятельного розума стоимо: «Учай бо, – рече, – иного, себе ли не учиши?»

Потреба бы нам с паном Юрком тое власное науки духа святого зажити, як бы мучителнѣйшей от всѣх страстей страсти гнѣва и памятозлбия свободитися, а не толко на том досыть мати, жебы книги проходити и речми хвалитися и по своему мнѣнию и страсти писание толковати – тое ни на что ся не придаст и безпотребный разум есть. Христос рече: «Если не отпускаети человѣкам согрѣшения их, ни отец небесный отпустит вам согрѣшения ваша». Як разумѣет пан Юрко о тых словѣх? Что за вымову знайдет, если его в том гневѣ смерть заскочит? А с паном Красовским ся не поеднает, если змовит: «Еретик есть и отступник», – але то: «В церкви благочестия ся показывает быти, а не с еретики и отступники», если речет: «Был, але ся повратил». Благодарити ж бога за повращение потреба, а не гнѣвом отмщати; бо если отпадших и возвращающихся на покаяние приимати не будет, то з Наватом еретиком в проклятьствѣ от святых отец будет, ибо несть закон християнину, аще и случится поползновение брату отступити от вѣры, на оногo гнѣватися, ярити и враждовати, но паче скорбѣти и соболеznовати и молитися о нем, просячи бога о дар упометованья: «Мнѣ бо, – рече, – отмщение, аз воздам», – рече господь. А еже гнѣв и печаль друг на друга имѣти и тым мняся кривду божию отмщати, знамение есть оно, глаголют святии, тщеславное души, а не благолюбное, и о кривде князей вѣка сего воздушных поднебесных, злобою мира сего владучих, а не Христовой (иже совлекся начал и властей и, срамотнѣ наг повешен, еще о распинающих молился) таковой гнев послѣдует.

Прето молюся, сестро Домникие, если хочеш ми быти дѣлом, а не именем сестра, постарайся, абы ся тыя братие смирили и простили, жебы того мучителя диявола спосредѣ себе днем спасительных пасхи, воскресения Христова, упразднили и вывергли и истинно, а не фарисейски, «Воскресения день, просвѣтимся торжеством» и прочая заспевали. А если бы который з них упором от сатаны связан был и проститися не хотѣл, таковаго не с християны, але с еретики вменити достойно есть, и тот власне с идолопоклонники часть свою мает и Христа отрекся есть.

Приведу подобную повесть от отец святых на зрозуменья тое мучительное страсти и недуга, что ся некогда иным от тогож пострадати трафило. Повѣсть. Двох братив единомысленных, в иноческий чин вшедших, диявол, завистник спасения христьянского, погибели же ревнитель, друг на друга разгневил. Под тым гнѣвом, глаголет, попущенъем божиим идоложерцы поимали их, и, коли первого дня мучени были, претерпѣли и не предали благочестия. Теды, из муки их изведши, в едину темницу затворили до другого мучения, если ся не намыслят и доброволнѣ идолом не пожрут. Видевши, глаголет, один брат, яко конечно смерть им прияти приходит, если идолом не пожрут, хотячи в мирѣ и прощении из братом к богу отити, просил другого брата о прощении и смирении. Тот брат проститися не хотѣл, так ся сатанѣ памятозлобием связати попустил. На завтрие, глаголет, коли на муку изведены были, оный брат, который прощения искал, мужески претерпѣл, благочестия не предал и, законно скончав, к богу отиде. Сей же, который брата простити не хотѣл, на первом вопросѣ мучения отскочил и Христа ся отрекл и идолом жертвовал. И коли юже был на свободе, спросил его, глаголет, мучитель тыми словы: «Для чего еси вчера без мучения так зараз не учинил, ато еси невиннѣ мучитися дал?» Отповѣдал он, глаголющи: «Для того есми вчера, – глаголет, – терпѣл, бо со мною бог был. А коли брата есми не простил, который от меня прощения искал, тогда и бог меня отступил и нимало терпѣти есми не могл».

Отож, сестро Домникие, убоятися потреба сея притчи, жебы кто з наших братий в ереси кн умрет. Ничтоже бо есть мерзостнѣйшее богу, яко же бо гневная и памятозлобная (духа гордого, самомнимого и тш.еславного ученица и угодница) страсть, На сие ли меня зовѣте, же бым ся у вас бѣсовства учил? Перво ся бѣса свободетѣ и Христа мирного посредѣ себѣ введетѣ, тогда и аз вас посѣщати не отрицаюся. А нынѣ ниже Христос (за властью гнѣва мучительного) не имать, гдѣ у вас главу поклонити в помyslѣ несмутном, ниже аз без Христа и его мира витати, жити албо забавлятися на оного мѣсци нимало могу.

А еже глаголет пан Юрко о возвращении моем, которое, аще укоснет, непщевати, злая поносити, клеветати и отчаяватися мнози будут; вину глаголет – народно ожидание. Сия словеса истовыя басни суть, ниже отвѣта достойни: ни бо аз с народом завѣты завѣщевал, ниже отвѣты творил, но ниже народа знаю, ниже бесѣдою с ними общихся и познанием зрака. Что глаголет пан Юрко, не вѣм. Почто мя ожидают? Егда заимствовах что у кого и долг отдати должен есмь? Не вѣм другого, развѣ странствовавшого мя пана Красовского и на препитание нечто возложившого, сего и пана Миколая знаю, от прочого же народа никого не знаю. Что есть вина народное страсти и которого народа, доумѣтися не могу. Ни бо вещь, ниже народных лиц, от мене пострадавших, не изобрази, – отвѣщати не вѣм что. О прехвалных же плодах, в мирском житию гнѣздящихся, ими же велможа Юрий похвалися, се есть злым мниманям, поносом, клеветою и отчаянием, аз о сем нинало берегу и попечение имам, егда совѣсть свидѣтельствует ми, яко вину злобную (на недуг сими страстьми уязвитися кому) от себѣ не испустих. Аще ли же кто чем от сих и постраждет, мню, от злого навыковения, а не от моего изображения сия постраждет, и исполнится на нем Христова речения глас, «яко злый злѣ глаголет и непщует» и прочая. А еже отчаязатися кому ради отшедшого в пустыню на покаяние, а не и самому тогожде следа покаятелного ревновати, сие не християнина, в жизнь вѣчную нареченного, но идолопоклонников сластолюбного, ему же бог – чрево есть, и о сем не пекуся; да страждет срасть возлюбивый: «Овѣм бо проповѣдаша в живот, овѣм же в смерть», – рече апостол. О сем до здѣ.

По сем блажен свободивыйся прелестей бѣсовских мнѣнных и розумѣний еретических гонзув, в твердыни же вѣры и простотѣ благочестия помысл упования вдрузив, во время исхода, от духов злобных поднебесных не убоится, от них же и вас и нас Христос да сохранит и в книгах живота вѣчного напишет, – желаю. Аминь.

Писано в монастыри Уневе в недѣлю цвѣтоносную... Странник реченный Вышенский писал.

ПОСЛАННЯ ДО ДОМНІКІЇ

Домнікія – черниця одного із львівських жіночих монастирів.

Пан Юрко – Юрій Рогатинець – один із керівників львівського братства, з поглядами якого різко розійшовся Вишенський під час свого перебування у Львові 1605 року.

... *до Унева*. Мається на увазі Уневський монастир, звідки Вишенський написав відповідь на листа Рогатинця.

... *байки риторские* ... Маються на увазі твори античної та ораторсько-проповідницької католицької літератури.

... *поганское латынское науки* ... Філософські твори, написані латинською мовою.

... *новые руские философы* ... Напевно, Вишенський має на оці світських учителів братських шкіл та єпископів уніатської церкви, що не проходили школи богослов'я.

... *басней аристотелских* ... Ідеться про твори давньогрецького філософа Арістотеля.

Солуняни – жителі Солуні, частини давньої Македонії та Фракії.

... *конские заводницы для закладу* – учасники кінських перегонів.

... *хитрѣйший Патѣй* – тобто Іпатій Потій (1541–1613) – згадуваний зрадник-єпископ, один з ініціаторів Брестської унії, автор творів, написаних на захист унії та проти православних полемістів.

Исаак глаголет ... Ісаак – біблійний персонаж.

... *с паном Красовским* ... Очевидно, це якийсь помітний член львівського братства, в котрого зупинявся Вишенський під час свого перебування у Львові. Красовський був уніатом, а потім знову повернувся до православ'я, про що й згадує Вишенський у посланні до Домнікії.

... *з Наватом еретиком* ... Нават – другий цар ізраїльського царства; можливо, Вишенський мав на оці іншого Навата, якогось еретика.

... *пана Миколая знаю* ... Напевно, це один із львівських братчиків

ПОСЛАННЯ ІОВУ КНЯГИНИЦЬКОМУ

**БОГОЛЮБИВОМУ БРАТУ МИ ЯЖЕ О ХРИСТЪ ОТЦУ ІОВУ, В СКИТЪ В
ПУСТЫНИ МАРКОВОЙ СКИТСТВУЮЩУ, ІОАНН ГРЕШНЬЙ
СПАСЕНИЯ АЛЧЕТ**

Желание имѢх нынѢ посѣтити вас, но судьбы божия и нѢкия болѢзни тѢлесныя преградиша; елма же братия от Ксенова тамо ити устремишася, сими извѣстую тебѢ яже о Святой горѢ и нуждах ея. ВѢси, яко Святая гора раю подобна, аеровоздушным, чистотным и утѢшителным зефиром, в отлучению мира содержима, дышающе; сия и ныне никакоже оскудѢ благодать, яже от воздуха. А яже нужду от навѢта диявола-миродержца, страстно владычествующого, страждет, в искупѢ жизни обрѣтающися zde, – не подобает ми время подробну изглаголати; точию, прочая сократив, изглаголю: отнели же приидох, не точию на келии, но и на пещеры двѢ поголовщизны дукатов излѢзлѢ. Такожде и на Святую гору: от еже бѢ товар один прежде соборного гарачу, нынѢ же и до четырех влѢзло. Аще же и тако аспрным нуждам Святая гора подлегла, но благодатию Христовою мир бѢ в конец доселѢ от вохода турков и яничарского, и в благочестии Святая гора по древнему никакоже оскудѢвает – и аще не имать аспри. Изволивше жизнь, день пребыв, благодарю тя, господи, и не пещися о утрнѢм – от милостыни хранитися можем. Аз же сию жизнь не вомѢщу: от келии до келии и от монастыря до монастыря скитати, но в сей притчи стоим святогорской, глаголющей: «Хотяй, – рече, – во СвятѢй горѢ мировати и терпѢнием укоснути или буди желѢзн или сребрен», – еже толковати не хошу, вѢси бо сию притчу. ТѢмже сими двоѢма и аз еще косним благодатию Христовою: рукоделием и искупом, – доколе течет принесенное от вас. Обаче желяю паки видети и посетити зас. ТѢмже извѣсти ми о своем мирѢ и что глаголеши о сем, дай ми глас. Аще ли и тебѢ нужда настoит от

борения плоти, страстей и воздушных злобных духов поднебесных, к ним же нам брань гонза, и с сими калугери, аще не мощно и Дмитра занести, ты же свою душу и мощи занеси. Аще ли от брани почиваеши и желаеши мое посѣщение, да вем. Болше не имам что глаголати, точию пану Петру спасение и прочим благодателям и знаемым метание сотворити рачь. Посем желаю, да сподобит нас господь, еще в живых совокупився, утѣшение друголюбное словом друг другу даровати. Аминь.

Писася в Святѣй горѣ, в неже время и соборное послание, в монастырѣ Зуграфе; аще мыслный твоего преподобия за спасение вышереченный писал.

ПОСЛАННЯ ДО ІОВА КНЯГИНИЦЬКОГО

Іов Княгиницький – приятель Вишенського, засновник Манявського скиту (невеликого монастиря) на Прикарпатті.

... *братия от Ксенова* ... ченці Ксеновського монастиря на Афоні.

Святая гора – гора на Афоні, власне, загалом Афонський півострів.

... *двѣ поголовицзны дукатов излѣзлѣ*. Мається на увазі збільшення данини, що її турки наклали на загарбані ними афонські монастирі.

... *соборного гарачу*. Ідеться про данину, яку сплачували Туреччині поневолені немагометани.

... *аспрным нуждам Святая гора подлегла* – тобто потребує коштів (аспра – дрібна турецька монета).

... *еничарскаго*. Яничарами називали потурчених християн, що запопадливо служили своїм новим хазяям; слово «яничар» стало загальною назвою для зрадників.

... *рукоделием и искупом*. Ідеться про заняття ченців корисною працею, з чого вони, власне, і жили на Афоні (та ще з подаянь прочан).

... *пану Петру*. Дослідники вважають, що це, напевно, «жупник», або наглядач соляних копалень, який допоміг Княгиницькому влаштуватись у Манявській «пустині».

... *в монастырѣ Зографѣ* ... – тобто в Зографському монастирі на Афоні

**ІМЕНА ВИДАТНИХ ЛЮДЕЙ, ЩО НАЗВАНІ У ЦІЙ ПРАЦІ, У
ВУЛИЦЯХ ЛЬВОВА [ГРОМОВ С. ІМЕНА ВИДАТНИХ ЛЮДЕЙ У
ВУЛИЦЯХ ЛЬВОВА. – ЛЬВІВ. – НВФ «УКРАЇНСЬКІ ТЕХНОЛОГІЇ»,
2003. – 172 С.]**

БАЛАБАНА Г. (Лазо, до 1939 р. – Берка Йоселовіча)

Гедеон Балабан (Григорій) (1530-1607) – львівський єпископ (1569-1607), оборонець православної віри. Підписав документи про запровадження унії з Римом, але на Берестейському соборі став на бік князя К. Острозького і залишився на позиціях православ'я.

Дбав про шкільництво, заснував друкарню у Снятині, де видавав церковні книги.

БАРВІНСЬКИХ (Верховинська, до 1939 р. – Собєшчизна)

Володимир Барвінський (1850, с. Шляхтинці, тепер с. Гніздичка Терноп. обл. – 1883) – український письменник, журналіст, юрист та громадський діяч, один із засновників “Просвіти” та “Рідної школи”, був серед лідерів народовців. Закінчив правниче відділення Львівського університету.

Редагував політичну газету “Діло” та часопис “Правда”. Писав та видавав книжки для селян, серед яких “Мужик і пан” (1872), “Химерні любові” (1872), “Тридцять літ тверезості” (1876), “Скошений цвіт” (1877), “Сонні мари молодого питомця” (1879), “Безталанне сватання” (1880). У “Правді” та “Ділі” було надруковано більше 230 статей В.Барвінського на політичні, просвітні та національно-суспільні теми.

Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

БЕРИНДИ ПАМВИ (Кілінського, до 1939 р. – Кілінського)

Памво (Павло) **Беринда** (між 1555 та 1560 рр., Прикарпаття – 1632, Київ) – галицький священнослужитель XVII ст., письменник, лексикограф, гравер, друкар, один із зачинателів шкільної драми та поезії в Україні.

Жив та працював у Києво-Печерській лаврі, займався літературною діяльністю. Близько 30 років складав “Лексикон” (1627, Київ), у якому виклав переклади близько 7 тисяч старослов’янських слів українською мовою. Автор першої в Україні збірки поетичних творів.

ВИШЕНСЬКОГО І. (до 1939 р. – Виспяньського)

Іван Вишенський (бл. 1545-50, Судова Вишня Львів. обл. – після 1620) – найяскравіший православний письменник кінця XVI ст., галичанин.

Деякий час жив у Луцьку, проте більшу частину свого життя провів як чернець-відлюдник на горі Афон у Греції, підтримував тісні зв’язки із Львівським братством, займався літературною діяльністю. У своїх творах безжально критикував егоїзм, любов до розкоші, розтлінність знаті, закликав до простоти та аскетизму.

Твори І.Вишенського вивчали І.Франко, А.Кримський, М. Грушевський, М.Возняк. Творчість І.Вишенського мала великий вплив на розвиток сатири в українській літературі.

ГРУШЕВСЬКОГО М. (Щербакова, до 1939 р. – св. Миколая)

Михайло Грушевський (1866, Холм – 1934) – історик, видатний організатор української науки, публіцист, політичний діяч. 1890 року закінчив Київський університет, наукову діяльність розпочав під керівництвом В.Антоновича. У 1897 – 1913 рр. – голова Наукового Товариства ім. Шевченка. У березні 1917 р. Грушевський обраний головою Української Центральної Ради, а з 24 квітня 1918 р. – президент УНР. В 1919 – 1922 роках – в еміграції, після повернення з якої займався виключно науковою роботою.

ДРАГОМАНОВА М. (до 1939 р. – Мохнацького)

Михайло Драгоманов (1841, Гадяч – 1895) (псевдоніми: Українець, М.Галицький) – дядько Лесі Українки, український вчений, публіцист, громадський діяч, автор багатьох досліджень з фольклору та літератури. Разом з В.Антоновичем видав два томи “Історичних пісень українського народу”. Обстоював національно-культурну автономію, виступав проти національного та соціального поневолення, за що був переслідуваний царським урядом. У 1875 р. був змушений емігрувати, довгий час жив і працював за кордоном. Видавав у Женеві перший український політичний часопис “Громада”, з 1889 року став професором кафедри загальної історії Софійського університету.

КОРНЯКТА К. (до 1939 р. – Корняктів)

Костянтин Корнякт (пом. у 1588р.) – львівський підприємець, меценат грецького походження. Мешкав у Львові в XVI ст. Вів велику торгівлю вином, рибою та іншими товарами. Власними коштами збудував вежу Успенської церкви, каплицю Трьох Святителів. У 1580 р. поставив собі будинок на площі Ринок, що сьогодні носить його ім'я.

КОТЛЯРЕСЬКОГО І. (до 1939 р. – Набеляка)

Іван Котляревський (1769, Полтава – 1838) – видатний український письменник, перший класик нової української літератури періоду її становлення. У 1818-21 роках був директором Полтавського театру. До найвідоміших творів належать поема “Енеїда” (1798), п'єса ”Наталка Полтавка” (1838), водевіль “Москаль-чарівник” (1844).

КОЦЮБИНСЬКОГО М. (до 1939 р. – Супіньського)

Михайло Коцюбинський (1864, Вінниця – 1913) – видатний український письменник та громадський діяч. Його твори перекладені багатьма мовами світу, частину з них екранізовано. Напр., фільм Сергія Параджанова “Тіні забутих предків” став класикою світового кіномистецтва.

ЛЕСІ УКРАЇНКИ (до 1939 р. – Скарбківська)

Леся Українка (Лариса Косач-Квітка) (1871, Новоград-Волинський – 1913) – видатна українська поетеса. Народилася в одній з найкультурніших родин України. її мати – письменниця Олена Пчілка, дядько – Михайло Драгоманов, серед родичів – Микола Лисенко та Михайло Старицький. Вільно володіла багатьма європейськими мовами, багато подорожувала. До найвідоміших творів належать драматична поема “Лісова пісня”, поетичні збірки “На крилах пісень” та “Думи і мрії”.

РОДИНИ КРУШЕЛЬНИЦЬКИХ (Будівельна, до 1939 р. – Власний дім)

Антін Крушельницький (1878, м. Ланьцут, Польща – 1935) – письменник, педагог та громадсько-політичний діяч. Активний член Української Радикальної Партії, міністр освіти УНР. У 1929-1933 рр. редагував журнали “Нові Шляхи” та “Критика”. 1934 р. разом із дружиною Марією та синами виїхав до УРСР, де незабаром уся родина була репресована.

МОГИЛИ П. (до 1939 р. – Могили)

Петро Могила (1596-1647) – видатний культурний та церковний діяч XVII ст., митрополит київський (1633-1647). У 1631 році заснував у Києво-Печерській лаврі, школу, яку об’єднав з братською школою на Подолі, чим поклав початок Києво-Могилянській Колегії.

Похований у Києво-Печерській лаврі.

ОСТРОЗЬКОГО К. (до 1939 р. – князів Острозьких)

Костянтин Острозький (Василь) (1526-1608) – князь, воєвода, український магнат, культурний діяч. Виступав на захист православ’я. За його ініціативою та підтримкою створено школу та друкарню в Острозі.

ПІДКОВИ І. пл. (до 1939 р. – Святого Духа пл.)

Іван Підкова (р.н.невід.-1578) – запорізький козак, ватажок повстання українських, молдавських селян та запорізького козацтва проти турецького гноблення. На чолі загону козаків за підтримки народу визволив м. Ясси, після чого був проголошений господарем Молдавського князівства.

По-зрадницьки захоплений польським магнатом Я.Збаразьким І.Підкова був страчений у Львові на площі, яка носить його ім'я.

БРАТІВ РОГАТИНЦІВ (Комсомольська, до 1939 р. – Собеського)

Юрій Рогатинець (р. нар. невід. – 1608) – український громадський та церковний діяч, багатий львівський міщанин. Разом із братом **Іваном** був одним з керівників Львівського братства. Брати виступали за поміркованість у релігійній боротьбі, підтримували взаємини з палким оборонцем православної віри князем К. Острозьким, дбали про шкільництво та лікування простого люду.

СЕНЬКОВИЧА Ф. (Виробнича, до 1939 р. – Замкнена)

Федір Сенькович (р.нар. та р.см. невід.) – львівський живописець XVII ст. Займався розписом львівських церков та виконував замовлення багатих городян.

СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО С. (Белінського, до 1939 р. – Білінських)

Степан Смаль-Стоцький (1859, с. Немилів Льв. обл. – 1939) – український мовознавець, педагог, громадсько-політичний діяч, один з ініціаторів національно-культурного відродження Буковини.

У 1879-1882 рр. був головою студентського товариства “Союз”, активний діяч “Руської бесіди”. З 1892 року – посол до Буковинського сейму, до віденського парламенту. У 1904-1910 рр. – крайовий віце-маршалок. На цій посаді фактично керував усією адміністрацією Буковини, добився повної рівноправності українців у політичному житті та адміністрації Буковини.

С. Смаль-Стоцький уклав першу шкільну граматику української мови (видавалася у 1893, 1907, 1922, 1928 роках), змалював історію Буковини, пов'язавши її з історією решти українських земель, виступав активним організатором та учасником місцевої української преси.

У 1917 році Смаль-Стоцький – голова бойової управи Січових Стрільців, з 1919 – посол ЗУНР у Празі, де прожив до кінця життя. Працював в Українському вільному університеті, очолював Музей визвольної боротьби.

СМОТРИЦЬКОГО М.

Мелетій Смотрицький (бл. 1578 – 1634) – видатний український культурний та церковний діяч, викладач та ректор Київської Братської школи. Закінчив Острозьку школу та Вірменську єзуїтську академію, навчався у Лейпцигу, Нюрнбергу та Віттенбергу. Автор низки богословських робіт: “Тренос” (“Плач”) (1610) та ін.

Найвизначнішим твором М.Смотрицького стала “Грамматика словенська...” (1619), де впорядковано церковно-слов'янську мову. Поданий тут правопис та термінологія вживаються у російській мові, за винятком незначних змін, по сьогоднішній день.

ТОЛСТОГО Л. (до 1939 р. – Красінського)

Лев Толстой (1828, с. Ясна Поляна Тул. обл., Росія – 1910) – великий російський письменник. Автор багатьох романів, повістей, оповідань, публіцистичних творів. Своєю творчістю справив великий вплив на подальший розвиток російської та світової літератур.

Перебуваючи на військовій службі Л.Толстой брав участь в обороні Севастополя 1854-1855 рр. Неодноразово бував в Україні, писав про українців в оповіданнях “Рубання лісу”, “Севастополь у серпні 1855”. Високо цинив творчість Г. Сковороди, Т.Шевченка, Марка Вовчка, українських акторів, зокрема, Марію Заньковецьку.

У 1958-1960 рр. видано твори Л.Толстого у 12-ти томах українською мовою.

ФЕДОРОВА І. (до 1939 р. – Бляхарська)

Іван Федоров (Федорів, Федорович, Друкар, Москвитин) (бл. 1510-1583) – засновник книгодрукування в Росії та Україні. За наказом Івана Грозного побудував друкарню у Москві. У 1574 р. випустив у Львові друге видання московського “Апостола” і “Буквар”. Видання “Букваря” було пов'язане з розвитком освіти серед українського населення Львова. В маєтку князя К. Острозького у 1581 р. видав Острозьку Біблію.

Решту життя провів у Львові. Жив у помешканні, на місці якого сьогодні стоїть будинок № 4 по вул. Краківській.

ФЕДЬКОВИЧА Ю. (до 1939 р. – Кентшинського)

Юрій Федькович (1834, с. Сторіонець-Путилів (тепер – смт. Путила) Чернів. обл. – 1888) – видатний український письменник та громадський діяч. Автор повістей, драматичних творів, поем.

ФРАНКА І. (до 1939 р.: від вул. Стрийської до вул. Зеленої – Зиблікевича, від вул. Зеленої до вул. Личаківської – Пілсудського).

Іван Франко (1856, с. Нагуєвичі Льв. обл. – 1916) – великий український письменник, вчений, громадський та політичний діяч. Друкувався з 1874 року. Автор тисяч наукових праць та художніх творів, що перекладені багатьма мовами світу, вивчаються у школах, вузах та наукових інститутах. Його твори лягають в основу кінофільмів, йдуть на сценах багатьох театрів.

Похований у Львові на Личаківському цвинтарі.

ХМЕЛЬНИЦЬКОГО Б. (до 1939 р. – Жовківська)

Богдан Хмельницький (1595-1657) – видатний державний діяч, гетьман України. Брав участь у походах проти турків та кримських татар, у селянсько-козацькому повстанні 1637 р. В середині 40-х років розпочав підготовку до народного повстання проти польського панування. У січні 1648 р. очолив повстання, що стало початком визвольної війни українського

народу 1648-54 рр. Під його проводом козацько-селянське військо одержало низку блискучих перемог над польсько-шляхетським військом.

Б. Хмельницькому присвячено немало творів в українській та зарубіжній літературах, його ім'я оспівано в народних думах та історичних піснях.

ХОЛОДНОГО П. (Будівельна бічна)

Петро Холодний (1876, Переяслав – 1930) – український живописець, за освітою хімік. Після відвідин 1910 р. однієї з київських виставок присвятив своє життя мистецтву. У 1921 році емігрував до Галичини. Серед його робіт – вітражі Успенської церкви у Львові, ікони, низка портретів, полотен на історичну тему.

ШАРАНЕВИЧА І (Мурманська, до 1939 р. – Траугутта)

Ісидор Шараневич (1829, с. Козарі Ів.-Франк, обл. – 1901) – відомий український історик, професор Львівського університету, керівник Ставропігійського інституту, автор багатьох праць з історії та археології Західної України, публікацій про міста Галичини та Львів зокрема.

ШЕВЧЕНКА Т. вул. (до 1939 р. – Янівська)

ШЕВЧЕНКА Т. проспект (до 1939 р. – Академічна)

Тарас Шевченко (1814, с. Моринці Черкас, обл. – 1861) – великий український поет, художник, мислитель. Вихід у 1840 році збірки поезій “Кобзар” став початком нової епохи в історії української літератури. Шевченко збагатив її новими мотивами, жанрами та актуальними мотивами. З 1846 р. – член Кирило-Мефодіївського товариства.

Діяльність Шевченка як поета, художника відіграла величезну роль у пробудженні національної свідомості українців. Він дав поштовх подальшому розвитку української літератури. Його твори перекладені багатьма мовами світу.

ЗАКЛЮЧЕННЯ

Ніхто докладніше від мене не чує хиб моєї праці, слабих точок її аргументації, хиткості її гіпотез та комбінацій. Отим-то я далекий від того, щоб усе висказане мною вважати за тривкий і незрушаний певник, і вдячний буду за кожне доповнення, за кожну поправку.

Іван Франко

Опрацювання творів Івана Франка про Івана Вишенського і представлення та аналіз одержаних результатів дозволяє в деякій мірі узагальнити все те, що відтворено у даній публікації. Викладення матеріалів цієї праці можна проводити по-різному з врахуванням важливості тих чи тих аспектів дослідження. Це, безумовно, право кожного автора, адже дана публікація виконана ним, ним і повинен бути зроблений заключний, так би мовити, підсумковий етап всього того, що представлено у даному творі.

І. Франко, пишучи твори про свого знаменитого земляка із м. Судова Вишня, також виклав свої прикінцеві і досить самокритичні узагальнення щодо написаного. Франкові висловлювання, що винесені вище в епіграф, є тому підтвердженням. Вони заслуговують увагу як з точки зору побудови скелетної частини заключення, так і наповненні її текстовими виразами. Все це викладено Великим Каменярем стисло, лаконічно і в певній логічній послідовності. Автору цієї публікації припали, як часто говорять, до душі Франкові прикінцеві висловлювання як про самого І. Вишенського, так і про себе особисто, особливо те, що було основою та що надихнуло Великого Каменяра стільки праці прикласти, щоб підготувати твори про свого видатного земляка. Думаємо, що і читачам це буде представляти певний інтерес. Адже в геніїв завжди варто вчитися всього того, що вони своєю титанічною працею залишили нам у спадок. Тим більше, що І. Франко, як ніхто інший, залишив нам таку багату і різновекторну творчу спадщину, що ще не одному поколінню нащадків прийдеться вивчати його багатогранне творіння й трансформувати набуті знання в конкретні публікації з різних галузей знань. Так що у сьогоднішніх умовах і тим більше на майбутнє є

реальна можливість та об'єктивна необхідність досліджувати творчу спадщину І. Франка взагалі та про афонського аскета І. Вишенського із м. Судова Вишня, зокрема. Тим більше, що він сказав своїм нащадкам, що «вдячний буду за кожне доповнення, за кожну поправку» [8, с.8].

Перш за все з'ясуємо, що І. Франко писав у своїх прикінцевих висновках щодо своєї праці і своїх творів про І. Вишенського? Щоб відповісти на поставлені питання, ми провели всебічне дослідження всього того, що залишив нам Великий Каменярь, по закінченню своєї праці про свого відомого земляка Івана з Вишні, одержані результати проведених досліджень, в діалоговій формі представили в таблиці 1.

Таблиця 1

Підсумкові заключення І. Франка щодо написання ним праць про І. Вишенського [13, с. 429]

№ п/п	Питання, поставлені нами	Відповіді І. Франка із тексту його твору
1	Що підсумовував І. Франко щодо особистості І. Вишенського?	Ось і все, що на разі маю сказати про нашого давнього письменника Івана Вишенського. Небагато у нас у давнину було людей, котрі посміли б і зуміли б так близько доторкатися до насущних духовних потреб нашого народу і виявляти ті потреби та долегливості його життя таким гарячим і яким словом
2	До чого спонукала І. Франка постать І. Вишенського?	Постать Івана Вишенського була першою літературною появою, що ще при кінці 80-их років минулого століття збудила в мені охоту до наукового оброблення його літературної спадщини
3	Які, коли і де були опубліковані праці І. Франка про І. Вишенського: перша друга третя четверта	Здобутком сеї охоти були три наукові праці, присвячені Вишенському: одна писана російською мовою і друквана в «Киевской старине» 1889, ч. 4, при якій опубліковано декілька відомих досі творів Вишенського, знайдених мною в рукописі Підгорецького монастиря; друга була простора розвідка: «Іван Вишенський і його твори» («Літературно-наукова бібліотека», книжка 21–30), написана ще 1890 р., а друквана аж 1895 р.; а третя популярна розвідка, друквана в «Хліборобі» 1891 р. і видана також окремою брошурою. В р. 1990 я подав у «Записках наукового товариства ім. Шевченка» т. XXXV – VI ще один причинок до пізнання письменської діяльності Івана Вишенського про згаданий вище його твір, друкований за його життя 1592 р.
4	Що ще присвятив І. Франко І. Вишенському?	Пізніше в р. 1902 постать Вишенського зробилася темою моєї поеми, якої передрук подаю ось тут. Основа поеми – печерне життя і смерть Вишенського – тільки в одній часті моя поетична фікція, бо про своє печерне життя згадує Вишенський сам у заголовку свого останнього писання

Тут, як бачимо, в деталізованих викладах представлено все те, що обумовило закінчення праці Великого Каменяря «про нашого давнього письменника Івана Вишенського». І можна у повній мірі погодитися із твердженням І. Франка проте, що наших людей таких як І. Вишенський було «небагато у нас у давнину було людей, котрі посміли б і зуміли б так близько доторкатися до насущних духовних потреб нашого народу». Та не тільки зуміли, але й підтримували його життєві почуття «гарячим і яким словом». У цих Франкових висловлюваннях гармонічно представлено все те, що було характерним у діяльності І. Вишенського і що було обумовлено необхідністю звернення І. Франка до вивчення літературної спадщини свого видатного земляка. Великий Каменяря залишив нам у спадщину опис свого шляху з вивченням творчості афонського аскета та деталізацію проте, де і коли були надруковані Франкові твори про нього. Особливу увагу звернув І. Франко на написання поеми про І. Вишенського, основна мета якої була – відображення подій про «печерне життя і смерть Вишенського». Враховуючи важливу цінність цієї Франкової поеми про І. Вишенського, яка була присвячена видатній особистості А. Кримському, якого високо цинив І. Франко, нам наведено її текст у додатках.

Як бачимо, І. Франко зробив певні узагальнення про результати своїх праць про І. Вишенського, на основі яких ми прослідковуємо майже про весь генезис Франкової творчості про свого земляка. І це є цінним для нащадків Великого Каменяря. Наслідуючи І. Франка, ми також провели певні узагальнення результатів своїх досліджень Франкової творчості про І. Вишенського і представили їх у такій послідовності, в якій представлено текст даної публікації.

Починали ми виклад матеріалів Франкового тексту про І. Вишенського із наведення епіграфів про нього, які, на наше переконання, у найбільш повній мірі відображають ставлення І. Франка до свого земляка Івана з Вишні і оцінку його діяльності. Нами наведено цитати українською і російською мовами з таким розрахунком, щоб читачі пройнялися духом

глибокої Франкової поваги до І. Вишенського. До речі також зауважити, що Великий Каменяр, пишучи про життєвий шлях та діяльність відомих і маловідомих діячів, не завжди писав про них різними мовами. Для оцінки життєдіяльності І. Вишенського він використав двомовний підхід. Це було зроблено, на наше глибоке переконання, для того, щоб більш повніше популяризувати результати діяльності свого земляка. При цьому цінним є те, що ці тексти не суперечать один одному, а діалектично доповнюють один одного. Український епіграф підкреслює походження І. Вишенського «із галицької Вишні» і деталізує, що він «аскет і одночасно народний трибун...», і ґрунтує свою полеміку на гуманних твердженнях про високі стислі обов'язки людини». Російський текст вказує на оцінку результатів діяльності, адже «Иоанн Вишенский принадлежит, бесспорно, к самым оригинальным явлениям южно-русской литературы» і як наслідок того «Иоанн был велик и плодотворен». Творча спадщина І. Вишенського є підтвердженням об'єктивності Франкової оцінки свого знаменитого земляка.

І ще на одну характерну складову слід звернути особливу увагу. Коли І. Франко писав про творчість І. Вишенського, то на території України, яка входила в склад Російської імперії, діяли укази і різні циркуляри щодо обмеження використання української мови у різних сферах суспільних відносин. Так, зокрема, «Валуєвський циркуляр 1863 – розпорядження царського уряду, автором якого був міністр внутр. справ, реакціонер П.О. Валуєв, про заборону друкування укр. мовою книг, за винятком окремих худож. творів» [2, с. 271] та «Емський акт 1876 – розпорядження царського уряду, підписані Олександром II у м. Емсі (Німеччина) про заборону ввозити в Україну з-за кордону укр. книжки, друкувати укр. переклади з ін. мов, влаштовувати театральні вистави укр. мовою» [2, с. 684].

Отож, якщо Валуєвський циркуляр вводив заборону друкування українською мовою книг, за винятком окремих художніх творів, то Емський акт забороняв не тільки використання української мови при друкуванні книг, але друкувати українські переклади, ввозити українські книжки тощо. Таким

чином, перше розпорядження заклало початки наступу на українську мову, а друге – їх розвинуло і укріпило. Все це негативно впливало на виконання праці І. Франка про І. Вишенського. На це, зокрема, вказував Великий Каменярь, підкреслюючи що «вплив такого елементарного нещастя, яким є для Галичини російський кордон і російські книгарські та цензурні порядки, котрі роблять майже неможливою всяку правильну обміну думками по сей і по той бік Збручу» [8, с.8].

Ще на одну особливість слід звернути увагу. Російська імперія була самою найбільшою за площею території у світі, проте в ній забракло території, на якій міг би цар Олександр II підписати мовний заборонений акт, а підписав його в іншій державі – Німеччині в м. Емсі.

Отож, на наше переконання, в деякій мірі саме із-за цих обставин І. Франко, враховуючи реальну дійсність, цілком виправдано писав про І. Вишенського російською мовою. Такий Франковий підхід дозволяв розв'язати дві проблеми: обминути дію царських актів і циркулярів щодо заборони ввозити на територію Російської імперії українські твори, з одного боку, та значно розширити коло читачів Франкових творів за межами Австро-Угорської монархії, з іншого. До речі також зауважити, що твори про І. Вишенського І. Франко готовив для російськомовного київського видання «Киевская старина».

Виклад матеріалів дослідження нами проведено з використанням нетрадиційних підходів до їх представлення читацькій публіці. Насамперед це відноситься до примінення діалогового методу дослідження тих чи тих складових діяльності І. Вишенського, що відображені у творах і листах І. Франка. Що це нам дало у процесах вивчення Франкової спадщини про Івана з Вишні? По-перше, поєднати сучасне бачення творчості І. Вишенського у різних сферах суспільних відносин, з одного боку, а по-друге – унаочнити у більш доступних формах результати діяльності І. Вишенського, що відображені у друкованій спадщині Великого Каменяря.

Дослідження життя і діяльності І. Вишенського проведено з врахуванням двох важливих факторів, а саме: простору і часу. При цьому ці важливі складові людського буття розглянуті у тісному взаємозв'язку і взаємодоповненні, адже ці дві категорії не існують ізольовано одна від одної. Отож, рамки досліджуваної особистості представлені у двох складових: період життя і діяльності в Україні, а також поза її межами. Безумовно, у цих періодах є різна їх тривалість, а також прояв специфічних форм життя і діяльності в них, однак спільною і важливою ознакою у цих аспектах є відданість І. Вишенського служінню своєму народові.

На закінченні цього заключення цілком закономірно поставимо питання, а чи вдалося автору у повному обсязі дослідити все те, що І. Франко присвятив І. Вишенському. На це питання відповімо ствердно, безумовно, що ні. Більше того, нами навіть не ставилися така мета дослідження, а ціллю цієї публікації було, передусім, привернути увагу сучасників до видатних українських особистостей минулих епох, що відображені у працях геніального І. Франка. Чи справився автор цієї публікації із поставленими завданнями? Питання риторичне і неоднозначне, і дати відповідь на нього може його величність читач та ніхто інший. Автор з цього приводу може тільки виразитися латинським висловлюванням: *Feci quod potui, faciant meliora potentes* (я здійснив, що зміг, хто може, хай зробить краще). І автор бажає всім тим, хто візьметься робити краще: натхнення, настирливості і успіху в дослідженні життя і діяльності І. Вишенського в оцінці І. Франка. І працювати є над чим, адже не вся Франкова спадщина опублікована і цілком можливо у наступних публікаціях Франкових творів буде ще згадане прізвище видатного українського мислителя І. Вишенського.

Закінчимо заключну частину даної праці висловлюванням сьогоденних нащадків Великого Каменяра. Безумовно, їх є багато і вони характеризуються цілою гамою різноманітних поглядів, вагань і побажань. І чи це природньо? Вважаємо, цілком природньо, об'єктивно і закономірно, адже діяльність І. Франка характеризується різнобічністю, різновекторністю і всеохопленням розвитку різних аспектів розвитку людства. Фактично майже

не має таких сторін різних сфер суспільних відносин, в які не націлив своє пильне спостереження І. Франко. Як показують результати досліджень Франкової спадщини, що він охоплював майже всі аспекти надто складних, важко досліджуваних і трудно прогнозованих процесів функціонування людського суспільства та прогнозував їх розвиток на майбутнє.

Отож, наведемо лише одне висловлювання, однієї особистості сьогодення, а саме: Михайла Слабошпицького – письменника, літературознавця, виконавчого директора Ліги українських меценатів, яке було опубліковано в газеті «День» у статті Романа Гривінського «Уроки від Франка»: «Іван Франко, – вказує письменник, – філософ, енциклопедист, історик релігії. Це справді ренесансна людина, запізніле відлуння Відродження в Україні. Ми не спроможні усвідомити його значення. Франко для нас постать, надто складна. Ми безнадійно відстаємо від нього. На жаль, нині це для нас лише музейний експонат, пам'ятник, далека історія української літератури. Зустріч зі справжнім Франком лише чекає на нас у майбутньому. Ця вершина обов'язково ще має постати на українському обрії». [Гривінський Р. «Уроки від Франка» / Р. Гривінський, газ. «День», № 154-155, 26-29 серпня 2015. – С. 4].

Сказано влучно, об'єктивно, однак, дещо запізніло. Адже це повинні були зробити попередні покоління Великого Каменяря. Проте, в міру об'єктивних і суб'єктивних причин, на великий жаль, цього не сталося. І саме із-за цих обставин у сьогоденних умовах необхідно сучасним поколінням надолужувати те, чого не зробили наші попередники. Підготовлена праця «Іван Вишенський в оцінці Івана Франка» є частинкою тієї надто великої за обсягом і глибокої за суттю роботи, яку повинні виконати сучасні його нащадки, об'єктивно оцінюючи все, що він залишив нам успадок. І це слід проводити динамічно, постійно та присвячувати не тільки для відзначення знаменних дат в житті І. Франка, а враховувати те велике значення Франкової творчості для сучасних і майбутніх поколінь українців у здійсненні їх віковичної мрії – побудові незалежної держави – Україна.

ОСОБОВИЙ ПОКАЖЧИК

- А**
Амбросій П. 101
Ареопагіт Д. 140, 142, 143, 221, 222, 228, 227, 228
Арісотель 33, 110, 143, 230
- Б**
Бабич Х. 102
Багалій Д. 108
Балабан Г. 70, 82, 86, 89, 237
Балабан О. 80, 101, 102
Баранович Л. 32, 33, 193
Барбон П. 101
Барвінський В. 218, 237
Бебер П. 101
Беринда П. 91, 93, 94, 237
Богатирець І. 102
Богослов Г. 228
Борецький І. 31, 84, 91, 93, 94, 105
Бронський 12, 21
Бруно Дж. 75
- В**
Валуєв П. 245
Ваніні Л. 75
Василь В. 228
Варшевицький К. 191, 193, 223
Великий В. 228
Вишенський І. 3-22, 25-29, 30-34, 36, 37, 39-82, 87, 88, 91, 92, 94, 95, 98, 99, 101, 103-105, 107-135, 140, 172, 181-183, 185-192, 195-198, 200-205, 208-215, 217-218, 222, 233, 236, 238, 245-251
Вишневецький М. 78-81
Вишневецький Я. 78-81
Войтик В. 137
Волос Х. 101
Вуєк Я. 191, 192-194, 223
- Г**
Гаватович Я. 21, 189-192, 194, 222
Галаган П. 206
Галик В. 219
Галятовський І. 17, 20, 21, 25, 26, 32, 33
Гартнер Т. 198
Гізель І. 193
Герцен 223
Голубєв С. 190-193, 222
Грабовський П. 188
Грек М. 91
Гривінський Р. 251
Григорко 140
Григорій Б. 228
Грушевський М. 208, 238
Губа Л. 102
- Д**
Данилевич Г. 17
Данило Г. 97
Дзевєрін І. 220
Дівочка О. 71
Добрянський С. 69

Домнікія 30, 76, 103, 104, 224, 225,
227, 228, 230, 231, 233
Дорофеевич Г. 84, 91, 93,
Драгоманов М. 187-189, 191-192,
194-203, 208-209, 211, 215, 221, 239,
240
Дубічинський В. 137

Е
Еласонський А. 91, 93, 94

Є
Єрлич Й. 78, 79

Ж
Жайворонок В. 85, 137
Житецький М. 204

З
Зизаній Л. 84, 91, 93, 94
Зизаній С. 84, 91, 93, 94
Злупко С. 9, 136

І
Ієремія 84, 96
Ірод 64, 165
Ісаєвич Я. 88, 102, 106, 113, 138
Ісаак 160, 233

Й
Йоаким 83-85, 96

К
Казимир К. 97
Каніна 206
Капінос В. 100, 101
Каразін В. 108
Карлюк П. 78, 81
Кирил 140
Княгиницький Д. 46
Княгиницький І. 17, 20, 26, 28, 46,
47, 49-52, 55, 56, 58, 80, 109, 234,
236
Коваленко О. 211, 213-214, 216,
218
Колумб Х. 31
Комнен О. 35
Конашевич-Сагайдачний П. 100,
101
Копистенський З. 12, 13, 17, 20,
22, 70, 91
Копистенський М. 70, 89
Корибута М. 80
Корнякт К. 101, 239
Котляревський І. 199, 239
Коцюбинський М. 206, 239
Кралюк П. 138
Красовська А. 101-103
Красовський Д. 101, 102, 104
Красовський І. 104
Красовський М. 101
Красовський П. 100, 101, 104
Крашевський 223
Кримський А. 172, 201, 205-212,
215-217, 238, 247
Крип'якевич І. 96, 98, 102
Кровіцький М. 57
Крушельницький А. 211, 214, 216,
218, 240

Л

Левашова І. 137
Леся Українка 206, 239, 240
Лашкевич О. 187, 188, 197, 215,
216
Леонтій 71, 140
Литвин М. 139
Лопушняну О. 96, 98
Лукаріс К. 28

М

Малецький Л. 102
Маслов-Стокіз 223
Марія Матір Божа 34
Малецький Д. 101
Мітура О. 91
Могила П. 32, 33, 100, 101, 190-
193, 222, 240
Могила С. 100
Могилянка Р. 80, 81
Мороховський С. 102
Музичишин А. 95, 139

Н

Наполеон Б. 112
Навроцький В. 221

О

Огоновський О. 194, 195
Олександр II 248, 249
Острозький К. 17, 19, 21, 28, 29, 30,
57, 89, 102, 126, 241, 243
Охридський В. 40, 42

П

п. Ієрїмїй 84-86, 150, 159
Павлик М. 200, 202, 215, 216, 218
Павло 156-158, 166, 168, 169, 223-
228
Петрахович М. 100, 101
Петрашевський 52, 53
Пігас М. 43-45, 102
Підкова І. 101, 136, 241
Пілат 64, 165
Пілят С. 206
Платон 33, 110, 143
Потїй І. 67-71, 82, 103, 104, 140,
228, 233
Прихильний Л. 100, 101

Р

Ревакович 221
Рей М. 191, 192, 194, 223
Рильський М. 138
Римлянин П. 100, 101
Різник А. 95
Різник Р. 139
Рогатинець Ю. 46, 47, 101-105,
221, 222, 224-225, 228-230, 232, 233,
241
Рогатинець І. 103, 241
Рогоза М. 67, 71, 81, 82, 146, 147

С

Сагайдачний П. 100, 101
Саєвич Я. 139
Св. А. Печерський 39

- Св. І. Злотоус 79, 80, 93
 Сенькович Ф. 100, 101, 241
 Сенькович М. 100
 Сидорович Ф. 91
 Сірін Є. 191, 192, 223
 Скарга П. 43, 76, 191, 193, 223
 Скопенко О. 136, 216
 Слабошпицький М. 247
 Смаль-Стоцький С. 197, 198, 241, 242
 Смотрицький Г. 17, 20, 21, 23, 25, 28
 Смотрицький М. 20-25, 28, 242
 Соломерецький Б. 24
 Ставровецький К. 20-22
 Стеблій Ф. 139
 Степанов О. 137
 Сумцов М. 191-193, 215, 222
 Суразький В. 12, 17, 20, 21, 28
- Т**
 Тацій В. 138
 Терлецький К. 67-72, 82, 140, 147
 Тисановський Є. 98, 100
 Толстой Л. 73, 74, 108, 242
 Транквіліон К. 17, 20, 21
 Турганов Б. 61, 138
- Ф**
 Федорович (Федоров) І. 23, 83, 243
 Федькович О.-Ю. 221, 243
 Франко І. 3-19, 21-23, 25, 26-32, 34, 36-55, 57-62, 66-72, 74, 75, 77-79, 81, 82, 85-89, 92, 95, 98, 99, 101-106, 108, 110-112, 115-123, 125-133, 172, 186-192, 194-220, 223, 238, 243, 244-251
 Франко-Ключко А. 138
 Франко О. 187, 199, 205, 215, 216
- Х**
 Хмельницький Б. 62, 78, 106, 243, 244
 Холодний П. 100, 101, 244
 Хомин В. 101
 Христитель І. 43
 Христос І. 73, 141, 143, 150, 152, 154, 155, 159, 161-165, 171, 181, 183, 184, 224-232
- Ц**
 Цимбалюк 136, 219
- Ч**
 Черномирдін В. 118
 Чунка 91
- Ш**
 Шараневич І. 208, 244
 Шевченко Т. 189, 195, 199, 238, 242, 242
 Шепітько В. 138
 Шумлянський Й. 106-108
 Шуст Р. 136
- Я**
 Яблонський М. 100
 Ягич В. 200 - 203
 Яременко П. 105

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ЧАСТИНА 1	
1. ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО У ТВОРАХ ІВАНА ФРАНКА	6
1.1. Початки життя і діяльності І. Вишенського	6
1.2 Особистості, що вплинули на формування світогляду І. Вишенського..	19
2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОРИ АФОН ТА ПЕРЕБУВАННЯ НА НІЙ І. ВИШЕНСЬКОГО	34
2.1. Гора Афон та її роль у різних сферах суспільних відносин	34
2.2 Життя і діяльність І.Вишенського на горі Афон	39
3. ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ І. ВИШЕНСЬКОГО	59
3.1 Духовенство та його оцінка І. Вишенським	59
3.2 Розвиток братств і відносини І. Вишенського з ними.....	82
3.3 Особливості творчості І. Вишенського.....	115
ЛІТЕРАТУРА	136
Додатки	140
ЧАСТИНА 2	
1. ПОСТАТЬ ІВАНА ВИШЕНСЬКОГО В ЛИСТАХ ІВАНА ФРАНКА ...186	
1.1 Зміст і суть Франкових листів про І. Вишенського за 1889 – 1990 рр. ...	186
1.2 Зміст і суть Франкових листів про І. Вишенського за 1891 – 1894 рр. ...	200
1.3 Зміст і суть Франкових листів про І. Вишенського за 1895 – 1910 рр. ...	209
1.4 Особливості звернення І. Франка у листах до різних адресатів	215
ЛІТЕРАТУРА	219
Додатки	221
ЗАКЛЮЧЕННЯ	245
ОСОБОВИЙ ПОКАЖЧИК	252